ЯКУБ КОЛАС

(К. МІЦКЕВІЧ)

ВЫБРАНЫЯ ТВОРЫ

УГОДКОВАЕ ВЫДАНЬНЕ

БЕЛАРУСКАЕ ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫСТВА
ДРУКАРНЯ «ВІЛЕНСКАЕ ВЫДАВЕЦТВА» Б. КЛЕЦКІНА

ЯКУБ КОЛАС
(К. МІЦКЕВІЧ)

ВЫБРАНЫЯ ТВОРЫ

УГОДКАВАЕ ВЫДАНЬНЕ

ВІЛЬНЯ — 1927

БЕЛАРУСКАЕ ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫСТВА

Jakób Kołas (K. Mickiewicz). — WYBRANE TWORY.

Drukarnia „Wydawnictwo Wileńskie" B. Kleckina, Wilno.

Жыцьцё і творчасьць Якуба Коласа.

Якуб Колас (праўдзівае прозьвішча — Костусь Міцкевіч), сын селясніна з в. Мікалаеўшчыны, Менскага павету, радзіўся 22 кастрычніка ст. ст. (4 лістапада—па новаму) 1882 году. Вёска яго славілася з даўных часоў тым, што імя сваё атрымала ад імя князя Мікалая Радзівіла, ведамага ў XVI сталецьці на ўсю Беларусь і Літву прыхільніка Рэфармацыі: па загаду яго ў закладзенай у Нясьвіжы Кавэчынскім друкарні друкаваліся беларускія кніжкі, у тым ліку кальвінскі катахізм 1562 году. Але і ў найнавейшыя часы Мікалаеўшчына была шырака вядома навакол дзеля таго, што з яе вельмі многа моладзі йшло на народных настаўнікаў, і да вайны больш за 30 мікалаеўцаў прайшлі навукі ў Нясьвіжскай вучыцельскай сэмінарыі. За імі сьледам пайшоў і малады Костусь Міцкевіч. Хоць і суровыя парадкі панавалі ў Нясьвіжы, дзе беларускую моладзь узгадоўвалі ў чорнасоценнаабрусіцельным духу,—аднак, грамадка мікалаеўцаў ня надта паддавалася сваім кіраўнікам: у іх цьвёрда дзяржалася сьвядомасьць, што яны—беларусы, сыны сярмяжнага народу, што яны павінны захаваць жывую сувязь з роднай вёскай і сваімі братамі, якія працуюць на ральлі, — а першым крокам у гэтым кірунку зьяўляецца родная мова, якой яны змалку лет гаварылі ў роднай хаце. Дык, захопліваючыся красой багатай расейскай літэратуры, з якой іх знаёмілі, хоць і даволі аднабока, у сэмінарыі, — мікалаеўцы не выракаліся беларушчыны і нават у часе бытнасьці ў сэмінарыі пробавалі на сваіх вечарынах дэклямаваць беларускія вершы, якія перапісываліся і пераховаваліся больш сьвядомымі спасярод сэмінарыстаў. Да ліку апошніх належаў і Міцкевіч, які з 12 гадоў пробаваў і сам пісаць вершы—праўда, спачатку парасейску.

Пасьля сканчэньня сэмінарыі Костусь Міцкевіч дастаў месца народнага вучыцеля ў урадавай школе (у Піншчыне), дзе быў прымушаны вучыць дзяцей парасейску. Хоць і разлучаны з школьнымі таварышамі, аддзелены вялікімі пра сторамі балот і лясоў ад таварышоў па працы,—Міцкевіч усё-ж ня губляў з імі сувязі, спатыкаючыся з імі ў часе сьвятаў у роднай Мікалаеўшчыне, дзе сябры з году ў год акуратна зьяжджаліся. З імі Міцкевіч абгаварваў і мучыўшае яго, як пэдагога і беларуса, пытаньне: чаму дзецям беларускім дзеецца такая крыўда, чаму іх прымушаюць ад маленства вучыцца ў чужой мове і забываць сваё—роднае? А вынікам гэтых супольных гутарак і нарад было тое, што Міцкевіч стануў

у рады барацьбітаў за беларускую народную школу, прыняў чыннае ўчасьце ў беларускім адраджэнскім руху.

Пад той час (у канцы 1906 году) ў Вільні ўжо пачала выхадзіць першая беларуская легальная часопісь „*Наша Доля*". І Міцкевіч, які ўжо пазнаёміўся быў з беларускім рухам праз дзеяльнасьць Беларускае Рэвалюцыйнае (пасьля—Сацыялістычнае) Грамады, зразу-ж адгукнуўся на заклік Рэдакцыі газэты да працы, распачаў перапіску з ёю і ў № 3 „*Н. Д.*" надрукаваў свой верш „Беларусам" — першы, які пабачыў сьвет у друку. Верш гэты, дужа характэрны для настрояў маладога паэта, падаем цалком:

Ўстаньце, хлопцы, ўстаньце браткі,
Устань ты, наша старана!
Ўжо глядзіць к нам на палаткі
Жыцьця новага вясна!

Ці-ж мы, хлопцы, рук ня маем?
Ці нам сілы бог ня даў?
Ці над родным нашым краем
Луч свабоды ня блішчаў?

Выйдзем разам да работы,
Дружна станем, як сьцяна. —
І прачхнецца ад дрымоты
З намі наша старана!

Чалавек, які мог кідаць гэткі моцны заклік, пісаў не на вецер, не дзеля мімалётнага настрою. Крэпкі быў дух барацьбяны ў *Якуба Коласа* (як сябе Міцкевіч назваў, каб укрыць ад улады „праступную" на яе пагляд сваю паэтыцкую працу), дык ад слоў зразу-ж перайшоў да дзела. Захоплены рэвалюцыйным рухам 1905—6 гадоў, Колас, аднак, на першым месцы стаўляе барацьбу за духовае вызваленьне беларуса—перадусім праз родную школу. Ён прыймае ўчасьце ў першым беларускім настаўніцкім зьезьдзе, скліканым Грамадой у Вільні ўлетку 1906 году *). Сьледам за гэтым ён арганізуе з сваіх мікалаеўскіх сяброў патайны „Беларускі Саюз Народных Вучыцялёў", які ў сваей праграме ясна паставіў дамаганьне беларускае народнае школы. Але арганізацыі не пашэньціла: яна была выкрыта паліцыяй, і Міцкевіч разам з некалькімі другімі сябрамі арганізацыі быў засуджаны менскім акружным судом на тры гады вастрогу, дый кару адбыў у менскім вастрозе.

Грамадзкая праца і дазнаныя беды ня толькі не забіваюць у Коласа „іскры божае", але, наадварот, пабуджаюць яго ісьці няўхільна далей па шляху паэтыцкае творчасьці. За кратай у песьняра выліваецца цэлы рад цудоўных яго „вастрожных песьняў", перадаваных на волю і перасыланых

*) Зьезд гэны, ведама-ж нелегальны, адбыўся ў салі пры літоўскім касьцеле сьв. Міхала, гасьцінна-дадзенай на гэта літвінамі.

у Рэдакцыю «Нашае Нівы» («Наша Доля» тады ўжо ня выходзіла). Пасьля выхаду з вастрогу Колас з новай энэргіяй бярэцца за працу, і вось, пачынаючы ад 1910 году, адна за аднэй выходзяць у сьвет вялікшыя і меншыя кніжачкі з ягонымі вершамі і апавяданьнямі (апошнія пад псэўданімам Тараса Гушчы). Гэтак вышлі: «Песьні Жальбы» (зборнік вершаў), «Батрак", „Як Юрка збагацеў", „Прапаў чалавек", „Родныя Зьявы", „Апавяданьні", „Нёмнаў дар", „Тоўстае палена".

Вайна адарвала Коласа ад цэнтраў беларускае творчае працы, перадусім ад Вільні. І ў працягу некалькіх гадоў, жывучы ў Курскай губэрні, ён нічым новым не напамінае аб сабе сваім чысьленым і шчырым паклоньнікам. Але за гэтыя гады творчая думка працуе ў Коласа, і вось—з канцом сусьветнае бойні—адзін за адным выходзяць у сьвет новыя—вялікшыя творы Коласа, сьведчучы аб нясупынным росьце ягонага таленту. За гэты час дасьпявае яго цудоўная поэма „Новая Зямля", распачатая яшчэ ў 1911 годзе і закончаная ў 1923. У 1918 годзе друкуюцца першыя тры часткі поэмы Коласа „Сымон Музыка", якую поэт меў закончаную ў рукапісе ўлетку 1924 году, ды яе ў яго, едучы чыгункай, разам з другімі рэчамі нехта ўкраў. Але гэта Коласа не знеахвоціла: ён адтварае згубу, перапрацоўвае пачатак і ў 1925 годзе выпускае цэлую поэму, пасьвяціўшы яе белалускай моладзі. Урэшце ў 1924 годзе вышла ў сьвет повесьць Коласа, пісаная ня вершам, а прозай: „У Палескай глушы".

Друк апошніх твораў прыпадае на найшчасьлівейшую, здаецца, у жыцьці Коласа пару: ён асеў аканчальна ў Менску, дзе сустрэў вельмі гарачы прыём і дзе перад ім расчынілася магчымасьць цалком аддацца творчай працы: Рада Народных Камісараў Радавае Беларусі надала яму тытул *Народнага Поэта* і забясьпечыла яму жыцьцё дажывотняй пэнсіяй. Тут, у Менску, Колас ужо напісаў драму „Забастоўшчыкі", дзе малюецца, як падае Гарэцкі, нелегальны зьезд беларускіх настаўнікаў у часе царскага рэжыму, іх ідэалёгія, жыцьцё і г. д.

За во-шта-ж мы гэтак высака цэнім Якуба Коласа, што даў ён нам новага ў сваей творчасьці, чым узьнёсся па на-над цэлую масу другіх беларускіх поэтаў? — Каб даць адказ на гэтыя пытаньні, трэба глыбей унікнуць і разглядзецца ў творчасьці Коласа.

Аглядаючыся на папярэднікаў Коласа і пакінуўшы збоку ягонага равесьніка Янку Купалу, як першага поэта-павадыра ў адраджэнскім руху, — мы мусім адзначыць, што нашы пісьменьнікі з XIX сталецьця — гэта выключна прадстаўнікі краёвае інтэлігенцыі, крэпка зьвязанай з народам, але ўсё-ж належаўшай да так-званае „вышэйшае" сфэры — шляхоцкае, чыноўніцкае. Гэта ўсё — дасьледчыкі народнага жыцьця і народнае душы, глядзеўшыя на нашу вёску *зьверху* і — зусім натуральна, ня гледзячы на ўсю сваю чуткасьць, — няздольныя дайсьці да дна народнае душы. І Марцінкевіч, і такі шчыры народнік, як Багушевіч, і пазьнейшы нашанівец Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі) — ўсе яны *апісавалі* народ. падыходзячы да яго

болей ці меней блізка. Іх настроі і думкі — гэта йшчэ не беспасрэднае выяўленьне настрояў і думак сялянскае масы, якая высказвалася ў тыя часы бадай выключна ў песьні народнай, у казцы — легендзе, творанай ад вякоў і ўсьцяж абнаўлянай.

Якуб Колас — першы пасьля Купалы вялікі мастак слова, які сам выйшаў з народнае гушчы, які ніколі ад яе не аддзяляўся і даў запраўднае — да канца — *выяўленьне беларускае сялянскае душы* *). Праз ягоныя вусны прамовіў *сам народ*. Вось гэты *зьмест* творчасьці Коласа разам з мастацкай *формай* яе і складаюць тую вялізарную цэннасьць поэзіі Коласа, якая паставіла яго на першым — побач з Купалай — месцы ў беларускай адраджэнскай літэратуры.

З поўным правам можа наш Міцкевіч тасаваць да сябе словы свайго аднафамільца — вялікага Адама, які „за мільёны кахаў і цярпеў“. Душа Коласа — гэта душа беларускага вяскоўца, толькі непамерна ўзросшая панад вясковы ровень, абняўшая ўсе праявы жыцьця і ўсе перажываньні сярмяжнае масы. Яго сэрца б'ецца ў тахт з біцьцём міліёнаў сэрц сялянскіх. Ен глядзіць на сьвет вачыма сваіх братоў-сярмяжнікаў, толькі адразу абымае вялізарныя прасторы, недаступныя кожнаму з іх паасобку. І з душы яго вырываецца стогн — крык жалю і крыўды, крык міліёнаў забітых, загнаных і змардаваных жыцьцём людзей, які выліваецца на паперу ў пастаці мастацкіх вершаў, апавяданьняў, казак... Не дарма-ж першы зборнічак вершаў сваіх назваў Колас „Песьнямі жальбы“: ў іх адбіўся ўвесь сум і ўсё гора многапакутнае беларускае вёскі, — той сум, што вее ад нашых ніў і палеткаў.

У коласаўскай лірыцы, дзе поэт заўсёды бывае найбольш беспасрэдні, найлепш і найпаўней выявілася душа беларускага народу. Хоць у Коласа пануе сумны настрой, хоць жалем і скаргай пранікнуты ягоныя „Песьні жальбы“, як і душа нашага вясковага люду, — аднак, сум і туга яго не адчайныя, не безнадзейныя: праз іх прабіваецца пачуцьцё ўласнае сілы прабіваецца магутнае імкненьне да волі, якую дае жыцьцё на ўлоньні прыроды, прабіваецца вера ў тое, што сучасны стан — гэта нешта дачэснае, што „быць ня можа, каб ня грэла лепей сонца“, што „наша Праўда нам, паможа, — блісьне сьвет і к нам ў ваконца!“ І ў меру таго, як ідзе прабуджэньне ў беларускіх працоўных масах, як вырастае душа народная, як рэалізуюцца імкненьні масы да волі і яснаты, — ў меру гэтага і настроі Коласа зьмяняюцца. Праўда, вялізарнае ўстрасеньне, якое перажыў беларускі народ у сувязі з вялікай вайной і рэвалюцыяй, на мамэнт парушае тую *духовую роўнавагу*, якой ад самага пачатку сваей творчасьці ад'значаецца наш пясьняр — так сама, як і апяваны ім народ. Але сьледам за мамэнтам нейкага як-быццам недаўменьня, нейкае нэрвовасьці і хваравлівае ўражлівасьці, выяўленай Коласам у вершах з часоў, калі йшчэ

*) Места заўсёды было і асталося для Коласа чужым і незразумелым.

як-быццам важыўся лёс яго народу („Звон шыбаў". „Цені-страхі"), — Колас мацнее душой, крапчэе яго вера ў ясьнейшую будучыну, і ў сваіх апошніх творах, зьмешчаных у зборніку „Водгульле", Колас ударае ў новы тон — адпаведна да настрою беларускае вёскі ў вольнай Беларусі: „Змоўкні ты, сьціхні, песьня пакуты!" — кажа поэт і заклікае сьпяваць „новыя песьні" — песьні Волі.

Душа беларускага селяніна неаддзяліма ад тае прыроды, з якой ён ад вякоў зжыўся, якая кшталтавала ягоную душу. І гэтая самая прырода, з якой так хараша станавалася песьня нашага народу, увабраўшы ў сябе і шум нашым бароў, і сьпеў ветру ў полі, — гэтая самая прырода дае Коласу магутнае творчае натхненьне, а кожная зьмена ў жыцьці прыроды знаходзе жывы водгалас у коласаўскай поэзіі. Колас — бадай *першы* сярод нашых песьняроў іменна *ў галіне маляваньня прыроды*, і поэма яго „Новая Зямля" з гэтага пагляду ня мае сабе роўнае ў нашай літэратуры.

Выяўляючы ў *лірыцы* душу народу і настроі беларускае прыроды, Колас у сваіх *эпічных* творах дае глыбокі аналіз гэтае душы і роднае прыроды, заўсёды ў яго жывой і такой блізкай да спраў чалавечых („Казкі жыцьця"). Сьледам за цэлым радам невялікіх апавяданьняў, пісаных вершам і прозай («Родныя Зьявы»), Колас, у меру ўсё паўнейшага апаноўваньня ім поэтыцкае тэхнікі, пераходзе да вялікіх твораў, сцьвярджаючы ў іх свой уласны духовы рост. Да гэткіх твораў належаць: поэмы вершам — „Новая Зямля" і „Сымон Музыка", ды повесьць „У Палескай глушы". „Новая Зямля" — гэта найпаўнейшы і найбагацейшы малюнак жыцьця сялянскае сям'і і змаганьня безьзямельніка лясьніка за свой самастойны варштат да працы — за *зямлю*. А як добра, як глыбака заглядае Колас у душу беларускага дзіцяці — і ў „Новай Зямлі", і раней — у дробных апавяданьнях! Дый усю сваю поэму „Сымон Музыка" наш пясьняр ахвяроўвае ў цудоўным па хараству вершу — *нашай моладзі*. „Сымон Музыка" — гэта проблема паяўленьня самародкаў-мастакоў у нашым народзе, гэта памастацку змаляваны абраз духовага росту і сацыяльнага дасьпяваньня дзіцяці-музыкі, пайшоўшага самапасам у жыцьці. — А повесьць Коласа «У Палескай глушы» — гэта пабедная песьня моладасьці з яе высокімі ўзьлётамі ўвышу і вялікімі ідэаламі, — тэй маладасьці, што так лёгка перамагае ўсе нягоды, увесь бруд жыцьця. Гэта — бяссумліўна ў значнай меры абраз уласнаго жыцьця Коласа з першых гадоў яго працы, як народнага настаўніка, у глушы Палесься.

Мяккасьць тонаў, якімі малюе Колас родныя абразы, зьяўляецца асноўнай вонкавай рысай яго творчасьці, дый яна цалком вынікае з агульнага характару Коласа. Але Колас умее знайсьці і другія тоны, калі яго ахоплівае справядлівы гнеў на крыўдзіцеляў яго народу, і ён вяроўкамі ды асінамі пастрашае тых, каго лічыць ворагам сялянства. З агульным тонам коласаўскае ліры зьвязана і *форма* яго вершаў — такіх *лёгкіх, мілагучных*, быццам самі яны — бяз ніякага высілку з боку аўтара — выліваюцца

з яго душы, творачы запраўдную *музыку словаў*; і калі можна зрабіць Коласу закід, дык гэта будзе хіба тое, што ў ахвяру форме верша ён гатоў прынесьці навет чыстату мовы і вымогі правапісу. А побач з мяккасьцю тонаў чаруе нас Колас *багацьцем і сакавітасьцяй абразоў*, заўсёды такіх жывых, што, здаецца, заплюшчыўшы вочы, убачыш усё тое, што ён апісуе! *І сіла ілюзіі*, якую нам дае аўтар у сваіх творах, зьяўляецца запраўднай мерай мастацкасьці іх.

Ня будзем тут падробна затрымлівацца на тэй ці іншай галіне творчасьці нашага песьняра: абмяжуемся толькі галоўнымі рысамі ў ацэнцы таго скарбу, які прыдбаў Колас для нашай літэратуры, дый ад'значым асабліва тое, за што ён з поўным правам носе пачэсны тытул «*Народнага Паэта*»: бо Колас — гэта як-быццам той *мэгафон* *), праз які голас беларускага сярмяжнага люду разыйшоўся на ўвесь сьвет і — дзякучы мастацтву песьняра — быў пачуты ўсімі, каму мова беларуская даступна і зразумела.

Ант. Навіна.

Вільня, 19, XI. 26 г.

---

*) Мэгафонам (гучнагаварыцелем) называецца труба, праз якую гаворачы голас робіцца гучнейшым і чутным на вялікшым прасторы.

Выбраныя месцы з творчасьці Якуба Коласа.

З ранейшых вершаў.

На новы год. (1907)

З новым годам, шчасьцем новым!
Дай-жа, Божа, гэты год
Каб успомніў шчырым словам
Працавіты ўвесь народ!

Каб больш сьлёзы ня ліліся,
Каб ня падаў чалавек,
Каб астрогі запярліся
Ад людзей на вечны век.

Каб казалі, што хацелі,
Каб ня гнуліс, як цяпер,
Каб са страхам не глядзелі
На вураднікаў каўнер.

Каб пабольшала нам поле,
Каб разросься вузкі луг,
Каб сьпявалі песьні волі,
Дзяржучы жалезны плуг.

Дай Бог шчасьця вам і долю,
Усім, хто сьлёзы праліваў,
Хто у бедным, родным полі
Зерне праўды засяваў!

„Асадзі назад!"

Дрэнна маё жыцьце—
Усё ідзе ня ў лад;
І крычаць усюды:
„Асадзі назад!"

Божа ты мой мілы!
Б'юся я, як гад;
Толькі-ж куды выйду —
„Асадзі назад!"

Помню, я жаніўся —
Добры быў мой сват!
К дзеўцы нос паткнулі —
„Асадзі назад!"

Дзеўка была важна —
Багатыр Кандрат
Ногу мне падставіў, —
„Асадзіў назад!"

Трапіў я у горад,
Быў як-раз „парад".
Лезу я уперад —
„Асадзі назад!"

Пуста у засеках,
Жыта пабіў град...
— Дай, старшынка, ссуды!
— „Асадзі назад!"

Я з капейкі зьбіўся,
Зарабіць я рад.
Ці няма работы? —
„Асадзі назад!"

Сам я растрапаўся,
Лезе з плеч халат...
— Памажэце, людзі!
— „Асадзі назад!"

Ў вёску хлеб прыслалі, —
Там галодных шмат...
Пруся я з мяшэчкам...
— „Асадзі назад!"

Сына сва йго ў людзі
Вывеў-бы Ігнат.
— Ось, мой сын, паночкі...
„Асадзі назад!"

Галаву я маю —
Быў-бы дэпутат...
— „Правоў ты ня маеш —
„Асадзі назад!“

Праўда, што таіцца?
Быў і мой чарод:
Адзін раз на жыцьцю
Вышаў я ўпярод!

Ўзбунтавалась вёска —
Ой, быў цяжкі год! —
Прыяжджае прыстаў:
— „Выхадзі ўпярод!“

„Да працы“.

«Браты! вялікая дарога
Чакае нас і родны край.
Настала жніва, працы многа,
Навукі зерн засявай!

Нясеце сьвет — у змроку дрэмле.
Наш мілы край, наш родны кут
Няхай ўваскрэснуць нашы землі,
Няхай асьвеціцца наш люд!

Дапомаж Бог нам у прыгодзе!..
Ні царскі біч, ні прышлы хам, —
Хай будзе лад ў сваёй гасподзе
Створаць народ-ўладарац сам».

З зборніка «Песьні жальбы».

Усход сонца.

На усходзе неба грае
Дзіўным блескам жару,
Залацісты сноп купае
Ў полымі пажару.

Чуць-чуць дрогне, прыліецца
Чэрвень на усходзе;
Гэта неба усьміхнецца
Людзям і прыродзе...

І ўбірае залатую
Сонейку дарогу,
Паліць сьвечку дарагую
Прад аўтарам Бога.

Над палямі змрок прарваўся,
Па нізу расплыўся;
Лес туманам заснаваўся,
Луч расой абмыўся.

Чыстых хмарах валаконцы
Сталі у кружочак
Вышай лесу, проці сонца —
І сплялі вяночак, —

Як-жа добра пахне збожжа,
А кругом спакойна!
Эх, як слаўна, як прыгожа,
Хораша, прыстойна!

І сабрала неба ясна
Блеск усіх калёраў
Стройна, дзіўна, сугалосна,
Як бы песьня хораў.

Вецер.

Ой, ты, вецер неспакойны,
Дзьмеш ты бяз устанку!
Адну песьню нам сьпяваеш,
Адну кажаш байку.

То заплачаш сіратою
Над убогай хатай,
То застогнеш, як над нівай
Той мужык-араты;

То засьвішчаш за вугламі,
Жалем заліешся,
То сярдзіта ў дзьверы стукнеш,
Злосна засьмяешся!..

Ой, ты, вецер няпрытульны,
Родны брат мой ў долі;
Раскідаем сьмех і сьлёзы
Мы у чыстым полі!

Васеньні дождж.

Сыплюцца кроплі часта і дробна,
Ціха па стрэсе бубняць;
Смутак наводзіць шум іх жалобны,
Хочацца плакаць, стагнаць.

Цёмная ночка, ночка глухая
Цягнецца доўга, як год.
Вецер дажджлівы панура сьпявае,
Жаласна сьвішча праз плот.

Круцяцца думкі, сон разганяюць,
Душу туманяць яны,
Волю далёкую мне ўспамінаюць,
Дні маладыя вясны.

Сыплюцца кроплі часта і дробна,
Нудна у вокны бубняць.
Смутна іх песьня, плачу падобна,
Сьлёзы ў тэй песьні чуваць!

В я с н а.

Вясна, вясна
Жаданая!
Ты прыйдзеш зноў,
Ты вернешся.

Вясёлы сьпеў
Прыветлівы
Руччоў ў палёх
Пачуецца.

Ачнецца гай
І з песьнямі
Ў зялёны ліст
Адзенецца.

І першы гром,
Як музыка,
Таёмна так
Пракоціцца.

Напоўніць лес
Птушачы сьвіст,
Травою луг
Акрыецца.

А з полудня
З маланкаю
Хмурыначка
Націсьнецца;

І грудзь зямлі
Ўскалышыцца,
Дажджом яна
Абмыецца;

Ў прыродзе ўсё
Народзіцца,
І морадасьць
Ей вернецца;

Ды толькі мне
Ня вернешся,
Ты, морадасьць!..
Ня вернешся...

Вясна, вясна
Жаданая!
Ты вернешся,
Ты вернешся!..

Хлебароб.

Цёплы вечар. Ціха ўсюды;
На заходзе сонца.
Хмаркі захад чуць заслалі
Тонкім валаконцам.

Зьяюць хмаркі ў пазалоце,
Як агнём палаюць.
За гарою ціха-ціха
Песьні заміраюць.

Хлебароб, мужык вясковы —
Вось па межах ходзіць;
Выйшаў у поле, каб пабачыць,
Як Бог жыта родзіць.

Твар сур'ёзны хлебароба,
Важны, задуменны;
Ходзіць, рукі залажыўшы
За паяс раменны;

Як-бы градкі, йдуць радамі
Вузкія загоны,
Апранула зямля-матка
Кажушок зялёны.

Густа жыта маладое
Поле ўсё пакрыла,
Расьце добра і прыгожа,
Ажно глянуць міла.

Каласочак раскрывае
Клетачку зялёну;
Дзе-ня-дзе яго ўжо вусік
Блісьне па загону.

Хлебароб глядзіць з уцехай,
Ходзіць ў Божым дару...
Так ні поп, ні ксёндз ня ходзіць
Пры сьвятым аўтару.

Плытнікі.

Клунак за плячамі,
Кій ў руках хваёвы —
Валіць чарадамі
Бедны люд вясковы.

Босыя іх ногі,
Твар іх загарэлы;
Кажушок убогі,
Чуць прыкрыты целы.

Ззаду ледзь ступае,
Хлеб вязе кабыла;
Нукае, гукае
На яе Кірыла...

Ярка сьвеціць сонца,
Ліст не скалыхнецца.
Горача бяз конца,
Пот на землю льецца.

Срэбрам адлівае,
Як люстэрка, Нёман,
З ранку ня сьціхае
Над вадою гоман.

Толькі крыкі чуеш:
„Вазьмі на „барбару"!
„Чаму не тарнуеш?!
„Гад! паб'ю ўсю хару!

„Закідай шырыгу!
„Папхні прысам ўліва!
„Варушыся, падла,
„Ня сьпі ў шапку! жыва!"

І заднік бяз толку
Па плыту лятае;
Згубіў ўсю знароўку,
Ня ў той бок трымае.

Ґнецца плыт дугою,
Ў бераг яго клоніць;
Быстраю вадою,
Як вужаку, ломіць.

Вось, на мель ўзагналі.
Крык, сярдзіты голас...
Порткі паскідалі,
Ўсе ў вадзе па пояс.

Бомы ўсе пабралі:
„Рразам, хлопцы! рразам!
„Ну, яшчэ! што сталі?
„Ну, яшчэ прыляжам!“

Вецер загуляе —
Хвойнік, лозы гнуцца;
Плытнік спачывае,
Як сабака ў будцы.

Гнецца плытнік ў полі,
Мерзьне ён у холад;
Знае ён нядолю,
Знае ён і голад.

Што-ж? бяднота гоніць!
Толькі сілы траціш;
Толькі косьці ломіць,
Як хваробу хваціш...

Эх, ты, доля, доля!
Голад ты, бяднота!
Не свая тут воля,
Не свая ахвота!..

Мы ходзім.

Мы ходзім спатыкаемся,
Бадзяемся, як п‘яныя;
Мы з голадам зрадніліся,
Худыя, абарваныя.

Асьмееены, аблаены,
Гразёю мы абмазаны,
Багатымі мы скрыўджаны,
Няволаю мы зьвязаны.

Ў балоты мы адціснуты,
Загнаны мы у шчыліны;
І вочы нам завязаны,
І вушы нам зачынены.

Адно мы добра ведаем:
Хоць вечна мы блукаемся—
А ўсё-ж такі, хоць некалі,
А праўды дачакаемся.

Пісьмо з турмы.

Напішы мне,калі ласка,
Пісямко да хаты!
Піша з дому мне Параска,
Што сын здан ў салдаты...

Охо-хо! Пракоп ўздыхае
Ў смутку і ў кручыне;
Белы ліст ў руках трымае
І канвэрцік сіні.

Просіць шчыра грамацея,
Навет шапку скінуў;
Сам Пракоп пісаць ня ўмее, —
Гдзе-ж—ў бядноце гінуў;

Вырас ў вёсцы на мякіне,
Жыў з худобай змалку,
Цяжар жыцьця зьнёс на сьпіне,
Высах ўвесь у палку;

У астатку вось папаўся
Ў сьпісак арыштанскі
За то, быццам, што зьбіраўся
Лес падкурыць панскі.

Што-ж табе пісаць, старэнькі?
— А пішы, нябога:
Жонка, сын мой дарагенькі!
Шлю паклон з вастрога.

Сэрца мне баліць, і вас я
З думак ня спускаю,
Кожны божы дзень і час я
Дом свой ўспамінаю.

Жонка мая дарагая!
Ты ня скрыўдзь Івана.
Калі грошай не хватае,
Пазыч у Сьцяпана.

Няхай дзядзька не баіцца —
Аддамо з падзякай, —
Хлопцу-ж трэба хоць акрыцца,
А ня йсьці сабакай.

Спраў кажух яму і боты,
Выпраў, як і людзі,
Дай з сабою колькі злотых —
Весялейшы будзе...

Калі досіць корму маеш,
Падкармі больш сьвінку,
Мо' якую захаваеш
На Вялікдзень шынку;

А калі на грош няхватка,
Або корму мала, —
Закалі і поўдзясятка
Хунтаў прышлі сала...

Сын мой! Снасьці рыбаковы
Добра ты прыпратай —
Згодзяцца; а венцер новы—
Маеш час—залатай;

І яшчэ, мой сын, прашу я,
Човен кінь ў адрыне,
Няхай вецер ня сьвідруе,
Няхай так ня гіне.

Ўсё, што можна, захавайце,
Пакуль я вярнуся.
Нераток стары аддайце
Міхалю з Габрусем.

Кнігі ўсе, апроч псалтыра,
Вы аддайце Грышку,
Няхай іх чытае шчыра,
Бо ён любіць кніжку...

Дарагі мой сын! прад здачай
Да мяне зайдзі ты,
Бо мо' больш і ня убачу,
Не пачую, гдзе ты.

Не маркоцьцесь, не бядуйце,
Дасьць Бог спосаб новы.
Што-ж ты зробіш? пагаруйце!.
Будзьце ўсе здаровы! —

Гусі.

Зоры далёкія, зоры бліскучыя
Ціха гарацЬ над зямлёй.
Крыкі знаёмыя, крыкі пявучыя
Льюцца вячэрняй парой.

З поўначы холаду, сівера буйнага
Гусі на поўдзень ляцяць;
З неба далёкага, сьцепу лазурнага
Нудна прашчаньне крычаць.

Дзікія гусанькі, птушачкі вольныя,
Весьнікі скорай зімы!
Хочацца з вамі ў сьцепы прасторныя,
К сьвету і сонцу ад цьмы!

Толькі-ж падрэзаны крыльлі свабодныя:
Моцна пільнуюць мяне —
Дзьверы акутыя, сьцены халодныя,
Краты з жалеза ў вакне.

Родныя абразы.

Вобразы мілыя роднага края,
Смутак і радасьць мая!
Што маё сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я

К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,
Рэчкі, курганы, лясы,
Поўныя смутку і жальбы нядолі,
Поўныя смутку красы?

Толькі я лягу і вочы закрыю,
Бачу я вас пред сабой:
Ціха праходзіце вы, як жывыя,
Зьяючы мілай красой.

Чуецца говар мне сьпелае нівы,
Ціхая жальба палёў,
Лесу высокага гоман шчасьлівы,
Песьня магучых дубоў...

Вобразы мілыя, вобразы смутныя,
Родныя вёскі і люд!
Песьні цягучыя, песьні пакутныя,
Бачу і чую вас тут!

Песьня няволі.

Як лёгкі дым, як тонкі пар,
Расталі ў небе кучы хмар...
Ой, неба глядзь далёкая,
Крыштальная, глыбокая!

Як моцны гук, прызыў вясны
З тваей пачуўся вышыны!
Прастор, прастор і воля там,
Але ня нам яны, ня нам!

Запёрты мы, прыдаўлены
Рашоткі нам настаўлены.
Высок, высок паркан-сьцяна,
Нам песьня волі ня чутна...

Ня нам вясны прастор, лучы,
Ня бійся, сэрца, і маўчы!
Ў няволі годы адцьвітуць...
Не плач, душа! ня рвіся, грудзь.

З зборніка „Водгульле“.

Перад бурай.

Сінь і глыб бяз канца—края...
Ціш і згодачка сьвятая
Неба, землю абнялі.

Сонца зранку жарам пыша'
Ветрык лісьце чуць калыша'
Вее чуць паўзьверх зямлі.

Лес і поле з збажыною,
Апавітыя смугою,
Задуменныя стаяць.

І сярод цішы трывожнай
Над замелькаю набожнай
Сталі хмаркі вынікаць;

Ды так ціха, так пужліва,
Як-бы зданкі або дзіва
Невядома скуль ўстае.

Шырыць сонца клуб іх белы
І маланак-громаў стрэлы
Ім на страх куе.

А зямля як-бы замлела,
Нават дуб стары нясьмела
Зрэдка лісьцем павядзе.

Змоўклі ўсе вакруг абшары,
Бо замысьлілі штось хмары...
Ой, знаць, бура загудзе!

На ніве.

— Гэй, мой конік! гэй, мой сівы!
Ну, яшчэ, маленькі!
Варушыся, гэй, ня бойся,
Конік мой сівенькі! —

Ў полі зранку за сахою
Аратай гукае,
Сіўку, друга ў цяжкай працы,
Просіць—панукае.

Сам бяз шапкі, босы ногі,
Грудзіна раскрыта;
Б'юць каменьні аб нарогі,
Скрыгацяць сярдзіта.

І шуршаць пяскі буйныя,
Як жарства рачная,
Ходзіць подскакам ў дрыготках
Сошачка крывая.

Аратай ідзе спавагу,
Мерна, крок за крокам.
Вузка доўгая палоска,
Не акінеш вокам.

Пройдзе боразну аратай,
Сошку падтрасае,
Сам назад ўвесь падаецца;
Конік службу знае:

Сам заходзіць без панукі,
Без каманды, спраўна,
Аж нейк глянуць на сівога
Люба і забаўна.

Нібы знае сівы конік
Думкі аратая,
І яго панукі-крыку
Сіўка не чакае.

Аратай-жа, завярнуўшысь,
Спыніць друга-сіўку,
Слова ласкавае скажа
І папрáвіць грыўку;

Гладзіць коніка па шыі,
Мух дакучных гоніць,
Як-бы з самым лепшым другам,
З сіваком гамоніць.

— Змардаваўся? адпачынь, брат!
Пастаім, пакурым;
Вератнік мы гэты скончым,
Спачываць патурым.

Конік трэцца галавою
Аб яго кашулю;
Адпачыўшы, зноў ён цягне
Сошачку-крывулю.

А аратай, задуменны,
Зноў ідзе ступою.
Моцна, моцна іх зрадніла
Праца за сахою!

— Гэй, мой конік! гэй, мой сівы! —
Носіцца па полі.
Конік, сошка і аратай
Мерна йдуць паволі.

Эх, ты поле! колькі сілы
Тут затраціць трэба!
Цяжка, цяжка дастаешся
Ты, кавалак хлеба!

Няшчасная маці.

У кожную ночку, як сьвет заціхае,
І зоркамі гляне гара,
Халодныя нутры зямля раскрывае,
З тых нутраў выходзіць мара.

Ідзе яна ціха, як ночка, панура,
Ідзе пад крыжы—растанцы,
Стаіць нярухома, выглядвае хмура —
Усе аглядае канцы.

І далей бяз шуму ідзе на балоты,
Ідзе, не крануўшы расы,
І плачуць ёй сьледам пудліва чароты,
І ціха шумяць ёй лясы.

Абходзіць магілы, на прыклад садзіцца
І сёлы вартуе яна,
Па роднаму краю снуе і цяніцца,
Заўсюды панура, адна...

* * *

І людзі гавораць, што часта чувалі
А поўначы плач на палёх
І часта кабету адну сустрачалі,
Гаротную, ўсю ў рызманох.

І чулае вуха той плач улавіла.
„Ой, дзетанькі!“ — плача яна:
„Ці-ж я за тым вас на сьвет нарадзіла,
Каб век заставалась адна?

Каб крыўдзілі людзі і жыць не давалі?
За што-ж вы зракліся мяне?
За што вы матулю жывой пахавалі?“ —
Так плача ўсё здань ў цішыне.

Тройка.

Коні скачуць. Дзын-дзын дзын!
Гучны звон нясецца
І далёка між раўнін
Ціхім жалем льецца.

Ціхне, глухне гэты звон,
Ўскочыўшы ў гаёчак,
Ўсё слабее, ціхне ён,
Кволы галасочак...

Вось і тройкі ня відаць,
Праняслась стралою,
І званочка ня чуваць
Плачу пад дугою.

Толькі пыл трубой курыць
Над дарогай бітай;
Поле ціхае глядзіць
Сіратой забытай.

І пытае ціш яго
Поглядам, здаецца;
Хто праехаў і чаго
І куды нясецца?

І ня будзе знаць, стралой
Куды тройка скача,
І званочак пад дугой
Чаго ціха плача.

Звон шыбаў.

Ноч маўкліва. Цёмна, глуха.
Прылажыла чутка вуха
За вакном старая вішня;
Штось прамовіць: шу-шу-шу!
І заціхне, бы баіцца
Памыліцца
І сказаць што-небудзь лішне.
Я лажусь, агонь тушу.

Неба хмура, няпрыветна;
Зрэдка ветрык чуць прыметна
Скулься ціха набягае
І галінкі згайдане
І зьнікае, ці дзесь далей
Бяжыць хваляй,
Байку тайнасьць ціха бае
Анямелай цішыне.

Ў хаце ціха, нават жутка.
Ловіць зыкі вуха пудка:
Звоніць шыбка штось жалобна —
Дррон-дррон! ціха бразгаціць...
Чуць счакаўшы, новым звонам—
Нізшым тонам
Так-жа нудна, так-жа дробна
Шыбка новая зьвініць.

Няма ветру, ўсюды ціха;
Шыбы-ж звоняць—што за ліха?
Хто ў іх стукнуў? Хто чапае?
Ці то знак хто хоча даць,
Што згубілі мы дарогу,
Б'е трывогу,
Ходзіць, ўсіх прасьцерагае
І накладвае пячаць

На шляхі, дарогі тыя,
Дзе крыжы згнілі старыя,
Ці зумыслу пазьнімалі,
Як ад'жыўшыя свой час?

Хто такі ён? Невядомы,
Незнаёмы,

А мо' дзе і сустракалі,
Мо' з ім бачыліс ня раз?

І так сьцішна, чагось смутна.
Ўсё сьпявае шкло пакутна;
Толькі-ж думка не згадае,
Што гуторыць гэты сьпеў,
І ня хоча супыніцца,
Пагадзіцца

З тым, што сэнсу ня ўчытае:
Ці то жалаба, ці гнеў?

Шыбы звоняць і сьпяваюць,
Песьню скончаць, зачынаюць,
То павысяць яны голас,
То замлеюць, то замруць.
Жаль ў іх песьні сэрца чуе,
І гаруе.
Шклечка-ж звоніць ўсё раз-по-раз,
Не дае ўсё мне заснуць.

Цені-страхі.

Вечар блізка, жар спадае.
З цёмных шчылін хтось нязнаны
Цені-страхі выклікае,
Штось ім шэпча, штось ківае,
Ды таёмна, няўчытана.
Сьмех вясёлы зьбег няждана

З таго лесу і пагорку,
З тых лагчынак і з кургану.
    Смуткам поле чуць заткана,
Смутак ходзіць па надворку.
Пуцявінкай праз разорку
    Скача мышка палахліва
І шукае сваю норку
На мяжы каля аторку
    І зьнікае дзесь маўклівa.
Я іду, гляджу і — дзіва:
Ці раней таго ня бачыў?
    Ўсюды стала нейк пужліва
І трывожна-баязьліва!
Зьмену гэту я зазначыў.
    Хто-ж выраз той перайначыў?
Я ня сьцямлю і пытаю.
    Ўсіх, каго я тут ні бачыў,
Ўсіх, каго ні спатыкаю.
— Чапля! чапля! стой! — гукаю:
    Ты ня ведаеш, скажы ты,
Ці я сам страхоў шукаю,
Сам іх вобразы ствараю,
    Ці тым страхам ўсе спавіты?
— Ня пытайся: я ня знаю! —
Тры вароны ляцяць з гаю.
    Цяжка крыльлі іх мігаюць.
— Гэй, спынецесь! справу маю:
Штось у вас я запытаю... —
    — Мы ня знаем!.. Не, ня знаю!
Закрычалі і зьнікаюць.
Насустрэч старцы дыбаюць.
    — Скуль вы, людзі? Хто такія?—
Воч старцы не падымаюць,
Ўсе маўклівы, разважаюць:
    — Мы—сьляпыя, мы—глухія!—
Цені сталі больш густыя,
Многалучны, нясчысьлёны,
    Многазначны, хоць пустыя,
Вельмі страшны, бо нямыя,
Пад пячацьцю ўсе замкнёны.

П о к л і ч.

Гэй, чулыя сэрцам! Гэй, душы жывыя!
Ідзеце вы долі шукаць!
Ёсьць у вас сілы яшчэ маладыя,
Ёсьць яшчэ крыльлі лятаць!

Але ўважайце: балотная бросьня
Іх кожную хвілю сачыць,
А гнільлю зацягне, душа не ўваскросьне,
Ўгару над зямлёй не ўзьляціць.

Вы чуеце хваляў жывых набяганьне?
Прыгледзьцеся: новыя дні,
На вас пазіраюць у іскрах сьвітаньня,
І сьвецяць другія агні.

Сьпяшайцеся, брацьці, расою халоднай
Ваш твар выразьлівы абмыць
І воздух гаючы палёў, нівы роднай
У грудзі чым больш захапіць.

Але памятайце: на вашым сумленьні
Нясплачаны доўг векавы:
То доўг прад народам, то доўг разуменьня,
Якое зачэрпалі вы

З народнага скарбу душы самабытнай
І з скарбу яго мазалёў.
То ён, працавік наш, то ён, старажытны,
На гору нас моўчкі узьвёў.

Гадуе вас поле, што золатам зьзяе...
Пяскоў, неўраджайных пяскоў...
Вас корміць сярмяга, што долі ня знае,
Ня ведае ласкі братоў.

Ідзеце-ж к народу, як добрыя дзеці,
Ідзеце. Злучайце яго.
І горкую праўду у вочы скажэце,
Чаго ён гаруе, чаго?

„Сымон Музыка“.

Кароткі зьмест: У вясковай хаце нарадзіўся хлапец — Сымон. Ён быў непадобны да другіх. Складаў песенькі, прыслухоўваўся да музыкі ў прыродзе. Хлопчык быў загнаны ў бацькоў і суседзяў. Бацькі ня ведалі, што рабіць з хлапцом. Пасучы скаціну, Сымон пытаўся ў дзеда аб рэчах, яму толькі аднаму зразумелых: ці чуе зямля боль, чаму ня роўныя дзеравы ў лесе? Граньне дудароў напоўніла Сымонку жывым агнём. Дзед пазнаў талент у хлапцу, падарыў яму дудку, а, ўміраючы, і скрыпку. За ігрою Сымон часта не даглядаў авечак.

Адзін раз на авечак напалі ваўкі. Бацькі прагналі Сымона з дому. Сымон пачаў блукацца па сьвеце, і толькі скрыпка яго цешыла. Ён садзіўся дзе-небудзь у лесе, ці полі — і граў. Яго ігру пачуў сьляпы жабрак і ўзяў яго з сабою. Але яны адзін аднаго не разумелі.

Адзін раз, зайшоўшы з дзедам у хату, Сымон пабачыў дзяўчынку— Ганну; яны зусім зразумелі адзін аднаго. З гэтага часу яны ўжо адзін аб адным не забываліся.

Сымону дадзела хадзіць з дзедам, які яго не разумеў і выкарыстоўваў. Па нагавору жыда Шлёмы ён застаўся ў карчме іграць. Але й тут ня мог усядзець. Затое ў карчме ад парабка Яхіма Сымон пазнаў многа рэчаў аб жыцьці, аб людзкой няроўнасьці, аб патрэбе змагацца.

Сымон уцякае з карчмы, забіраецца ў лес і адводзіць па звычаю сваю душу ў ігры. Ігру гэтую пачуў князь, які быў на паляваньні, і рашыў забраць яго ў двор. У двары Сымон ня мог на дзівіцца ўсяму, што бачыў. Ён аб гэтым і ў сьне ня сьніў. Але разам з тым ён пачаў разважаць аб прычыне такое няроўнасьці. Вучыцелем у гэтым стаўся паляўнічы Даніла, у хату якога Сымон перабраўся. Разам з тым у яго расла туга па Ганьне і па прастору. Сымон, па звычаю свайму, выліў гэта ў музыцы, на гэты раз на балі ў князя. Калі паны не зразумелі яго, ён даў характэрнае паясьненьне. Сымон хацеў вучыцца па нотах, або хоць чытаць, але пан Галыга, музыка князя, які зразу заціkавіў Сымона ігрой на роялі, адмовіў яму, сказаўшы, што для яго лепей застацца сьляпым. Сымон урэшце ўцякае і скіроўваецца, вядома-ж, да дому Ганны.

Ганна ўвесь час думала аб Сымону. Але ў яе ўлюбіўся сусед Дамянік. Ня маючы ўзаемнасьці, ён падсьцярог Ганну ў лесе і кінуўся да яе. Ад гэтага Ганна цяжка захварэла і сталася няпрытомнаю. Калі Сымон прыйшоў да яе дому, ніхто не спадзяваўся, што што-небудзь будзе з яе. Аднак пад чароўную музыку Сымона і пад яго голас—яна паступова пачала прыходзіць да жыцьця.

На тым і канчаецца поэма, цікавая ня толькі агульным зьместам, а галоўнае — апісаньнем дзіўнае ігры ў розных мясцох, глыбокім разуменьнем душы мастака-музыкі, пераданьнем дробных адценкаў яго перажываньняў, проста нязвычайных і так пяшчотных для сына вёскі. Апісаньне прыроды краю і тут у Коласа нашло годнае месца ў роўнай-жа меры, як і сьведамасьць, што прычынай марнаваньня таленту, годнага лепшага лёсу, было прыніжанае палажэньне селяніна.

Беларускай моладзі.

Ад роднае зямлі, ад гоману бароў,
Ад казак вечароў,
Ад песень дудароў,

Ад сьветлых воблікаў закінутых дзяцей,
Ад шолаху начэй,
Ад тысячы ніцей,

З якіх аснована і выткана жыцьцё
І злучана быцьцё і нябыцьцё, —
Зьбіраўся скарб, струменіўся няспынна,
Вясёлкавым ірдзеньнем мне сьпяваў.

І выхаду шукаў
Адбітак родных зьяў

У словах-вобразах, у песьнях вольна-плынных.
І гэты скарб, пазычаны, адбіты,

У сэрцы перажыты
І росамі абмыты

Дзяньніц маіх, дзяньніц маіх мінулых,
Для вас, душою чулых,

Як доўг, як дар,
Дае пясьняр.

Сымонка.

Ня прыхільны, як сіротка,
Ня прыласканы нікім,
Ведаў хлопчык, як салодка
Жыць вось так, сабой самым.
На Сымонку даўно ў хаце
Ўсе махнулі ўжо рукой.
Не радзіцца-б лепш дзіцяці
З такой чуткаю душой
У куточках, дзе спрадвеку
Беднасьць лютая гняце.
Цяжка жыць у цемнаце,
У зьнявазе чорнай, зьдзеку,
Дзе адбітак свой з-за хлеба
Накладае талака,
Дзе так пільна праца трэба,
Плечы моцныя, рука,
Дзе рот лішні на прымеце
І так топчацца сям'ёй, —
Лепш-бы там ня жыць на сьвеце
Дзеткам з чуткаю душой!
І Сымонка чуў і бачыў,
Як крыўляліся дзядзькі,
Ведаў, што ў сям'і ён значыў;
Нават родныя бацькі
Папракалі сына хлебам
Пры абедзе за сталом.
Ён—завала, ён—нязгрэба,
Ён радзіўся гультаём!
Горка стане бедачыне,
Ня прыхіліцца нідзе,
Тады толькі жаль астыне,
Як пажаліцца дудзе.
На прывольлі, сеўшы ў полі,
Сумна стане хлопчык граць;
Льлюцца, таюць зыкі болю,
Аж колоцяцца, дрыжаць,
Ды заплачуць, затрасуцца,
Капнуць дробнымі сьлязьмі,
То ў гару яны памкнуцца,
То зноў нікнуць на зямлі
І жалобна заміраюць
Немай жальбаю глушы,
То зноў ціха зачынаюць
Гоман сэрца і душы.
— Ось, глядзеце, здольна грае,
Як дудар той запраўскі!
Так, галубкі, выцінае,
Што рве сэрца на кускі, —
Смутак жнеек тых апране,
Разагнуцца і стаяць,
Як Сымон на дудцы стане
Жальбу сэрца выяўляць, —
Так-жа грае ён прыгожа,—
Серп застыне ў іх руках
І павісьне жменька збожжа
На разогнутых плячах.
Але дудка замірае,
Як-бы той дзявочы ўздых,
І паволі заціхае
У прасторах дзесь пустых.

Ганка.

Дык-то Ганна! Ну й дзяўчынка!
І прыўдалая-ж яна!
Станік тонкі, бы націнка,
Тварык — ветлая вясна.
А як гляне, вочкі ўскіне,
Усьміхнецца — ясны дзень!
Хоць якая злосьць астыне,
Раптам згоніць з твару цень.
— Ну, частуй музыку, Ганя!
Застыдзілася яна,
Як цьвет маку, ўся дазваньня
Шчочка стала чырвана.

Але вочкі ускідае
На Сымонку ды ізноў
Іх саромліва спускае
І ніяк ня знойдзе слоў
Папрасіць яго, як трэба.
І Сымонка сам ня свой:
З сырам сыр есьць замест хлеба,
Трэ галушачкі рукой,
Ніжай гне свой стан сірочы,
Рук ня знае, дзе падзець
І ня сьмее ёй у вочы
Сьмела, проста паглядзець.
Дзед тымчасам твар жагнае,
Вочы ўзьняўшы к абразом,
І прад імі высляўляе
Ён прыветны гэты дом.

Родны край.

О край родны, край прыгожы!
Мілы кут маіх дзядоў!
Што мілей у сьвеце божым
Гэтых сьветлых берагоў,
Дзе бруяцца срэбрам рэчкі,
Дзе бары — лясы гудуць,
Дзе мядамі пахнуць грэчкі,
Нівы гутаркі вядуць;
Гэтых гмахаў безгранічных,
Балатоў тваіх, вазёр,
Дзе пад гоман хваль крынічных
Думкі думае прастор;
Дзе у восень плачуць лозы,
Дзе вясной лугі цьвітуць,
Дзе шляхом старым бярозы
Ад'значаюць гожа пуць?!
Гэй, адвечныя курганы,
Сьведкі прошласьці глухой!
Кім вы тут панасыпаны?
Чыёй воляю-рукой
Вы раскіданы па полі,
Даўных спраў вартаўнікі?
Эх, ня скажаце ніколі,
Што казалі вам вякі!
Вы пуцінаю няроўнай
Бяжыцё ў далячыню,
У бок Віліі чароўнай
І пад сьветлую Дзьвіну.
Край мой родны! дзе-ж у сьвеце
Край другі такі знайсьці,

Дзе-б магла так поруч з сьмецьцем
Гожасьць пышная ўзрасьці?
Дзе-бы вобруку з галечай
Расквятнеў багацтва цуд
І дзе-б з долі чалавечай
Нясьмяяліся, як тут?...

Скрозь вяночкі дрэў вясёла
Над мястэчкам ці сялом
Цэрквы, стромкія касьцёлы
Вежы ўзносяць к небясом.
А званіцы перад сьвятам
У касьцёл, царкву завуць,
Каб прад богам і прад братам
Віны ўсе свае пачуць.
Родны край! у божа імя
Ў чэсьць касьцёлаў і царквоў
Паміж дзеткамі тваімі
Многа легла камянёў;
Многа вышла трасяніны —
Меч, агонь зьнішчалі край:
З двух бакоў „айцы“ дубінай
Заганялі нас у рай!
Кроў лілася ручаямі,
Зрада чорная расла,
Што папамі і ксяндзамі
Ў сэрца кінута была.
І цяпер над намі, брацьця,
Яшчэ ў сіле той раздор —
І папоўскае закляцьце
І ксяндзоўскі нагавор.

Брацьця мае, беларусы!
У тэй кнізе людзкіх спраў
Сам лёс, мусіць, для спакусы
Гэты край нам ад’значаў.
Тут схадзіліся плямёны
Спрэчкі сілаю канчаць,
Каб багата адароны
Мілы край наш зваяваць,
А нас цяжка ў сэрца раніць
Пад прыгон узяць навек,
Нашы скарбы апаганіць,
Душу вынесьці на зьдзек,

Каб у віры тэй ашукі
Зьнішчыць нашы ўсе сьляды,
Каб ня ведалі і ўнукі,
Хто такія іх дзяды.
І лілася кроў нявінна—
Швэд набытак наш паліў,
А ўрад царскі самачынна
Тут гвалтоўнасьці тварыў,
Будаваў астрог народу
І барбарскім капылом
Мерыў волю і свабоду,
А культуру нёс з калом.
І бяз жалю капытамі
Конь казацкі тут ступаў
І збажынку з ярынамі
Талачыў і драсаваў.
. . . .
. . . .

У полі.

Поле шырокае, роднае поле
І збожайка шаты
Прастор многадумны,
Разумны!

Хай-жа спаткае нас шчырая воля,
Асьветліць і хаты
І гумны.

Я—выгнаны сын ваш, так: я — бадяга,
Бяз ласкі, бяз долі;
Я — колас бяз нівы
Маўклівы.

Хай-жа адна нас атуліць сярмяга —
Той вецер у полі
Шумлівы.

Эх, лес цёмнакудры, мілы мой лесе,
Удумныя дрэвы,
Зялёныя шаты,
Мой брат ты!

Там лісьцейка дуба высака ўверсе
Выконвае сьпевы
Заўзята.

Там весела-вольна, ціш там лунае...
Краіна другая,
І фальшы няма там.
Як з братам,

Гутарыць краска з табою лясная
І ты, дарагая,
Была там.

Сонейка ты маё, радасьць мая ты!
Дзе ты цяпер? дзе ты?
Ты дух мой будзіла,
Жывіла...

Не: ня міну, ня міну твае хаты,
Хоць можа мяне ты
Забыла.

А тут... павуцьцё пана-магната,
Панурыя сьцены,
І валы — акопы
Затопы.

Многа ахвяр тут, эх, як багата!
Ламалі рамёны
Тут хлопы.

Ткаў прагавіты павук свае сеці,
І вязьлі ў іх мухі
І мошкі малыя,
Сьляпыя.

А ёсьць праўда, ёсьць яна ў сьвеце,
Ёсьць страшныя рухі
Жывыя!

Пад гукі музыкі.

А яна пад той шумок
Сьпіць салодка... Дзень вітае,
Цьма расходзіцца густая,
Радасьць суліць ім дзянёк.
Сьпіць Гануся ціха—роўна,
Ружавеюць яе шчочкі;
Нікнуць з твару цені ночкі,
А ён цешыцца бясслоўна.
Вось з-за лесу ўстала сонца,
Рассыпае касьнікі,
Залатыя ручнікі,
І цалуе праз ваконца
Зьбітых кудзер валаконцы,
Жылкі сінія рукі.
І ў адказ на тое зьзяньне
Сьмех ёй вусны асьвятліў —
То — яе душы сьвітаньне —
Сілы сьвежае прыліў.

„Новая зямля“.

Кароткі зьмест. Малазямельны селянін, Міхал, служыць палясоўшчыкам. Пан Радзівіл мала зважае на жыцьцё падобных Міхалу і перавадзіць яго з месца на месца. Гаспадарку вядзе брат Антось, хатнюю — жонка Ганна. У Міхала купка дзяцей. Жыцьцё сям'і Міхала апісваецца з усіх бакоў і ў розныя поры. Асабліва цікава апісваецца сваяроднае жыцьцё дзяцей.

Слабая забясьпечанасьць піхае Міхала да думкі аб неабходасьці мець свой куток—„Новую зямлю“. У часе жыцьцёвых няладаў гэтая думка ўзрастае ўсё болей і болей. Пачынаецца хваравітая цяга да „Новае Зямлі“ і шуканьне яе. Тут цікавыя абразкі з прыгоды сялян, дзяцей прыроды, пры стыку з местам і яго жыцьцём.

Урэшце зямля куплена і астаецца толькі пераехаць туды, але жыцьцёвыя няўдачы—самая гарачка ў зьвязку з пераменай і, ўрэшце, хвароба—прыводзяць Міхала замест „Новае Зямлі“ — да магілы.

У „Новай Зямлі“, як і ўсюды ў Коласа, а то ўласьне тут найлепей, апісана сялянскае жыцьцё, самая душа селяніна, проста над'звычайныя малюнкі беларускай прыроды і розьніца між селянінам і панамі. Тут усё апісваецца, адно за другім, нават самыя дробязі жыцьця, не мяркуючы, як у Іліядзе Гомэра, гэтым непераможным другімі народамі творы грэкаў. У „Новай Зямлі“ — найлепш адбітак жыцьця беларускага селяніна.

На сенажаці.

Ідуць касцы, зьвіняць іх косы,
Вітаюць буйныя іх росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Пачуўшы косак звон сталёвы.
Касцы ідуць то грамадою,
То шнурам цягнуць, чарадою,
То паасобку, то па пары;
Ідуць касцы, ідуць, як хмары,
І льлецца сьмех іх разудалы,
Як веснавыя перавалы.
Гаворка, шум і коняў ржаньне—
Касьбы вясёлае вітаньне.
Касцы, ваякі ціхай працы,
Выходзяць з косамі на пляцы
І на палоскі верставыя
Кладуцца коскі іх крывыя —
Пайшлі праверкі і памеры,
Как больш мець пэўнасьці і веры,
І каб ня вышла перакосу,
І не зайсьці ў чыю палосу,
Бо будзе крыку, будзе сваркі, —
Няхай лепш цэлы будуць каркі.
Эх, час касьбы, вясёлы час!
І я ім цешыўся ня раз,
І з тога часу па сягоньня
Мне сонцам сьвеціцьНаднямоньне.
Касцы рассыпаліся па гаку
Як-бы ідуць яны ў атаку,

І жыва менцяць свае косы;
І ткуцца здольныя палосы,
Лажацца роўнымі радамі;
А за касцом двама сьлядамі
Адбіткі ног яго кладуцца,
А косы сьвішчуць і сьмяюцца.
Тымчасам сонца вышла ўгору
І з безгранічнага прастору
Шырокай плыньню агнявою
На землю шчодраю рукою
Льле блеск гарачы і яскравы;
І вянуць скошаныя травы,
І выглядаюць нудна палі.
На луг другая коціць хваля:
Ідуць грабцы, жанкі, дзяўчаты,
Убраны хораша, бы ў сьвята:
Чырвоны колер, белы — ўсякі,
Бы ў агародзе тыя макі:
Ідуць, пракосы разьбіваюць,
З лагчынак сена выграбаюць.
То там, то сям у чэсьць пятровак
З грудзей тых макавых галовак —
Дзяўчатак слаўных, яснавокіх —
Ў лугох прасторных і шырокіх
Плывуць-дрыжаць сьпяванак тоны
І тыя песьні засмучоны
І млеюць ў стомленым абшары,
Як-бы адбітак божай кары.

. . . .

А глянь на луг пад вечар, браце!
Увесь, як ёсьць, ва ўсім ахваце,
Па ўсіх грудох, аж за дарогу,
Устаўлен копамі мурогу;
І так сьвяжуткі копкі тыя,
І так выразны—бы жывыя,
І выгляд кожнае адметны,
Але ўсе разам так прыветны.
Вазы шыбуюць важна, стала,
Бы тых вагонаў рад нагнала.
Павее ветрык—што за пахі!
Мёд разьліваюць тыя гмахі,
Віно найлепшае і ром,
Як плата шчырая касцом.

Жніва.

І так заціхлі сенажаці,
Пайшла каса адпачываці,
Да часу зьвісшы пад страхою,
Каб быць заўсёды пад рукою
На ўсякі выпадак, патрэбу.
Цяпер увагу дайце хлебу —
Сярпок крывенькі просіць дзела,
Жытцо падходзіць, пабялела.
Саломку выгнуўшы дугою,
Зьвісае колас над зямлёю,
А сьпела-поўныя зярняткі
Глядзяць, як спонкі-вачаняткі,
Нібы ім хочацца хутчэй як
Спаткаць-убачыць мілых жнеяк.
Прышоў жаданы час спатканьня.
Глядзіць прыветна дзянёк зраньня;
У блеску сонца нікнуць росы;
Сьвяжуткі, чысьценькі нябёсы,
Бы тыя вочкі маладыя.
Застылі хмаркі залатыя.
Дымок танюткі белаваты
Ўжо павіваецца над хатай,
Бо трэба-ж выпаліць печ тую
Ды йсьці на ніўку маладую.
Угрэла сонца. Жней чародкі
Ідуць паважна, як лябёдкі,
У хустах лёгкіх, кофты белы,
Іх рукі дужа загарэлы.
Ідуць дзяўчаты, маладзіцы
І жарты строяць, як блазьніцы,
Ідуць шумлівы, гаварлівы,
Зьвініць іх голас, сьмех шчасьлівы;
Чутна і песьня маладая, —
І поле раптам ажывае.

І мацяркі з дзяцьмі малымі
Ў лубкох-калысках за плячымі —
Такая іх жаноча доля —
Марудна цягнуцца на поле.
Прышлі на вузкія загоны,
Дзе каласочкі шумы-звоны
У таямнічны сьпеў зьлілі,
Упаўшы чолам да зямлі.
Гарачы дзень. На полі душна.
Прыціх той ветрык непаслушны,
Як-бы сваім аддаўся марам.
Зацішак поля дыша варам
І гоніць з твару поту рагі,
І сохнуць губы ад тэй смагі.
А жнейкі жнуць. У моры збожжа
Мільгае постаць іх прыгожа,
Калі ў паверхні таго жыта
Ўсплыве галоўка самавіта
І так прыгожа азірнецца,
А гібкі станік разагнецца,
Або калі над галавою
У жнейкі спрытнаю рукою
Пучок калосьсяў мільгатнецца,
Апіша дужку, бы вясёлку,
Бы нейкай зьнічкі сьлед пагаслы,
І борзда ляжа ў перавяслы,
Што распасьцёрты на падолку...
Дапраўды: ўзмахаўгэтых мгненьне
Адна любота, заглядзеньне!
А жнейкі жнуць. Іх твар палае,
Іх пражыць, сушыць смага тая,
Якую трудна ім здаволіць,
Якая толькі „піць! піць!“ моліць.

Сярпок скрыгоча прагавіта,
Жытцо згрызаючы сярдзіта,
Як-бы яму ўсё мала стравы —
Ня дарма-ж вылез ён з-за лавы —
Цяпер яго краса-часіна:
Шпарчэй, шпарчэй-жагніся, сьпіна!
І сьпіны гнуцца, бы ныраюць;
На струнах-кальвах пальцы граюць
Напрост кладуцца жмені жыта,
Растуць снапочкі самавіта,
Стаяць, бы лялечкі якія,
Глядзяць, як госьці дарагія.

Прыдзі пад вечар ты на поле
І палюбуйся ім, саколе!
Ў якія роўныя шнурочкі
Цяпер пакладзены снапочкі!
І як прыгожа-слаўны бабкі!
Якія ладныя іх шапкі!
І хоць яны ўсе адзінакі,
Але і выраз і ад'знакі
У кожнай бабкі асабісты,
А наагул—усе фарсісты.
Зірнеш—дальбог-жа, возьме ўцеха
І ня стрымаешся ад сьмеху:
Яны так мілы, так прыветны,
Так самавіты, так фацэтны
І пазіраюць так прыхільна,
Прыгледзься толькі да іх пільна!
І многа-ж іх: ня зьмерыш крокам
І не акінеш нават вокам;
Стаяць радамі, зухаваты,
Як на ўрачыстасьці салдаты.

На панскай службе.

У той-жа дзень, праз час каторы,
Прышоў сюды Марцін з каморы,
Лясьнік таксама пры кватэры,
Загады розныя, паперы
Яму ў лясьніцтве даручалі,
Калі з наказам пасылалі.

Яшчэ здалёк, аж каля кліна
Антось заўважыў тут Марціна.
—Ну, прэцца ўжо Марцін з наказам!
Згарэў-бы ты, панок, з ім разам!—
Дабра так пану пажадалі,
Але з цікавасьцю чакалі,

Што ім Марцін тут засьпявае.
— Ну, што нам васпан сказаць мае?
— Наказ прынёс я да васпана!
Наказ такі, каб заўтра зрана
Твой брат Антось йшоў да адбору,
А сам Міхал аб гэту пору
Настройвай лыжы да сялібы —
Падбаць паном наконта рыбы;
Бяры там невад з рыбакамі,
Паноў парадуй шчупакамі:
Галодны, можа, небаракі,
А мо' абрыдлі ім прысмакі —
Вяндліны, мяса і катлеты —
Павысыхалі, як шкілеты,
Іх вецер з ног чуць ня скідае! —
Марцін тут жарту падпускае.
— Ну вось, ужо і даў задачу!
— Ты нездаволены, як бачу,
Але пастой, Міхал, даслухай,
Тады ўжо ты глуздом парухай:
Пан прыказаў яшчэ васпану,
Злавіўшы рыбы, каб тады-жа
Сам васпан вёз і да Нясьвіжа
Таму-другому калашману,
Што падпіраюць князёў замак,
Для цешчаў іх і розных мамак.
— Наказ нічога для пачатку!
Што-ж далей будзе, пане-братку?
Э-гэ-гэ! ня мець спакою! —
Міхал затрос тут галавою:
— Ой, дасца гэта служба ў знакі!
На карк усьсядзе д'ябал ўсякі.
Хіба ён літасьць, сэрца мае?
Ўжо двух у службу запрагае:
Адзін на рыбу—той ў адборку...
Няма на іх, гадоў, паморку,
Вось на такіх чартоў лазатых,
На гэтых джынджыкаў праклятых!
Быў чалавек, што можна-б ладзіць,
Дык вось няма—памёр! Ня вадзіць
На добрых нам паноў ніколі.
А вось такі „Рак", ліха доля,
Ня будзе мець табе і зносу.
Так, брат: для нашага ён лёсу!
І ёсьць-жа прыказка такая:
„Кляні ты пана—пан сычае!"
Міхал хадзіў і бунтаваўся
І на лясьнічага злаваўся.
— Ідзе работа, сеяць трэба,
Ляжыць няўзораная глеба,
А ты й каня бяры ў прыдачу...
Сказаць-то лёгка—даў задачу!..
О-то бяда! О-то галеча!
А меў-бы кут свой, чалавеча,
Ці-ж бы служыў? Цярпеў-бы здраду?
Даўно-б у морду плюнуў гаду!
Пайшоў ты к ліху! праваліся!
Сам гэтым хлебам падавіся!
— Вось тут-то, брат, і гора тое
І гэта ліха насланое,
Што нам няма дзе зачапіцца,
І мусім з гэтым мы гадзіцца,
Пад дудку панскую скакаць
І іх загады выпаўняць —
Цябе-ж дзяруць, як тую ліпку!
Марцін з кішэні выняў піпку,
Цыбук заядла прадзімае
І піпку пальцам набівае.
— Цьфу! лае, бэсьціць з-за нічога!
А мух, брат, мух у носе многа!
І так нясецца ён, васпане, —
Тычына шапкі не дастане!
Не пазірае табе ў вочы,
Глядзіць, бы воўк той, заўжды скрыва
І заўжды злосны ён на дзіва,
І заўжды лаяцца ахвочы...
Ды чорт яго бяры, Міхале!
Што зробіш гэтакай завале?
Ось будзем жыць сяк-так памалу.
Ці гэта ў першы раз Міхалу
Такія справы мець з панамі?
Няхай яны лепш здохнуць самі,
Чым мець праз іх яшчэ згрызоты.
Хіба-ж, Міхале, мы сіроты?

І пан, калі нам пашанцуе,
Пад нашу дудку затанцуе:
Няпраўда—згіне племя злое!
— Калі-ж то будзе сьвята тое?
Хіба, як возьме нас магіла?
Ня наша, браце, а іх сіла!..
Адно, брат, тут: старацца трэба
Прыдбаць сваю скарынку хлеба,
Бо людзі кажуць: „Хлеб служачы
Ня надта добры, хлеб — сабачы!“
І не сабака страшан воўку,

Калі прышлося сказаць к слоўку,
Мой пане-браце, мой Марцяга,
А няпрыемна аго зьвяга! —
Яшчэ крыху паразважалі
І трохі злосьць сваю сагналі.
Марцін пайшоў, але для пана
Было яшчэ крыху дадана
Ня вельмі добрых пажаданьняў
І пацер розных і літаньняў.
Але дабра, палёгкі, толку
Ня прыбыло з таго й на голку...

Дзядзька ў Вільні.

І ня спынілася машына,
А ўжо пайшла мітусяніна:
Хватаюць клумкі пасажыры,
Пад рукі б'юць зайцы-праныры,

Паны складаюць чамаданы,
Лубкі-каробкі, дзе схаваны
Паненак розныя прыпасы
Для завіваньня, для падкрасы,

Каб трохі зьменшыць перашкоды,
Пахібкі матухны-прыроды.
Срэдзь люду рознага і панства
І між усякага убранства
Відна і дзядзькава апратка—
Пільчак і шапачка-аладка.

Машына стала. Валіць валам
Люд у тунэлі пад вакзалам,
А з ім і дзядзька цісьне збоку,
Ад шэрых сьвіт непадалёку.

Яшчэ ніколі дзядзька з роду
Ня бачыў гэталькі народу,
Паноў, чыноўнікаў багатых,
Такіх таўшчэразных, пузатых,

Што можна-б сьмела зьесьці булку,
Каб абыйсьці гэту качулку;
І выступаюць такім тузам,
Ідуць, ня бачаць ног за пузам,

Аж дол каменны чуць ня гнецца,
Як студзень, карк яго трасецца.

„Ото паноў! О, божа мілы!
Якія гладкія іх рылы!
Якія вусы і бароды!
Паставіць-бы іх у гароды—

Ні вераб'і і ні вароны
Ня сьмелі-б сесьці на загоны!
І процьма-жаж іх тут якая!“
У мысьлях дзядзька разважае:

„А морды зьзяюць, як пад лакам,—
Відаць, жывуць яны са смакам.
А ўзяць паненак—ажно зьзяюць
І ходзяць—долу не чапаюць.

Так лёгка, плытка, далікатна,
Як-бы матыль той, акуратна.
Ды што рабіць дачушкам бруку?
У гэтым іх уся навука.

Растуць, як краскі, ў добрай долі,
Ня трэба йсьці з сярпом на поле,
Дзе праца ўсю красу зьнімае,
А ржышча ногі прабівае“.

Ідзе наш дзядзька і баіцца,
Каб часам як не памыліцца
І ня ступіць каму на ногі
І каб ня зьбіць каго з дарогі.

А боты, падлы, ну, відочна,
Ня так, як людзі, йдуць нарочна:
На ўвесь вакзал грымяць насамі,
Як конь па току капытамі.

Дзіваўся дзядзька тут ня мала,
Йдучы тунэлем да вакзала.
Як хітра, мудра збудавана!
Як чыста, хораша прыбрана!

А колькі вулачак і ходаў,
Палітураваных усходаў!
Там угары над галавою
Ідуць вагоны чарадою!..

О хітры сьвет на штукі здаўся!
Тунэль тым часам разьдзяляўся,
І вал сярмяжнага народу
Ідзе да правага праходу.

Паны налева важна садзяць,
Дзе іх сярмяжнікі ня здрадзяць
Ні пахам дзёгцю, ні карчагі,
Ні відам латанай сярмягі.

Як вышаў дзядзька наш з вакзалу,
Яму аж моташна нейк стала:
Такое пекла—шум страшэнны,
Застой паветра і дух дрэнны;

Народ таўчэцца каля конкі,
Па бруку б'юць падковы звонка,
Грымяць павозкі, буды, колы,
Аж проста глушаць балаголы—

І гэта процьма ўсякіх зыкаў
Зьлілася ў гул адзін вялікі,
Дзе з няпрывычкі вуху цяжка,
Дзе б'юць па сэрцы яны важка.
Снуе народ, як на пажары,
Пад ім аж гнуцца тратуары

Эй, божы люд! Якая сіла
Цябе віхрамі закруціла?
Куды ты йдзеш? чаго шукаеш?
Які ты ў сэрцы смутак маеш?

Куды вядзе твая дарога?
Чаму задума і трывога
Пячаць на твар твой палажыла?
Чаго глядзіш ты так няміла?

Няма ў тваіх вачох прывету,
Як-бы ня рады сонцу, сьвету.
Ідзе народ, як хвалі мора,
Як хмары ў небе на прасторы,

Адны другім усе чужыя.
Ідуць старыя і малыя,
Ідуць-шнуруюць чарадою,
Заняты кожны сам сабою.
І дзядзька з гэтым людам зьліўся,
Як зерня ў зернях загубіўся.

Быў дзядзька ў пушчах, у барох
І расчытаць іх голас мог,
І з старасьвецкімі дубамі
Каротка знаўся, як з сябрамі.

А тут—адзін, бо ўсе чужыя,
Ня знаеш, хто яны такія,
І сам для іх ты чужаніца.
На камяніцы камяніца,
Ня згледзіш неба край за імі
І ціснуць сьценамі сваімі.

Ідзе так дзядзька і па бруку
Адзін за дзесяць робіць груку.
А дзе-ж той банк?—карціць пытаньне.
Так правандруеш да зьмярканьня,

А сам туды не пападзеш
І толькі дзень дарма зьвядзеш.
Ды дзядзьку страшна прыступіцца,
Спытаць людзей ён тут баіцца,

Бо ўсе такія падзіманы
І хоць бы твар адзін рахманы,
Або свой брат, мужык-трудзяга—
Нідзе ня сьвеціцца сярмяга.

І дзядзька наш стаў прыглядацца,
Ў каго-б дарогі запытацца,
Бо ён зрабіў адну ўжо спробу:
Спытаў чумазую асобу,

Ды тая так яму сказала,
Што лепш-бы ёй няхай зарвала!
Тут дзядзька кроку падбаўляе
І пана з цэшкай наганяе;

Ступіў яшчэ ён колькі крокаў,
Да пана коціцца ён бокам;

А пан ня бачыць ці ня хоча
Глядзець, як дзядзька наш клапоча
І ў ім патрэбу дужа мае —
Ідзе і палачкай махае.

Тут дзядзька трошачкі прыгнуўся,
Рукою пана дакрануўся:
— Скажы, паночку, як далёка
Зямельны банк?—Пан кінуў вока

На дзядзьку скрыва так і строга:
— Спытай аб тым гарадавога!—
Сказаў і кроку пан прыбавіў,
Як-бы пытаньнем абясславіў

Яго наш дзядзька прад панамі,
Прад тымі, вось, капялюшамі.
„Ото завіў, настроіў лыжы,
Як-бы чарцяка той ад крыжа“,

Антось сабе сам усьміхнуўся
І на ўсе бокі азірнуўся,
Як-бы хацеў сказаць: „Глядзеце,
Якая цаца зьзяе ў сьмецьці!“

Памалу стаў ён разглядацца.
Э, што! няма чаго баяцца!
Ідзе вальней, глядзіць сьмялей,
На сэрцы стала весялей.

І трохі карк ён падымае,
На крамах вывескі чытае —
Ня дарма-ж дзядзька быў у школе,
Навуку ведаў ён даволі.
Ды перабраў тут дзядзька меру:
На слуп узьбіўся, на халеру,
Ды так аб падлу штурхануўся,
Што сьвет яму перавярнуўся,
На брук зьляцеў ён з тротуару,
Перакруціўся разоў пару
І так у брук бядак загасіў,
Траха манеркі не расквасіў.
Ды дзядзька борзьдзенька схваціўся,
Зьнячэўку ён ашаламіўся,
Як той шчупак, папаўшы ў нерат:
Ня знае ён, дзе зад, дзе перад.
„Бадай цябе агні спалілі!
На які чорт слупоў набілі?“ —

Гаворыць дзядзька сам з сабою,
Пыл абіваючы рукою.
І тут ён толькі азірнуўся,
Глядзіць—у кут глухі упхнуўся,

Сьцяна прад ім і сьцяна збоку,
Ўпярод ня ступіш ані кроку—
Прапала вуліца ды годзе!
Таўчэцца дзядзька, як у бродзе

Той сом, прыціснуты плытамі,
Што ў букце век жыў пад карчамі.
„Бадай ты спрахла, дзе-ж дарога?
На гвалт крычы гарадавога;

Куды нялёгкая загнала!“
Аж проста дзядзьку страшна стала,
І з перавулачку глухога
Ідзе шукаць гарадавога,

Ідзе і горад праклінае.
Падшыбла злосьць яго такая,
Што, каб прымеў-бы, ўзяў саломы
Ды падпаліў-бы ўсе харомы,

Бо ўсе дарогі загрузілі
І сьвет яму тут зачынілі.
Мінут праз колькі з перавулку
На сьвет ён выбіўся, дзе гулка

Нясьліся зноў страшэнна зыкі,
Дзе горад гуў многаязыкі.
Цяпер наш дзядзька ня чытае,
А больш пад ногі паглядае
Ды кіне вока, ці ня блісьне
Жаданы шнур, ды далей цісьне.
Шукае дзядзька наш, як бога,
Ў людзкой галдзе гарадавога.
А вось і ён! стаіць плячысты
І погляд кідае празрысты;
Стаіць, як той пастух над стадкам,
І наглядае за парадкам —
На тое-ж горад і губэрня.
Тут з тротуару дзядзька верне,
Ідзе, за брыль здалёк бярэцца,
„Дзень-добры“ кажа, як вядзецца,
Яшчэ крок бліжай падступае,
Аладку-шапку падымае.

—Скажэце, як мне ў банк папасьці?
Мне па зямельнай трэба часьці.
— А вось, як пойдзеш, чалавеча,
Таму касьцёлу насустрэчу,
Там будзе вуліца направа, —
Пачаў казаць служака бравы:
— Ты правай вуліцы трымайся,
А там другога запытайся,
І скора банк той будзе блізка.
Скланіўся дзядзька яму нізка,
Бо надта-ж добрым паказаўся,
І так ён дзядзьку ўспадабаўся,
Што, калі будзе ўсё шчасьліва,
То вып'е з ім хоць пару піва
І зьесьць з ім разам кусок сала;
І весялей зноў дзядзьку стала.

Зрабіўшы два-тры павароты,
Людзей спытаўшы раз мо' ў соты,
Спыніўся дзядзька каля банку,
Дзе ўсходы чыстыя, як шклянка,
Шырокі крок яго стрымалі
І ў душу страх яму нагналі.

Стаіць наш дзядзька ў задуменьні,
Ня сьмее ўзьняцца на ступені:
Баіцца ён мужычым ботам,
Прапахлым дзёгцем, здорам, потам,
Тут насьлядзіць або напляміць,
Лепш іх ня знаць, няхай іх цяміць!
Ступі ня так, падымуць сварку
Ды на барыш дадуць па карку.
І гэта „іх", як здань ліхая,
Спакой ад дзядзькі адганяе;
„Іх"—нешта злое, цемень-сіла,
Што душу дзядзькаву муціла;
„Іх"—гэта тое, што варожа
І ў рог барані сагнуць можа.

Ды дзядзька страх перамагае;
Ён шапку загадзя зьнімае,
Па ўсходах чыстых, як мурашка,
Паўзе ў гару, ступае цяжка,—
Забіты дух яго вякамі
Ужо чуе страх перад панамі.

Ў прасторнай, чыстай сьветлай залі
Паны туды-сюды снавалі,
Разьвязна, моцна гаманілі,
Цыгары доўгія курылі,
А дзе каторы шарганецца,
Каля яго прыслужнік трэцца
І падае яму адзеньне,
А сам — пакора і жычэньне;
А пан той руку ткне ў кішэню,
Яму „дзесёнтку" суне ў жменю;
Прыслужнік, ну, чуць ня прысядзе,—
Аж сьмех бярэ, на гэта глядзя.
Але й паны ня ўсе тут роўны:
Адны з іх круглыя, як броўны,
Ідуць спаважна, ўперавалку;
Другія выпетрылі ў палку;
Адны трымаюць нос высока,
Другія ў дол спускаюць вока.

Апроч паноў, у гэтай залі
І мужыкі ў кутках стаялі,
І людзі простага больш званьня
Таўкліся ў банку ўжо ад раньня.
Між імі гоман ціха вісьне,
Туды і дзядзька Антось цісьне.
Прышоў, суседзяў зьмерыў вокам
І да сьцяны прыпёрся бокам.
— Сядай, мой мілы, мой харошы,
Бо за „пастой" ня плацяць грошы,—
Сказаў сярмяжнік дабрадушна.
На лаўку дзядзька сеў паслушна,
Ўздыхнуў, падзякаваў суседу,
Ужо пажылому, чуць ня дзеду.
Пайшлі пытаць адзін другога,
Хто ён, адкуль, сяла якога,
Губэрні, воласьці, павету.
— Прыехаў я сюды з-за сьвету,
З-пад самых Стоўпцаў—чулі можа?
— Не, не здаралася, нябожа.
— А самі скуль вы?—Я з-пад Ліды,
З сяла Вялікія Дзяміды
(Ён Грышкам Верасам назваўся);
Яшчэ з учора затрымаўся.

Пустая справа, ды і тую
Не давядзеш ты да ладу —
Гадоў са два яе вяду,
Як тут ні ладжу, ні мяркую...
Эх, мілы мой ты! за панамі
Няма прадыху. Хто з грашамі
І мажа з боку,—той і едзе,
Так вось і робіцца, суседзе.

Ён знаў чыноўніцкія сеці —
Ня дарма-ж соваўся па сьвеце,
Зямлі шукаючы з сябрамі,
І добра знаўся з пісарамі.
— Вам трэба з банку разрашэньне,
Пішэце, мілы мой, прашэньне;
І, калі хочаце, параю:
Пісарчука такога знаю,
Што вам прашэньнейка за злоты
Напіша з мілаю ахвотай.
— Ах, калі ласка, пане Верас!
Скажу вам „дзякую“ яшчэ раз,
Бо покі сам чаго даб'ешся,
То і жыцьця свайго зрачэшся.
—Ну, то хадзі! —Ўстаюць, выходзяць
І па панох вачамі водзяць,
І каля століка пустога —
Там ня было цяпер нікога,
Апроч бутэлечкі чарніла
З шырокім донечкам бяз рыла—
Сябры спыніліся маўкліва.
— Вам што?—пытае іх пачціва
Сам пісарчук. Ён стараваты
І росту нізкага, кашлаты,
І вынік ён перад сябрамі,
Як тая порхаўка часамі
Па цёплым дожджыку з зямлі.
— А вось да вас якраз прышлі!—
Тут дзядзька ўперад выступае
І просьбу ціха выкладае.
— Пастойце-ж трошкі, пачакайце,
А вось вам крэселка, сядайце!
З стала ён выняў ліст паперу,
І ўсю пісарскую манеру
Ён перад дзядзькам выяўляе:
З-за вуха ручку выцягае,
Рукою водзіць, нібы піша,
І трэ свой лоб ды носам чмыша.
Паразважаўшы, для прыкрасы
Пайшоў выводзіць выкрунтасы;
Уважна дзядзька пазірае,
У жмені злот даўно трымае.
— Ну вось прашэньне і гатова,
Прашэньне „рэхт!“ ну, адно слова!..
Вы, можа, граматны часамі?
— А так, расьпішамся і самі.
І дзядзька пальцы разгібае,
Бярэ ён ручку і мачае;
Ды граблі-пальцы, як чужыя,
Ці як калочкі дзервяныя,
Пяро трымаюць бокам, крыва
І водзяць ручку баязьліва;
І покі дзядзька расьпісаўся,
На лбе пот буйны паказаўся,
Бы дзядзька летняю парою
Прайшоў па купінах з касою.
— Цяпер ідзеце ў тыя дзьверы
Зрабіць адметку на паперы, —
Ківае пісар галавою.
І дзядзька дробнаю ступою
Падходзіць к дзьверам, адчыняе,
Прашэньне ў скрутачку трымае.
А там, за доўгімі сталамі,
У стол уткнуўшыся насамі,
Сядзяць пісцы, як гною кучкі,
Скрыпяць іх пёрцы, ходзяць ручкі,
Трашчаць, як конікі на сене,
Ці тыя шашалі ў палене, —
Заняты кожны сваім дзелам.
Ступіў наш дзядзька крокам сьмелым
Ідзе к сталу, што быў пабліжай
Да барады з чырвона-рыжай
І перад тэю барадою
Схіліўся нізка галавою.
Чыноўнік буркнуў штось сярдзіта,
Як той вяпрук каля карыта,

Але прашэньне ён прымае,
Насупіў бровы і чытае.
— Ідзі ў той стол, налева трэці!
Махнуў чыноўнік барадою,
Як саламянаю мятлою.
„Адкуль яны бяруцца, чэрці?“
Прабармытаў руды пісака.
Пайшоў наш дзядзька-небарака,
На стол паказаны трапляе
Ды йзноў там галаву хіляе
І перад новым палупанкам
Стаіць, прыгнуўся абаранкам.
Чыноўнік толькі лыпнуў вокам
І павярнуўся к дзядзьку бокам
Ды водзіць пёркам па „бумазе“
(Ужо такі пачот сярмязе!).
Стаіць наш дзядзька, не адходзіць.
„Ну, што-ж? няхай пяром паводзіць:
Не на дажджы я, часу маю,
Ня пан я, трохі пачакаю“.
Чыноўнік лыпнуў зноў вачыма,
Як-бы на цешчу ці айчыма,
Зноў у паперы ён уткнуўся,
А дзядзька наш не зварухнуўся.
Злаваць чыноўнік пачынае,
Што дзядзька вытрыманасьць мае.
Чыноўнік злосны ня стрымаўся:
— Табе чаго тут? — запытаўся,
Сярдзіты, поўны нецярпеньня.
— Наконт зямлі: вось і прашэньне,—
Гаворыць дзядзька так салодка,
Як толькі можа, ды каротка
Яго чыноўнік злы спыняе:
— Ня важна справа, пачакае;
Прыдзі сюды праз тры гадзіны! —
Ўздыхнуў Антось ад тэй навіны.
„Ось дзе выжыга! ось бізун,
Бадай цябе забіў пярун!
Чакай дабра ты ад хамулы,
Няхай табе дасьць бог тры скулы!
Няхай цябе водзяць сьляпога,
Як водзіш ты за нос другога!“
І як ні кляў ён гэту п‘яўку,
Ды мусіў даць рубля за праўку.

Сьмерць Міхала.

Глядзіць Міхал... што за хвароба?
Ён не адзін—іх дзьве асобы:
Адзін Міхал—нядошлы, млявы,
Другі — здаровы і рухавы;
Адзін ляжыць, другі вандруе,
Ідзе па лесе, ў вус ня дуе
І не гадае ні аб чым.
Дурны: ня цяміць, што за ім
Таксама ходзіць хтось варожы,
Страшэнна здрадлівы, нягожы,
У нейкім доўгім балахоне
І водзіць пальцам па далоні;
Кіўне сьмяшліва, знак паложыць,
Бы штось запісвае, варожыць.
Хто ён такі? чаго ён хоча?
Чаго схілійся і шамоча?
І нейкай тухальлю і тленьню
Нясе ад чорнага адзеньня,
І вострый пах чуваць кадзіла...
Ах, гэта-ж сьмерць тут захадзіла!
Ці гэта поп?.. І ўсё прапала,
Няма і почуту Міхала.
Куды-ж ён дзеўся? Дзе ён? дзе?
Эх, быць бядзе! ну, быць бядзе!..
Ах, не: унь ён! ён воўкам стаўся.
Бяжыць, як можа—знаць спужаўся.
Ой, ой—стрыжэнь! Ён—гоп туды!
Ніяк ня вылезе з вады.
Капут!.. Міхал-воўк прападзе,
Пад лёдам зьнік, як мыш рудая,
А ўсё вакол глядзіць зьдзіўлёна.
І раптам нейкая заслона

Чыёю-сь страшнаю рукою,
Сінь неба лучачы з зямлёю,
Ўсё пасуваецца бліжэй;
Міхалу робіцца цяжэй,
Ў грудзёх дыханьне забівае,
А ноч-заслона націскае,
І сьветлы круг, прамень пустыні,
Вось-вось у багне-цьме загіне.
Міхал крычыць і б'ецца ў страсе.
Заслона чуць-чуць адыйшлася.
Ён вочы цяжка размыкае —
Ў руцэ рука чыясь другая,
І вочы, поўныя пакуты.
Зьняможан цяжкім ён зьмаганьнем,
З глыбокім жалем, садрыганьнем
Ратунку просіць у людзей,
У брата, жонкі і дзяцей,
Бо неба жорстка, неба глуха
І ня прыклоніць свайго вуха,
Хоць ты прасі, хоць ты малі,
Хоць грудзі рві і сэрца вымі —
Ты не кранеш яго цьвярдзіні,
Яно далёка ад зямлі,
Яно зацята, бо нямое,
Яно маўкліва, бо пустое.
— Ты пазнаеш мяне, Міхаська?
Ён уздымае вочы цяжка,
Глядзіць на жонку. — Ганна... маці..
Ратунку дайце мне!.. О, браце!
Ратуй мяне! Ратуйце, дзеткі!.. —
Сьляза-палын балюча-едкі
На ўпалых вочах выступае...
Міхал зяхае—зацiхае...
— Ой, сьвечку, сьвечку: ён канае! —
На твары сьлед пякельнай мукі,
На грудзі ўпалі яго рукі.
Міхал яшчэ раз здрыгануўся,
Зяхнуў так цяжка, ўвесь памкнуўся,
Яшчэ раз вочы расчыняе,
Глядзіць, бы штось прыпамінае;
Ён цяжка дыша, духу мала,
І ўсё адразу ясна стала.
— Антоська!.. родны мой! канаю...
Перагарэў, адстаў, зьнікаю...
Вядзі-ж ты рэй, вядзі... адзін...
Як лепшы брат, як родны сын.
Бог ня судзіў мне бачыць волі
І кідаць зерні ў сваё ролі...
Зямля... зямля... туды, туды, брат...
Будуй яе... ты дай ёй выгляд...
На новы лад, каб жыць нанова...
Ня кідай іх... Га-а-х! І гатова!
Ні слоў жывых, ні сэрца стуку...
І халадзеючую руку
Антось цалуе і рыдае
І к трупу з енкам прыпадае.

З зборніка: „Родныя зьявы“.

Думкі ў дарозе.

Грыміць па карэньнях цялежка, мігацяцца стракатыя вярстовыя слупы, мігаюцца, пахіліўшыся, абросшыя мохам хваёвыя крыжы наабапал дарогі; бягуць лясы, гаі, мяшаюцца палі, грамадзяцца горы, рассьцілаюцца шырокія лугі, блішчаць азёры, срэбрам пераліваюцца рэкі, золатам рассыпаюцца пяскі, глыбокімі зялёнымі ямамі раскідаюцца балоты...

І куды ты нясеш мяне, няведамая дарога?

А неба! Далёкае, няведамае, сіняе неба! Тысячы, мільёны гадоў пазіраеш ты бяз болі, бяз трывогі, пазіраеш на ўсіх роўна: на чала-

века, на зьвера, на птушку, на самую меншую мушку, на жывых і няжывых, на нашу бедную зямлю, на зямлю, прагноеную людзкімі трупамі, залітую крывёю і горкімі сьлязамі сіраты-народа.

Далёкае неба, сіняе неба! Чаму не дасі адказу на нашу пакуту, на нашы надзеі, на нашы блуканьні? Чаму не асушыш нашы горкія сьлёзы? не супакоіш хворую душу і сэрца? Чаму не папаліш агнём справядлівым таго ліхога зьвера, што сее заразу, топча праўду і носіць няшчасьце па нашай зямлі?

Далёкае неба! сіняе неба! Што ёсьць на сьвеце дзіўнейшае, як ты? Высокае сонца, белыя хмаркі, як пух, плывуць і плывуць адна за адною, родзяцца, прападаюць, сплываюцца ў цёмную хмару, зьвісаюць над полем і лесам, бліщчуць маланкамі, трасуцца громам, разьліваюцца чыстымі халоднымі каплямі і шчыра льлюцца на зямлю.

Далёкае неба! сіняе неба! Як ціха на небе ў ночы! Сярэбраны месячык то круглы, то вузкі, як серп, як хораша сьвеціць над чорнаю цьмою, што густа засьцілае Божы сьвет! А далёкія зорачкі! Божа мой! Як добра ў ціхую ночку!

Далёкае неба! сіняе неба! І як можа асьмеліцца думка чалавека выдумаць у табе, яснае неба--пекла, агонь, што ніколі ня тухне, смалу, што вечна кіпіць!

Далёкае неба! сіняе неба! І як апаганілі людзі хараство тваё, божае неба, у сваіх думках!

А дарога мая чуць віднаю, шэраю ніткаю ідзе ўсё далей і далей, круціцца абвіваецца ўвакруг курганоў, узьбягае на горы, спушчаецца ў лагчыны, прападае ў лесе пад жывою страхою высокіх хвой і ялін; трасе цялежка, падкідае па каўдобінах, усё роўна, як хоча яна выкінуць мяне пасярод дарогі. Зноў пашла раўней мая дарога, зноў вочам адкрываюцца новыя абразы божага сьвету, іншыя галасы чуе маё вуха, іншыя думкі родзяцца у маім сэрцы.

Куды ты нясеш мяне, няведамая дарога?

О, мой родны край! Хмурна пазіраеш ты з сіняга туману, што лёг па краёх палёў, дзе неба, спусьціўшыся нізка, абнімаецца з беднаю зямлёю. Парэзалі цябе вузкія сялянскія дарогі, чорныя сьцежкі, рэкі і азёры, лагчыны і балоты, лясы і горы. А бедныя вёскі і сёлы без усялякага парадку параскідаліся то там, то сям: па горах, лагчынах, па беразе рэчак, сярод далёкага поля, па цёмных лясох. Пакрыліся хаты, абвісьлі стрэхі на гумнах, сінія купіны моху таўстою карою ляглі па гнілых саломяных стрэхах. Зьбіўся ў кучу будынак. Распаўзьліся па полі, як чэрві ў нягоду, бедныя мужыцкія хаты. Навалены ў кучу бярвеньні, стружкі, салома. Дзе-ня-дзе гляне нудная вярбіна, блісьне бярэзіна, выскачыць клён. Як нявесела, як няпрытульна пазіраеш ты, мужыцкая вёска, сірата між людзкой будовы!

А поруч з убогімі людзкімі будынкамі ўпёрліся ў неба панскія палацы, зелянеюць сады, ломяць гальлё яблыкі і грушы; шырока і сьмела раскідаюцца дваровыя палеткі, каласуюцца багатыя панскія нівы, пасуцца сытыя коні, валы-рагалі, тысячы авец рассыпаюцца па полі... О, мой родны край! Поруч з галітвою ходзіць роскаш і багацьце; разам з людзкімі сьлёзамі мяшаюцца панскія вальцы, льлюцца вясёлыя галасы песень, грыміць музыка з панскага саду; разам з мужыцкім потам цякуць дарагія віны.

Толькі нудныя песьні твае, Беларус, хапаюць за сэрца, жалобяць душу, туманяць вочы сьлязьмі, плачуць і стогнуць і горькаю ўпекаю, ціхаю скаргаю плывуць к далёкаму, няведамаму, сінему, спакойнаму небу.

Дудар.

Тром родным братом бог даў аднакі розум, аднакія мысьлі і думкі. Толькі не аднакая доля спаткала кожнага брата ў жыцьці. Хоць усім братом ня вельмі соладка жылося, але Меншаму Брату выпала самая горшая доля. Прысудзіла яна яму самы горшы куток, кінула між мхоў і балот. Кепска жылося Меншаму брату. Плакаў ён і ніхто ня бачыў яго сьлёз, ці не хацеў бачыць. Сьпяваў ён і песьні, доўгія, нудныя песьні, песьні нядолі. Гаварыў і казкі і толькі ў казках ён бачыў сябе шчасьлівым. Яго сьлёзы капалі разам з расой на зямлю. Грэла сонца і сьлёзы, зьмешаныя з божай расой, падымаліся к небу і адтуль кідаліся назад на зямлю чыстымі капелькамі. І так яны вечна кружацца з зямлі на неба, з неба на зямлю. І ніколі не высыхалі вочы Меншага брата. Таўсты высокі лес адзін толькі слухаў яго песьні і сам памагаў ячу сьпяваць сваім доўгім шумам. Выходзіў Меншы брат у вечар на двор, браў сваю дудку, садзіўся на прызьбе сваей хаты і граў. Месячык каціўся па небе, плылі белыя хмаркі. Божыя зоркі, як саромлівыя дзяўчаткі, пазіралі на зямлю праз белыя, тонкія хмаркі і слухалі Меншага Брата, як граў ён на дудцы. і ціха было на сэрцы, як ціха была сама ночка. І думкі, як тыя хмаркі, лёгка радзіліся ў сэрцы і плылі яны Бог знае куды, далёка-далёка, умíралі ціха-ціха, як паволі раставалі і белыя хмаркі ў небе. Толькі пугач і сава злым крыкам сваім будзілі ад шчасьлівых думак Меншага Брата. Ён прачыхаўся, як ад сну, і думкі другія, думкі нядолі, як нажом, калолі яму ў сэрца.

Ні думак, ні песень яго ніхто ня знаў і ня чуў, ці не хацеў знаць і чуць. Яго жальба прападала, як прападаў туман з усходам сонца, што вісеў над балотам. Разьбіраў яго адзін толькі лес, і лесу адкрываў Меншы Брат свае думкі, бо людзі сьмяяліся з яго слоў і песень.

А з лесам жылося вальней: лес не давіў яго, ня гнаў, як гналі і давілі яго людзі. І Меншы Брат зрабіўся ціхі, спакойны, асьцярожны і нікому не адкрываў свае душы. Меншы Брат адзічэў. Лес і балоты адгарадзілі яго ад Божага сьвету.

Прайшло многа часу.

Усе тры браты сустрэліся. Старшы Брат пазіраў сьмела. Ён быў у ботах, у крамных портках і кашулі, а паверх кашулі—камізэлька. Гаварыў Старшы Брат скора, мова яго была адменна і Меншы Брат ледзьве мог разьбіраць яго.

На Сярэднім Браце была высокая шапка, шырокія белыя порткі, боты. У зубох — круглая люлька на кароткім цыбуку; гаварыў ён мала.

Меншы брат выглядаў старэйшым за іх абодвых. Барада яго была сівая, рукі дрыжалі. Сам ён быў тонкі, худы. Яму як-бы брыдка было перад братамі, што на ім сівая рваная сьвітка, круглая шапка-кучомка; на нагах лапці, а каравыя анучы абвівалі худыя ногі.

Гаварылі браты аб усім: а горкай сваей долі, а праўдзе, а жыцьцю.

Меншы Брат маўчаў. Яму не давалі гаварыць тэй мовай, каторай гаварыў ён сам з сабой, з сваімі думкамі, з лесам. З яго мовы сьмяяліся старшыя браты.

— Гавары ты так, як гавару я, — кажа Старшы Брат, — і не страхай ты мову людзкую. Твая мова — нямая мова. Што сказаў ты сьвету на сваей мове? Дзе песьні твае? Хто чытаў ўтвае думкі, работу твайго розуму і сэрца? Дзе песьняры твае? Чым ты пахвалішся?

— Лепшай мовы я ня чуў. Гавару, як знаю. Брат! хто доўга маўчаў, таму хочацца многа гаварыць. А я маўчаў усё жыцьцё і мне хочацца гаварыць: не адбірай ты ад мяне хоць гэтага права. Спытайся ў хваёвых крыжоў. Яны табе скажуць пра мае думкі. Мае думкі напісаны сьлязамі, а сьлёзы разам з думкамі разьліліся ў рэчцы. Вецер — пясьняр мой. Гора і боль радзілі мае песьні і слухаў іх лес. Спытайся у леса — ён скажа пра песьні мае.

Скажу табе казку. Пасадзіў пан дудара ў глыбокім склепе за каменныя сьцены. Кажа яму пан: „Грай мне на дудцы, каб я чуў твае песьні і тагды я пазволю табе сьпяваць людзям песьні, дарую права расказаць сьвету пра думкі твае“.

Праз каменныя сьцены ня выбілася песьня дудара, і ніхто яго не пачуў. — „Ты павінен маўчаць! — кажа пан дудару, — бо песьня твая нічога не сказала майму сэрцу. Няхай астаюцца ў табе твае думкі і песьні“. І дудара з таго часу слухала пустое поле, балота і лес.

Брат! усе мы шукалі шчасьця, толькі йшлі мы не аднакімі дарогамі. Табе хоць трохі сьвяціла сонца, а я йшоў, як у ночы. Запалім-жа мы лучыны і пойдзем яшчэ шукаць долі, будзем памагаць адзін аднаму,

а як заблудзіць хто з нас, падамо яму голас. Ня сьмейцеся-ж, браты, і не адбірайце ў мяне таго, што можа адабраць толькі бог!

І сьлёзы блішчэлі на вачох Меншага Брата.

Зло не заўсёды — зло.

Цэлае лета вісеў жолуд на старым дубе. Бог ведае, як далей, а пакуль ён быў малы, вялікага гора зазнаць яму ня прышлося. Праўда, на яго тады ніхто не зварачаў і ўвагі: як-бы яго і на сьвеце ня было, толькі сонейка, выплыўшы з-за лесу, узіралася на яго і пеставала сваім цяплом, бы тая маці. А калі, бывала, яно прыпякала надта горача — любоў часта пераходзіць свае граніцы, — маленькі жалудок хаваўся у цяньку густых лістоў, як пан пад парасонам, і яму заўсёды было добра.

Так і вісеў ён, ні для каго незаметны.

Але-ж урэшце вісець яму абрыдла.

Яно такі і праўда: як-бы там ні было добра, але калі гэтае дабро цэлы век астаецца без усякай зьмены, то яно лёгка перастае быць дабром. Гэтак было і з жолудам: захацелася яму другога жыцьця: так і цягнула яго саскочыць з галіны і пакачацца па мягкай зямлі. Ня раз ён ужо парываўся зрабіць гэта. Сказаўшы праўду, трохі з ветру гарыць сьвет. Бывала, чуць што ўзыйдзе сонца, гэты жартаўнік і штукар—вецер зараз і падкрадзецца, але так, каб ня чуў стары дуб, і пачне баламуціць дубовых сынкоў. Што казаў жолуд, ня ведаю. Болей сьмелы вецер гаварыў грамчэй і вось што ён шаптаў раз жолуду.

— Дурны ты! я пражыў на сьвеце болей вякоў, як лістоў на гэтым дубе і кажу табе: раз у цябе ёсьць сіла, ты заўсёды знайдзеш спосаб жыць на сьвеце, і ты праб'еш сабе дарогу — што жывое, жывым і застанецца. —

А стары дуб тым часам гаварыў так: — Сынок! патрывай яшчэ трошкі, падрасьці, уздужай. О! ты яшчэ ня ведаеш, як цяжка жыць на сьвеце. Паслухай мяне, старога. Ведама—бацька: шкада яму сына. Ня пускае бацька, — ціханька шаптаў жолуд на намову ветра.

І трэба-ж было, каб гэту гутарку прачула сьвіньня! Раз, ужо зусім пад восень, жолуд убачыў, як пад дуб, рохкаючы, трушком падбегла лапавухая асоба. Углядзеўшыся добра, жолуд абамлеў: на зямлі ляжала шмат такіх-жа, які і ён, жалудоў, і сьвіньня хрумстала іх бяз усякай жаласьці. На тое-ж яна і сьвіньня, даруй божа грэх. З вялікага страху бедны жолуд задрыжаў, вылузаўся з місачкі і ўпаў на зямлю у двох кроках ад сьвіньні! Але ўпаў ён якраз у тую яміну, што вырыла сьвіньня сваім уласным доўгім лычом.

І вось што вышла: сьвіньня хацела паесьці жалуды — і памагла вырасьці аднаму жолуду, вырыўшы яму пасьцельку. Жолуд на другі год прарос і стаў дубком, а сьвіньню людзі закалолі, і яна стала мясам.

Малады дубок.

І.

— Ну, і людзі! — гаварыў сам сабе Максім Заруба: — ну, украў, ну, сьсек, хай цябе ліха сячэ; ды не рабі-ж ты на зьдзек чалавеку, не рабі так, каб кожнаму кідалася ў вочы тваё зладзейства, гіцлю!

Максім старанна аглядаў сьляды нядаўнай кражы ў яго абходзе. Высокі, у палавіну чалавека, дубовы пень ясна выдзяляўся сярод дзеравяк і сьвяціў сваім сьветла-жоўтым верхам і сьвежымі трэскамі вокал, а шырокая, разложная верхавіна і адсечаныя сукі пазіралі так невясёла, так сумна, бы тыя пакінутыя бацькам дзеці. Зірнуўшы ўгару, Максім угледзеў маладую бярэзінку з абламанымі галінкамі. Гэта дуб, звалены бязжаласным тапаром, кідаючыся, чапіў яе сваімі крэпкімі сукамі.

У лесе было ціха і маркотна, толькі ўгары стаяў глухі шум старых хвой і ялін. Высокія асіны і бярозы прылучалі зрэдка і свой голас да гэтага шуму, як часамі дужэй падыхаў сыры халодны вецер і варушыў іх голае вецьце. На гэтым месцы, дзе рос дуб, мала назначылася прастору, і маладыя высокія елкі ўжо разгарнулі свае кашлатыя зялёныя лапы і занялі месца дубу. Так і за сталом жыцьця, дзе сядзіць цесная людзкая сям'я, ня пустуе месца выхвачанага сьмерцю семяніна.

Максім трывожна азірнуўся вокал, зьняў з-за плеч сваю старасьвецкую стрэльбу і паставіў каля хвоі; дастаў з-за пояса сякерку і пачаў замятаць сьляды неўпільнаванага злодзея. Ён ацерабіў верхавіну, пасьцягаў сукі ў гушчар, сьсек пень каля самай зямлі, завалок яго далей ад дарогі, пад вывараць, а тое месца, дзе быў пень, закрыў зялёным мохам. Максім сам у гэту мінуту быў крыху злодзеем. Але яму больш нічога не заставалася рабіць, як прыкрыць сьлед гэтай кражы, каб самому не нагарэла ад лясьнічага. Кончыўшы работу, Максім адышоўся крыху і азірнуў сваю працу, ці няма яшчэ якога знаку, па катораму можна было-б замеціць, што тут украдзены дуб. Усё было прыбрана гладка, але Максіму здавалася, што варта толькі зірнуць аб'ежчыку, каб адразу прыкмеціць, што не хватае аднаго дуба. А можа аб'ежчык раней яго агледзеў гэты недагляд і ўжо вядома ў лясьніцтве аб гэтай пакражы.

— І выбера-ж часіну паганец! — зноў развамаў з сабой Максім.

— Ну, каб папаў! Гужы, лейцы — усё пасек-бы.

Максім ніяк ня мог супакоіцца. Ён вышаў на дарогу, куды вёў сьлед ад калёс. Але далей трудна было разабраць, куды ён пашоў: ці мала едуць па дарозе ва ўсе канцы? Максім пастаяў, патупаў, як-бы разьбіраючы важную справу. На душы ў яго было цэлае пекла. Злосьць на таго, хто сьсек дуб, хто, як сумыслу, як на зьдзек яму, зрабіў гэту кражу, ніколечкі не клапоцячыся схаваць канцы; далей— страх перад лясьнічым, страх за страту куска хлеба: даўно ўжо капаецца пад яго аб'ежчык, ня раз дакляровываў яму лясьнічы прагнаць яго з месца. Усе гэтыя думкі і пачуваньні і рабілі тое пекла, што было на душы Максіма.

— І хто-ж бы мог зрабіць гэта? — Максім пералічыў колькі гаспадароў з вёскі, каторыя былі ў яго ў вялікім падазрэньні. Але, не злавіўшы, не кажы, што злодзей.

Максім яшчэ раз прышоў на тое месца, дзе рос яшчэ ўчора прапаўшы дубок. Як дарагі нябожчык, стаяў ён у вачох беднага лясьніка. Прыкрыўшы камель яловымі лапкамі, Максім памалу пасунуў лесам.

Увесь гэты дзень, цэлы вечар і ноч ня меў Максім супакою. Нават есьці не хацелася яму. Нейкі страх і трывога душылі яго. Кінуцца за весьніцы на дарогу сабакі, забрэшуць на каго, ці так што здаецца іх сабачаму розуму, Максім чуў, як у сярэдзіне ў яго нешта траслося і яму здавалася, што гэта пэўна ідзе Марцін з каморы ад лясьнічага з наказам зьявіцца ў кватэру. Але сабакі, пабрахаўшы, змаўкалі і патрывожаная ноч яшчэ цяжэй насядала на халодную сырую зямлю і яшчэ маркотней шумеў над рэчкай аголены лес. Старая вярба, стоячы над самай хатай, шумела і хвастала галінамі па стрэсе і, як на зло Максіму, гаманіла пра пакражу.

Стукне вецер у ваканіцу, Максім увесь пацяпаўся: яму думалася, што гэта лясьнік, ці аб'ежчык.

II.

Андрэй Плех даўно ўжо меў сабе на прымеце дубок у лесе. Яшчэ летам, соваючыся з каробкаю па грыбох, насунуўся ён на гэты дуб. Як чалавек, каторага агарнулі грэшныя жаданьні, Андрэй, наўперад азірнуўся і пачаў аглядаць важнецкае дрэва. Высокае, роўнае, выноснае, як точанае, яно здавалася, сумыслу тут вырасла на пакусу чалавека. „А пся кроў яго“, цмокаў Андрэй: — „от былі-б восі! А якія хвацкія вышлі-б паліцы на сохі!“ (Андрэй быў майстар па часьці сох). Да не так-то лёгка ўхопіш яго тут: сьсячы, пападзіся,—такі табе штрап закоціць земскі, што і кароўкаю не адапхнешся. І Андрэй, яшчэ раз акінуўшы вокам дубок, уздыхнуў і паплёўся да-

моў. На ўсякі выпадак ён замеціў гэта месца. Скора пачалося жніво і Андрэй забыўся аб дубку, але, як на грэх, у яго колах разышліся сьпіцы. Трэба было думаць, як справіць новыя колы. На калодкі і вобады Андрэй меў пра запас бярэзіну, добрую, баравую, чачоткаватую бярэзіну з казённага лесу. Гэта Мікола Сіняўскі ўдружыў яму. А дзе-б узяць дубінкі на сьпіцы? І адразу ў яго вачох стаў малады дубок, што бачыў у лесе, зьбіраючы грыбы. Бадай ня кожны дзень думкі Андрэя вярцеліся каля гэтага дубка. Кепска толькі, каб яго качкі, калі пападзешся з ім. У сваім жыцьці Андрэй кіраваўся прыказкаю: „Не бяры чужога і ня бойся нікога“. Але во прыпёрла так, што прыходзілася касаваць гэты мудры кірунак. Праўда, што ў лесе красьці ня грэх. Гэта ня тое, што залезьці да чалавека ў хату. І хто ў лесе ня злодзей, той у дому не гаспадар. Лес — божы — бог яго росьціць і бог гадуе. А князя чорт ня возьме, калі ён, Андрэй, сьсячэ адзін дубок. Так разважаў вечарамі Андрэй, пыхкаючы люльку.

Раз, пад вечар — гэта было ў нядзелю — Андрэй ішоў з места. І так неяк зрабілася, што ногі Андрэевы самі пашлі па тэй дарозе, каля каторай стаяў гэты шальмоўскі дубок. Андрэй ня мог стрымацца, каб не даведацца свайго даўнейшага знаёмага. Лес быў ужо зусім бяз лісьця і малады дубок выглядаў цяпер яшчэ раўнейшым, яшчэ прыгажэйшым.

— Ах, злодзей! — гаварыў, цешучыся, Андрэй і аглядаў дубок.

Ідучы дамоў, Андрэй вылічаў, калі схадней яго сьсеч. Квадра месяца пры гэтым стаяла ў Андрэя на першым пляне. Праз колькі дзён будзе маладзік. Ось тады ён і зызьне яго.

Якраз прад Усімі Сьвятымі, натачыўшы сякерку, Андрэй шаптаў свайму сыну:

— Запражэш каня і пад'едзеш пад Доўгі Лужок. Я буду там чакаць цябе. Ды глядзі, калі хто спытае, куды едзеш, скажы — па каноплі.

Андрэй выбраў такія сьцежкі, дзе-б яго ніхто не спаткаў (асьцярога не пашкодзіць) і ішоў, прыгнуўшы галаву. Аднак, чым бліжэй падходзіў ён да лесу, тым большы чуў ён страх. А змрок густы, халодны, няпрыветны, нярухома аблягаў зямлю. Ціха, глуха. Хоць-бы дзе зык чалавечага голасу. І нейкая жуда ахапіла Андрэя. Пачуваньне маркоты і адзіноты агарнула яго. Андрэй азірнуўся назад, на сяло. Скрозь цемрадзь прыветна сьвяціліся вокны мужыцкіх хат чырвонымі і бледнаватымі плямкамі. Там сядзелі людзі і на душы ў іх была згода. Толькі ён, як злодзей, крадзецца адзін скрозь гэты змрок, прыхільны хаўрусьнік кожнага злодзея. Андрэй пачынаў каяцца, што выбраўся на гэту справу. Лепш-бы паставіць кварту за кусок дубніцы — сам выпіў-бы чарку і быў бы сьмел і спакойны.

І яму хацелася, каб хто перашкодзіў яму цяпер, каб мець законнае права вярнуцца дамоў. Так было на душы Андрэя; ногі яго ўсё несьлі і несьлі ў гэты страшны, пануры лес, дзе цяпер так цёмна і жудасна. Яшчэ гусьцейшы і цяжэйшы змрок апрануў Андрэя, як ён уступіў у лес. Падышоўшы з поўвярсты, Андрэй спыніўся. Во тая хвоя з вехаю, ад каторай трэба ступіць колькі крокаў направа. Патупаўшы, Андрэй сяк-так намацаў гэты дубок, каторага старажыў ня толькі Максім, а яшчэ пільнавалі і другія старажы, каторыя былі ў самым Андрэю — страхі. Андрэй прыслухаўся. Лес маўчаў. Можа ён зацікаваўся, што будзе рабіць тут гэты чалавек, чаго ён прышоў сюды варушыць і трывожыць яго цяжкі, блізкі да сьмерці сон? І было штось страшнае ў гэтым нямым спакою лесу і гэты страх перадаваўся Андрэю: ён стаяў ціха, баяўся кашлянуць і павольна адводзіў яловыя лапкі. Калі-не-калі жалобна шорхаў сухі, завяўшы ліст, адрываючыся з дзерава і кідаючыся на сыры дол.

— Ну, што будзе, то будзе.

Андрэй узяў сякеру, хацеў перахрысьціцца, ды стрымаўся: гэта справа не сьвятая, і ён не адважыўся прызваць на помач імя бога. Сякера высака паднялася ўгару, і пачуўся першы стук. Вострая сталь глыбака ўрэзалася ў маладое дрэва, і гэты першы зык быў падобны да цяжкога, адрывістага кашлю, каторы вырываўся з глыбіні надарваных грудзёў сухотніка.

Андрэй, сакануўшы раз, адскочыўся ў бок і на момант замёр, прыслухаючыся. Але кругом было таксама глуха і ціха. Зноў узьнялася сякера і пашла латашыць усё часьцей і злосьней. Скора адна палавіна дубка была падсечана; Андрэй зайшоў з другога боку. З кожным узмахам сякеры дуб слабеў і хістаўся, дрыжэў голымі сукамі і ўсім сваім целам. Во ён чуць пахіліўся, абамлеў і, здавалася, аглядаў месца, дзе-б упасьці. Андрэй упёрся рукой і таўхануў яго. Голыя сукі крануліся сукоў суседніх дзеравак, як-бы жагнаючыся з жыцьцём, зачапіліся на момант і, аслабеўшы, асунуліся і маладое дзерава цяжка ўпала, застагнаўшы, на зямлю. Андрэй адышоўся і зноў стаў слухаць. Адмерыўшы чатыры тапарышчы па камлю, Андрэй з нейкаю злосьцю стаў адсякаць кавалкі дубу. Адсекшы кавалкаў шэсьць, ён пазнасіў іх на дарогу. Спадалёк пачуўся глухі стук колаў аб карэньне. Андрэй пашоў на спатканьне сыну.

III.

Яшчэ ніколі не зазнаваў Андрэй такога клопату, як цяпер. Не дарма гавораць людзі: «Хто ўкраў парасё, таму і ў вушох пішчыць».

Прывёзшы да хаты шэсьць кавалкаў дубу, Андрэй да часу паскідаў іх на старану, дзе ляжала яшчэ немалочанае жыта і салома.

Прызнацца, Андрэй нават ня рад быў, што сьсек гэты дубок: мала што можа стацца! Быць ня можа, каб хто ня бачыў, як ён пхаўся ўночы з лесу. А языкі ў людзей доўгія... Пад уплывам гэтых думак Андрэй быў неспакойны: спаў кепска і часта абуджаўся, прыслухіваўся, што робіцца на двары.

Кожны грук, шум, аброненае кім на вуліцы слова прымушалі трывожыцца і думаць, чорт ведае што. І якая гэта схованка — гумно? Усякі дурань першым дзелам паткне туды свой нос. Тут Андрэю прышлі на памяць тыя здарэньні, калі ў гаспадароў знаходзілі дубкі, бярэзінкі і ўсякія падобныя рэчы якраз у гумнах... Трэба перахаваць, і чым скарэй, тым лепей, — покі не ўзялі яшчэ тропу.

— Што гэта, Андрэй, на цябе сягоньня сну няма?— пытала жонка.

— Так ня сьпіцца.

І, памаўчаўшы, Андрэй сказаў:

— Ведаеш, я ўсё думаю, каб не агледзіліся гэтага дубка.

— Можна-ж схаваць так, каб не знайшлі.

— Ось і я гэта думаю: у гумне якая схованка? А дзе схаваць?

— Схаваеш заўтра — будзе часу. А цяпер сьпі.

Жонка адвярнулася да сьцяны і праз мінуты ўдзьве заіграла носам. А Андрэй яшчэ доўга ляжаў з адкрытымі вачыма і разважаў. Страшныя думкі лезьлі ў яго галаву. А што, калі хто ўдасьць яго? Прыдзе вураднік, стражнікі з аб'ежчыкам і лясьнікамі, зробяць вобыск і напэўна знойдуць у яго дубок. Зноў Андрэю ўспаміналіся падобныя здарэньні. Моташна рабілася ад гэтых думак. Андрэй усунуўся ў шляпакі, накінуў на плечы кажух і вышаў на двор. Божа, якая цёмная ноч! Здавалася, неба блізка-блізка нахілілася к зямлі і ціснула яе сваім густым і цяжкім змрокам. І ўсё вокал было так глуха, так нема, усё роўна, як закамянела, або вымерла. Андрэй зірнуў у той бок, дзе быў лес. Яго аж скалыхнула: здаецца, цяпер, каб і золатам абсыпалі яго, ён не пашоў-бы туды; як толькі хапіла ў яго адвагі ісьці туды, у такую цемраж! У сяле было таксама ціха і глуха, нават сабакі і тыя ўсе змоўклі; відаць, і яны чулі гэты страх магільнай цішы і не адважываліся зрабіць між сабой пераклічку. Толькі ў Яхіма хлявушку забляяла жаласна ягнятка, згубіўшы сваю матку і зараз-жа пачуўся кароткі адказны воклік старой авечкі: „Ідзі да мяне!“ ды часамі ў сьвінушніку ціха стагнала праз сон свіньня такім змарнелым, стамлёным галаском, усё роўна, як-бы ёй заставалася тры чверці да сьмерці.

Андрэй пастаяў, паслухаў. Гэта маўчалівая і страшная ноч не дала яму ніякага адказу і ён пашоў у хату.

„Сягоньня яшчэ можна быць сьмелым, думаў Андрэй, кладучыся на палок і ўкручываючыся ў дзяругу. Покі тое ды сёе, то яшчэ ёсьць

часу схаваць, а цяпер можна спаць сьмела". Але Андрэй ляжаў яшчэ з поўгадзіны і думаў, як хітрэй схаваць дубкі. На гэтых думках Андрэй і заснуў. І прысьніўся яму сон. Здаецца, прышоў лясьнік, Максім Заруба, у чыім абходзе ён высек дубок. Прышоў ня злосны, як можна-б чакаць, а надта маркотны. Твар яго быў белы, як-бы вымазаны мукой.

Ададбраў, брат Андрэй, ты ад мяне кусок хлеба! — сказаў Максім, —ад цябе я гэтага не спадзяваўся. — Сказаў, і невядома, дзе дзеўся.

Андрэй стаяў, як аглушаны. Хацеў сказаць слова — язык не варушыўся; хацеў бегчы за Максімам — ногі ня слухалі. І, цяжка застагнаўшы, Андрэй абудзіўся.

Ноч, доўгая, жудасная, трывожная ноч, яшчэ цяжка аблягала зямлю. Толькі што адсьпявалі другія пеўні і сяло ўсё яшчэ спала цяжка і глыбока. Андрэй ляжаў і тросься — так узбунтаваў яго гэты сон і такі ён быў ясны, жывы і страшны. Трудна выказаць, што рабілася цяпер на душы ў Андрэя. За ўсе тыя часы, як ён убачыў гэты пракляты дубок і аж да цяперашняй мінуты, Андрэй ні разу не падумаў аб тым, што цяпер яму прысьнілася. І ня было прычыны так думаць: ці мала людзі крадуць у лесе? Каб за кожную неўпільнаваную кражу ў лесе выганялі лясьнікоў, то і лясьнікоў ня было-б на сьвеце.

І чаму-ж ён прысьніўся і прысьніўся так нядобра? Цяпер Максім ні на адзін момант ня сходзіў з вачэй Андрэя. Андрэй успомніў, што яны з Максімам калісь сябравалі, разам гадаваліся, разам былі на прызыве і ў адзін год жаніліся, і ўжо потым разышліся, разышліся не з-за якога ліха, а так — проста, разлучыліся; а сходзіліся — кожны з іх мог сьмела паказаць вочы адзін другому. І Андрэй першы раз пачуў, што нейкая сьцяна вырасла ў гэту ноч між ім і Максімам. Андрэю было чагось шкода. Чаго? ён і сам ня ведаў.

Гэта была цяжкая і неспакойная ноч у жыцьцю Андрэя.

IV.

— Ну, што ў цябе чуваць? — Парубкі ў лесе няма?

Максім пачуў, што па сьпіне ў яго запоўзалі мурашкі, і нейкі холад прабег па ўсім яго целе. Маленькае замяшаньне, і Максім цьвёрда сказаў:

— Усё ў парадку.

— У парадку? Ну, то хадзі-ж, я табе пакажу, які ў цябе парадак.

Сказаўшы гэта, аб'ежчык, сярэдніх гадоў чалавек, правая рука лясьнічага і пярвейшая шэльма, скрыва і злосна зірнуў на лясьніка і павёў яго ў лес. Максім увесь задрыжэў. Заложыўшы рукі за сьпіну

і крэпка сьціснуўшы стрэльбу, ён моўчкі ішоў за аб'ежчыкам. Ён добра ведаў, куды вядзе яго гэты кат і што хоча паказаць яму.

„Вядзі, няхай цябе сьляпога водзяць. Кланяцца табе ня буду і прасіць тваей ласкі ня стану. Што будзе, то будзе",—думаў, ідучы, Максім.

— Ці ня будзеш ласкаў зірнуць, — гаварыў тым часам аб'ежчык, прывёўшы лясьніка на тое месца, дзе колькі дзён назад стаяў дубок. Аб'ежчык добра націкаваў гэта месца і ў яго наўперад усё было разьлічана. Нават яго далікатная прамова да лясьніка была абдумана раней, каб злосна нацешыцца з таго, як будзе выглядаць Максім Заруба, стоячы перад пнём сьсечанага дуба. Але працягнутая рука яго так і засталася: перад імі было гладкае месца і вокал стаялі дзеравы, ды дзе-ня-дзе тырчэлі абросшыя мохам даўнейшыя пні. Максім пазіраў на аб'ежчыка поглядам чалавека, каторы нічога ня цяміць і чакае тлумачэньня.

Аб'ежчык зірнуў на Максіма. Чуць значная ўсьмешка прабегла па губах лясьніка. Нават елкі, каторым на гэтым месцы было крыху прастарней, здавалася, усьмяхаліся, пазіраючы на аб'ежчыка — такую дурную меў ён міну ў гэту мінуту.

— Што за чорт!?— сказаў ён: — тое самае месца, а дзе-ж пень?

— Мала тут пнёў? — спытаў Максім, стаўшы на прыкрыты мохам пень нядаўна ўкрадзенага дуба і паказываючы рукой на старыя пні. — Ды і сам пан стаіш, як пень, — ня вытрываў Максім, каб не пасьмяяцца з аб'ежчыка.

— Ты мне кпінак ня строй! — крыкнуў аб'ежчык і забегаў вокал лясьніка, як ганчак, вынюхіваючы сьляды. Улучыўшы мінуціну, лясьнік зірнуў адным вокам сабе пад ногі. У адным месцы мох адхіліўся, і з-пад яго сьвяціўся сьвежы пень. Максім чуць-чуць пасунуў нагу, каб закрыць гэту лысінку. Аб'ежчык, як каршун, зірнуў на лясьніка.

— А на чым ты стаіш, ягомосьцю?

Максім пачуў, што ён прапаў.

— Стаю, як і пан: нагамі на зямлі.

Аб'ежчык раптоўна падскочыў да лясьніка, таўхнуў яго ў грудзі і кашкануў нагою мох.

Пень раскрыўся.

— Зладзюга! лес крадзеш, сам канцы хаваеш! — як гад, сіпеў аб'ежчык.

У адзін момант усё пазелянела ў вачах Максіма, і лес закружыўся, заскакаў. Нічога не разважаючы, размахнуўся ён, і яго цяжкая рука з голасным плескам апусьцілася на шчаку аб'ежчыка. Шапка зьляцела з яго галавы і сам ён захістаўся і паляцеў потырч носам на гэты пень. Максім накінуўся на свайго ворага і пачаў мяць яго.

— Удушу! — хрыпеў ён, як зьвер, сьціснуўшы аб'ежчыка за горла. Аб'ежчык зьвіваўся, як вуж, малаціў нагамі, кусаўся. Вочы яго вылазілі з сваіх гнёздаў.

Памыкаўся ён крычэць, клікаць на помач, але голас яго ня мог выбіцца з грудзёў, а вокал ня было ні аднэй жывой душы. Адзін толькі лес, нямы сьведка людзкога глупства, стаяў вокал глухой сьцяной і маўчаў, не варушыўся. Відаць, ён бачыў яшчэ не такія справы, стоячы тут вякамі.

— Братка, зьмілуйся! за што? — енчыў [5]) аб'ежчык, страціўшы надзею выкруціцца з рук лясьніка.

Да Максіма вярнулася памяць і розум. З вялікаю ненавісьцю зірнуў яму ў твар, борзда падняўся і сказаў:

— Ідзі, жалься на мяне, — і злосна пашоў у лес.

Аб'ежчык падняўся, узлажыў шапку, дзіка азірнуўся вокал і кінуўся бегчы.

— Гвалт, ратуйце! — крычэў ён, бягучы.

V.

Досьвета другога дня, Андрэй ужо кошкаўся ў хляве. Запаліўшы газоўку, павесіў яе на сьцяне і, узяўшы сахор, Андрэй адкідаў гной ад сьцяны з таго боку, дзе было вышэй. Чорная карова з аднэй загародкі, цялушка-выпустка — з другой і чырвоны конік уставіліся пільна на гэту цікаўную дзею. Толькі адна сьвіньня не хацела зьвяртаць увагі на Андрэя. Яна спакойна ляжала ў сваім бярлогу і, здавалася, ніколечкі ня дзівілася, як-бы даўно ведаючы, што і чалавек зазвычай бывае сьвіньнёй. Прабраўшы ямку і выслаўшы яе саломаю, Андрэй перанёс сюды з гумна дубкі, закрыў іх тоўстым пластом саломы і наверх нагарнуў гною. Скончыўшы работу, Андрэй акінуў вокам гэты куток і на твары яго зьявілася ўсьмешка здаваленьня.

Згніюць тут, калі я сам не дастану іх! — сказаў сам сабе Андрэй і спакойна вышаў на вуліцу. Тут ён пастаяў, высмактаў люлек са дзьве, павітаўся з суседзямі і суседкамі, каторыя ішлі па ваду і, як чалавек, катораму няма чаго баяцца, пашоў уладжывацца каля гаспадаркі. Ходзячы па двары, ён нават мармытаў сабе пад нос нейкую песьню: „Шапка мая магерачка".

Прайшло днёў два. За гэты час ня выявілася нічога такога, што-б магло патрывожыць Андрэя і ён ужо рыхтаваўся дастаць з-пад гною дубкі, каб пусьціць іх у дзела. Якраз прышоў да яго сваяк Яхім Бубен.

— Чуў ты, — гаворыць Яхім: — Зарубу гоняць вон з стражнікоўства.

Андрэй зьбялеў. У сярэдзіне ў яго нешта заныла, як-бы адарвалася і ён пачуў, як сэрца яго затахкала дробна-дробна.

— За вошта? — спытаў ён.

— А хто яго ведае?! Кажуць, аб'ежчыка набіў, — парубка там нейкая знайшлася ў лесе, ну, і завяліся. А можа так абгаварыў яго аб'ежчык, хто іх там разьбярэ... От, прасіся за стражніка, — закончыў Яхім.

— А! махнуў рукой Андрэй: служачы — хлеб сабачы.

— Ну, не скажы гэтага. Можна, брат, жыць лепш, як на гаспадарцы: паша дарэмная, дровы — дарэмныя, поле, сенакос, сякі-такі абрывак, — жыць можна.

— Э, брат Яхім: дзе ён ёсьць лёгкі хлеб? Добра служыць з добрымі людзьмі. А калі пачнуць кусаць адзін другога, то доўга не паслужыш. За які-небудзь паршывы дубок, зжалься божа...

Тут Андрэй замнуўся.

— Не, брат, лепей ня знаць такога хлеба.

Яхім бачыў, што Андрэй ня хоча, ня мае ахвоты быць лясьніком. Ну, яго воля.

Усё сяло гаманіла пра Максіма, разьбірала яго справу на ўсе лады. Адны трымалі руку Максіма, шкадавалі яго; другія — наадварот, былі рады, бо зайздросьцілі яму. А наагул нікога блізка не чапала тое, што чалавек страціў кавалак хлеба, і нікога ня цікавіла, як ён страціў яго. Пра гэта ведаў адзін толькі Андрэй. Але ўсё тут абярнулася так, што яму не выпадала падзяліцца з людзьмі сваімі думкамі. Гора ня ў тым, што людзі ня прыймаюць нашых думак, або насьмяхаюцца з іх: тут мы можам хоць цешыць сябе тым, што нашы думкі калі-небудзь знойдуць для сябе лепшы грунт, ці тым, што людзі яшчэ не дарасьлі да іх; усё-ж такі мы можам сьмела гаварыць іх, крычаць, не саромячыся паказаць іх прад вачыма ўсяго сьвету. Але таму, хто ня можа сьмела сказаць аб сваіх думках, хто баіцца вынесьці іх з сваей душы на людзкі суд і хто мусіць насіць іх, як атруту, на сваім сэрцы?! Такія нядобрыя думкі апанавалі цяпер Андрэя. Як-ня-як, а ён быў прычынай таго, што чалавека выпіхаюць вон на зіму без кавалка хлеба... Праўда, Андрэю яшчэ ня верылася, што гэта праўда. Яму зрэдка думалася, што ўсё гэта можа яшчэ ўладзіцца, і Максім застанецца. А можа тут хаваецца зусім іншая прычына? Гэтыя думкі на момант супакоівалі Андрэя і ён пытка прыслухіваўся, што гавораць людзі. На другі дзень не заставалася ніякага сумляваньня, што Максіма гоняць. Цяпер пачалі гаварыць ясьней і а прычыне, па якой яго выганяюць. Максім, казалі, прадаў дубок у лесе. Моташна было Андрэю слухаць такія гутаркі — проста сьвет здаваўся яму нямілы.

Здаецца, узяў-бы завязаў вочы і ішоў-бы няведама куды, абы знайсьці заспакаеньне, абы ня чуць тэй згрызоты, што была на яго сэрцы.

І чаго яму было лезьці ў гэты лес? Сядзеў-бы сабе спакойна і гора ня знаў-бы. Эх, здаецца, каб нічога гэтага ня было, каб яно толькі прысьнілася яму! Усё-бы было добра, каб ня гэты дубок.

VI.

Як толькі настаў вечар і добра сьцямнелася, а людзі крыху аціхлі, Андрэй ізноў пашоў у хлеў, адгарнуў гной і павыносіў дубкі на дрывотню.

Відаць, Андрэй нешта надумаўся. Прыхіліўшы дубкі да сьцяны, Андрэй доўга пазіраў на іх. Хвацкія дубкі! Важнецкія вышлі-б сьпіцы для колаў! А паліцы на сохі!.. На момант Андрэй забыўся аб тым, чаго ён прышоў; пасьля ўзяў самы таўсты кавалак дубка, палажыў яго на плечы і панёс у Нёман. Гэта была яго ахвяра сумленьню, гэтым хацеў ён выкупіць свой грэх прад Максімам і вярнуць спакой душы. Нясучы дубок, Андрэй раздумываў над тым, ці добра ён робіць, ці ёсьць тут які-небудзь толк. Колькі разоў ногі яго ішлі павальней, ён азіраўся назад — ці ня лепш вярнуцца, ды зноў схаваць іх?

— Э! - сказаў сам сабе Андрэй: — збуду з галавы гэты клопат, раз пакончу з гэтым ліхам!

І борзда пашоў на бераг Нёмну. Апусьціўшы павольна дубок, Андрэй узяў яго за адзін канец, а другі апусьціў у ваду. Нёман зараз-жа падхапіў яго на свае плечы, і Андрэй адразу пачуў, як яму стала лягчэй у руках. Тут ён з усей сілы стаўхануў камлюк на ваду. Дубок стралой панёсься на сярэдзіну, і толькі гладзенькая палоска вады абазначылася яго сьледам і ён прапаў у халодных і чорных ад змроку хвалях Нёмну.

— Якому-ж лысаму чорту гатаваў я гэты дубок?!—крычала нешта ў Андрэю. Для каго я выпакутаваў яго сваёй крывёй? Хто спажыве боль мазалёў маіх? — І Андрэй забегаў па беразе Нёмну. Бягучы, Андрэй папаў у вырытую свіньмі яму і ўпаў, ляпнуўшыся жыватом на халодную і мокрую зямлю. Падняўшыся, ён зноў пабег. Во і гак. Але ноч была такая цёмная, што нічагусенька ня было відаць. На другім беразе глуха шарасьцеў вецер у сухіх лозах і чаротах. Халодная, як жалеза, вада плюхала ў пустыя берагі і ўсхліпывала, як маці, страціўшы дзяцей сваіх... Пастаяўшы колькі мінуцін, Андрэй пашоў да дому. Раз пачаў, —трэба канчаць. Усё роўна, не на карысць яму вырас гэты дубок. Андрэй узышоў на свой двор.

— Андрэй: гэта — ты? — аклікнуў яго голас.

— Я! — аказаўся Андрэй.

— Дзе цябе чэрці душаць? — спытала сярдзіта жонка, — вячэра даўно стыне!

— Чорт яе ня возьме, тваю вячэру, — адказаў Андрэй і палажыў на плечы два кавалкі дубу.

— Куды ты іх валачэш?

— Не табе ведаць.

Жонка змоўкла, а Андрэй зноў пашоў на бераг. Ён быў злосны і шоў борзда, а жонка назіркам ішла за ім. Яна зацікавілася, куды нясе Андрэй гэтыя дубкі. Спыніўшыся на беразе, Андрэй пакідаў абодвы кавалкі ў ваду. Жонку ўзяў нейкі страх. Ні слова не гаворачы, яна пабегла да дому. Ёй здалося, што Андрэй зьвіхнуўся з розуму.

Праз паўгадзіны Андрэй вярнуўся. Моўчкі зьняў ён шапку, расьперазаўся, павесіў сьвітку і сеў за стол.

Жонка ня ўтрывала і пачала распытываць Андрэя.

— Ат, ня дуры ты мне галавы! — адмахнуўся Андрэй.

— Ну, ці-ж ёсьць у цябе розум? Навошта-ж было іх сеч? Каму з гэтага карысьць?

— Чорту лысаму! — сказаў Андрэй.

— Толькі-ж чорту... Хіба іх агледзеў хто? — не адступалася жонка.

— Во дзе яны ў мяне сталі, дубкі гэтыя—сказаў Андрэй і паказаў рукой на горла. — Чалавека вось выгналі з-за іх, а ты...

— Дык ты вярнуў яго гэтым?

Андрэй не знайшоў, што сказаць, маўчаў.

VII.

Яшчэ больш заблутаўся Андрэй. Толькі цяпер ён праканаўся, што кідаць дубкі ў ваду была дурная выдумка. І праўда: ці вярнуў ён гэтым Максіма на месца? Ці дастаў сабе спакой? І ласьне можна адкупіцца ад сумленьня тым, што ён пакідаў у ваду дубкі?—„Дурань я“, —думаў Андрэй, трасучы карове трасянку.

Ухадзіўшыся, Андрэй вышаў на вуліцу. Во, ужо колькі дзён ён староніцца ад людзей і жыве толькі сам сабой, сваімі думкамі, каторыя так моцна стамілі яго душу. У сяле, у тым яго месцы, дзе вуліца выходзіць к Нёмну, стаяла даўней старая карчма. Гэта карчма, бывала, біткам была набіта людзьмі. Сюды сходзіліся і ў радасьці і ў горы; тут была гарэлка, каторая, як кажуць знайкі па часьці выпіўкі, была і крапчэйшая, і таньнейшая, і шмат прыямнейшая ад цяперашняй манапалькі. Во, па старой памяці, сюды ўсё яшчэ цягнула сялянаў гэта месца, дзе стаяла калісь карчма, ад каторай застаўся адзін толькі падмурак; і тут сталі яны, усунуўшы ў зубы цыбукі і схаваўшы рукі ў рукавы кажухоў, пад адкрытым небам. І гэтым разам былі тут мужчыны і сярод іх ішла сур'ёзная гутарка. Андрэй

стаяў здалёк адзін і не адважываўся падыходзіць бліжэй. Раптоўна ён задрыжэў: у гэтай кучцы сялянаў быў Максім Заруба. Андрэй быў павярнуўся, кабісьці назад, але яго цягнула нейкая сіла да гэтай кучкі. Патаптаўшыся момант на адным месцы, ён зноў павярнуў назад. Максім стаяў і штось гаварыў. Аб чым ён гаворыць? Андрэй ня мог больш працівіцца жаданьню ведаць, што гаворыць загублены ім чалавек, і ён пашоў. Яму паказалася, што людзі глядзелі на яго так, як-бы ведалі ўсю справу з дубком. Андрэй прывітаўся з сялянамі агульным „дзень-добры“, а Максіму працягнуў руку і нясьмела сказаў:

— Здароў, Максім!

— Здароў, брат Андрэй! Ну, Андрэй, сказаў Максім: прымай, брат, у падсуседзі.

Сэрца ў Андрэя так і апала: няўжо Максім ведае, што ён, Андрэй, сьсек дубок?—чаму загаварыў аб падсуседзтве? Не! каб ведаў, то наўрад-бы падаў яму руку, ня толькі што зьвярнуўся-б да яго з такой мовай.

— За вошта-ж, брат, цябе выдалілі? — спытаў замест адказу, нібы то нічога ня ведаючы, Андрэй.

— Тырчэў на дарозе пень, пакуль за яго не чапляліся, а сталі чапляцца, — пню ня стрымацца.

— Дык не за дубок адказалі ад месца?! — з жарам спытаўся Андрэй і вочы яго прасьвятлеліся.

Максім нахмурыўся, як-бы цень лёг на яго лоб.

— Скуль ты ведаеш аб дубку?

— Каму і ня ведаць, як не Андрэю, — пажартаваў Стаська Гук.

Андрэй зьмяшаўся, пабялеў і сказаў:

— Так гавораць.

Андрэй зірнуў на Максіма. За апошнія часы Максім асунуўся, пахудзеў. Вочы яго глыбака запалі ў лоб. Відаць, многа горкіх думак, трывогі і клопату перамятушылася ў яго мазгох. І было з чаго: што злога ён зрабіў? за чыю віну паплаціўся? І куды цяпер дзецца? Андрэй, як праступнік, апусьціў галаву. Момант, і ўвесь здрыгануўся, падняў галаву, акінуў усіх поглядам.

— Максім, братка! Гэта за мяне ты пакутуеш: гэта я сьсек дубка! Рабі са мной што хочаш. Бі, катуй мяне! Усе змоўклі і пазіралі на Андрэя.

— Няхай будзе пракляты той час, калі я першы раз зірнуў на гэта няшчаснае дрэва. За што цярпіш ты?

Максім горка ўсьмяхнуўся.

— Ты сьсек дубок? Ось, ніколі не спадзяваўся!.. Э! цяпер ужо ўсё роўна. Табе можа ад гэтага лягчэй, а мне — адзін чорт. Ды, калі на праўду вышла, то ты не такі ўжо вінаваты, як табе здаецца... О,

каб я цябе злавіў у лесе, то быў-бы другі рахунак. А цяпер твая споведзь паможа мне, як мёртваму кадзіла.

— Паможа, паможа! — закрычаў Андрэй: — я пайду ў лясьніцтва і раскажу ўсю праўду. Няхай мяне судзяць, няхай забяруць апошнюю карову, няхай пухнуць з голаду дзеці, — не кажы толькі, што Андрэй цябе згубіў!

Андрэй крута і з сілай павярнуўся.

VII.

— Сьмейцеся, добрыя людзі: здурнеў зусім чалавек! — пачакаўшы з поўгадзіны, чуўся жаночы голас каля Андрэевай хаты.

Андрэй, апрануўшы кажух і ўзяўшы палку, вышаў з двара на гароды, каб ня ісьці вуліцай, а жонка стаяла каля парогу і адчытывала Андрэя.

Андрэй маўчаў. Твар яго быў сур'ёзны, важны і спакойны.

— Вярніся, вярніся, Андрэй! — ня ўнімалася жонка. Андрэй ня слухаў і сьцігаў дальш, не азіраючыся.

— Божа мой! што з ім сталася? пагібелі сабе і дзецям шукае чалавек... Каб ты ногі паламаў, каб ты дарогі ня бачыў! Вярні-і-ся!

Жонка яшчэ доўга плакала і галасіла, а Андрэй тым часам мінуў ужо сяло і вышаў на дарогу. Вокал рассьцілалася поле, голае, пустое, ababранае. Збоку цягнуўся луг наабапал Нёмну. Там і сям стаялі парыжэлыя стагі. Далей перад Андрэем пачынаўся лес, праз каторы ішла дарога. А над усім гэтым вісела хмурае неба, як кепска загаранае поле. На ўзгорках падыхаў халодны паўночны вецер, гразь сьціскалася марозікам і пад нагамі цьвярдзела. Гадзіны праз поўтары Андрэй быў у лясьніцтве.

За сталом у канцэлярыі сядзеў стары лясьнічы. Гэта быў няўступчывы чалавек, з каторым было трудна дайсьці да ладу.

Пераступіўшы парог канцэлярыі, Андрэй нізка пакланіўся. Лясьнічы кіўнуў галавой і зноў стаў пісаць. Потым павярнуў галаву да Андрэя.

Пажваўшы сківіцамі, пан запытаў:

— А што скажаш, чалавеча?

— Панок! — сказаў Андрэй і ўвесь падаўся наперад, — дарэмна пакаралі Максіма Зарубу: я ўкраў дубок! Тут Андрэй злажыў на крыж пальцы і пацалаваў іх.

— Пакарай мяне бог, калі я за згодай Максіма высек гэты дубок.

Лясьнічы, вытрашчыўшы вочы, пазіраў на Андрэя. Пажваўшы сківіцамі — такі быў звычай у старога пана жваць сківіцамі прад тым, як гаварыць, — ён сказаў:

— А заўважай, небарача: ты гаворыш — дуб высек?

— Я, я, паночку!

— Гм! то які-ж бы ты быў гаспадар, каб ня краў у лесе? — спытаў лясьнічы.

— Панок, залаценькі! Даруй, панок, Максіму! Я вінават, — штрафуйце, судзеце мяне. За што-ж будзе нявінны чалавек цярпець?

— Табе Максім не сваяк?

— Не, панок, ня свой.

— То мусі быць, ён цябе падгадзіў?

— Панок, грэх гаварыць гэта! Максім нічога ня ведаў. Толькі сягоньня пры людзях я прызнаўся яму і сам сабой прышоў да пана. Даруй, паночак, Максіму. Няхай лепш мяне пан судзіць. Я вінаваты і я павінен адпакутаваць.

— Ха-ха-ха! А заўважай, небарача: сьмешны ты чалавек. Вось-жа ня буду ні штрафаваць, ні ў суд падаваць, калі ты гэтага просіш. А Максіма ня прыму, бо ён забіяка, разбойнік.

Доўга прасіў Андрэй лясьнічага, але пан быў цьвёрды і збываў жартамі.

...Грудкі хмарак разгладзіліся, неба пабялела і пашоў дробненькі сьняжок, як Андрэй ішоў з лясьніцтва.

Усю дарогу разважаў Андрэй у сваіх думках. На душы яго стала спакайней, як пасьля кожнай буры. А сьнег усё падаў гусьцей; зямля забялелася. Лес стаяў спакойны; толькі ўгары шумелі паціхеньку хваёвыя галінкі, як-бы віталі першы сьняжок. А можа яны шапталі што Андрэю, як шэпча маці, схіліўшыся над дзіцём, расказывалі сваёй мовай аб тым, што Андрэй сапраўды не такі вінаваты, як гэта крычыць яму кожную мінуту яго чуткае сумленьне? Эх, лес! колькі чаго давялося бачыць яму на сваім вяку! Многа ён ведае ўсяго! І, каб Андрэй расчытаў яго гутарку, то саўсім-бы інакш пазіраў на сьвет.

І ўспомнілася Андрэю старая казка, каторую даўно-даўно, у шчасьлівыя гады яго дзяцінства, расказывала нябожчыца баба.

Скінула неба на зямлю дзіўны клубочак. Усіх карміў гэты клубок, і карміліся ім людзі, карміліся зьверы і птушкі і розныя маленькія жывёлінкі, бо для ўсіх прадназначыла яго сьвятое неба. І ўсе жывіліся і для ўсіх яго ставала. Пазайздросьціў гэтаму злыдзень, і няма ведама дзе дзеўся дар неба. І цяжка стала жыць на сьвеце. Зямля пачала беднець і спустошывацца. Дзе былі даўней шырокія рэкі — там засталіся цяпер чуць значныя палоскі вады, дзе і саўсім яна высахла, парабіліся пустэчы. Лясы сталі зводзіцца, пачаўся голад сярод зьвяроў, многа іх паздыхала. Мошкі накінуліся на людзей, разьвёўся бруд, каторы накінуўся на чалавека і стаў піць яго кроў. Зямля пачала кепска радзіць; пашлі па сьвеці паморкі, паўстала сварка, калатня, бойка. Людзі сталі трывожныя, неспакойныя, усё чагось

спадзяюцца, чагось шукаюць, да чагось прыслухіваюцца. Само неба спахмурнела і адвярнула ад зямлі свой воблік...

Лес скончыўся. Во бераг Нёмну. Вярсты дзьве адгэтуль угару пакідаў Андрэй дубкі. Ён ішоў берагам, прыглядаўся, як-бы чагось шукаў. Вокал было пуста. А сьнег усё сыпаў і сыпаў...

Выстагнаўся.

I.

Іван Кіслы гараваў усё сваё жыцьцё. Усё гора было ў тым, што ў гэтага гора было яшчэ сваё гора: заўсёды выпадала так, што беднаму Івану ніколі не ўдавалася выплакацца, выгаравацца, выскардзіцца і гэтым самым выліць з душы ўсю гаркату, усю боль пахілага жыцьця. І ўсё складалася, як сумыслу, як-бы нейчая злая воля неадступна цягнулася за Іванам і не давала яму здарэньня аблягчыць яго душу. Цягнулася яна з даўных-даўных часоў, з тых часоў, калі Івана яшчэ трудна было адлічыць ад Мар'і, іначай сказаўшы, калі Іван яшчэ пехатой хадзіў пад стол. Разравецца, бывала, Іван... ды каб-жа разроўся, як людзі: толькі скрывіць губы, глядзіш — ужо маці зьнімае хвартух і мабілізуе паскі на Іванаву сьпіну — „ня сьмей плакаць". Дзе тая праўда на сьвеце? Чаму Антось—як пачне плакаць, то кінецца на сьпіну аб зямлю і барабаніць нагамі так, што яму можа пазайздросьціць найпершы барабаншчык? Вазьмі-ж ты! Выйдзе Іван на вуліцу, завядзецца з кім біцца — што-ж гэта за чалавек, калі ні разу не пабіўся? -— паб'юць, пакрыўдзяць Івана. Што-ж бы вы, добрыя людзі, рабілі, каб вы самі былі Іванамі? Вы-б заплакалі і ўсякі-б заплакаў. А чаму не паплакаць Івану? Але-ж няхай папрабуе заплакаць: засьмяюць, заплююць ды ў прыдачу горш наштурхаюць.

Раз Іван, моцна пакрыўджаны, адважыўся зайсьці ў кусты на бераг рэчкі. Прышоў Іван, азірнуўся, сеў на беражок, прыслухаўся. Тут, думаў ён, ніхто яму не пашкодзіць адплакацца за ўсё. Кругом было так сумна, так ціха. Здавалася, усё журылася і настроілася слухаць плач Івана. І нешта ў сярэдзіне, каля самага сэрца, так завіло, так сьціснула, што Іван раптам нагнуў галаву і мімавольна падняў калошы портачак: яму здавалася, што ў яго так многа выцеча сьлёз, што вада ў берагох ня ўтоўпіцца. І толькі Іван завёў: „А-о-о-а—гы!" —як з таго берага паказалася з кустоў галава рыбака Сёмкі.

— Гэта ты прышоў пужаць мне рыбу, злодзей ты?! Я табе паскавычу!

Так і засталіся нявыплаканыя сьлёзы.

II.

Іван асірацеў. Астаўся ён адзін на сьвеце, бы тая калатоўка. Быў ён на плытох і ня бачыў, як хавалі бацькоў, так што і тут Івану не ўдалося паплакаць, як людзі. Сёстры яго павыходзілі замуж, адзін брат выбраўся ў Амэрыку, другі паехаў у сьвет шукаць шчасьця і долі. І Іван астаўся адзін гаспадарыць. Ад бацькоў засталася яму хатка, сякая-такая будоўля, надоба, худоба і поўчверці зямлі. Была ў Івана на прымеце й дзяўчына. Праз колькі месяцаў пасьля сьмерці бацькоў ён зрабіў заручыны, а на Сёмуху было назначана вясельле. За тыдзень перад Сёмухай Іван занядужаў. Доўга ён не паддаваўся, перамагаўся і ўсё-ж такі мусіў, бедны, здацца. У сераду перад Ушэсьцем, так пад вечар, Іван залёг. Сьвяжыць Іван, а работа ўся стаіць, рабіць некаму, хата непадмецена, усюды непарадак. А на што ён, парадак гэты?—думае Іван, усё роўна ён памрэ; знайдуцца добрыя людзі і пахаваюць яго. Івану стала горка, як ніколі. Усё жыцьцё, шэрае, невясёлае жыцьцё, прайшло яшчэ раз прад яго вачыма. Што-ж? Ён памрэ. Яго закапаюць, і згніе ён, забыты скора навекі, і нічые вочы не затуманяцца слязьмі, як яго будуць несьці на могілкі. І гэта называецца жыцьцё, гэта яго век!.. Адна толькі сьветлая мінуціна мігалася яму, як адзінокая зорачка ў бязрадасную восень: цяпер яму ніхто не пашкодзіць усім нутром, усею сілаю змучанай душы аддацца смутку і жалю; хоць цяпер адплача ён усё гора жыцьця, адстогне ўсю боль: лаcьне чалавек ня мае права хоць на адну мінуту, сьветлую мінуту, у жудаснай імгле цёмнага жыцьця?

Іван паправіўся на пасьцелі, зьмяніў палажэньне свайго цела і абвёў поглядам хату. І толькі што ён прыгатаваўся застагнаць, як на парозе паказалася фігура яго маладой. „І хто яе прасіў сюды? Чаго яна тут?“ — падумаў Іван і нахмурыўся.

— Галубок ты мой! Што ты выдумаў хварэць? — жаласьліва спытала яго Магда.

— Нядобра мне, Магда. Мусіць і я пайду за бацькамі,—сказаў Іван. Яму самому так горка стала ад сваіх гэтых слоў, што сьлёзы гатовы былі самі паліцца з вачэй.

— Ну, што ты выдумляеш? Паправішся Іванка,- і Магда прылажыла руку да лоба Івана. Яшчэ большы жаль падшыб Івана. Хіба ўзяць ды заплакаць? Зараўсьці на ўсю хату? Не! падумае, што ён— нюня, плаксівая баба; яшчэ і замуж не захоча пайсьці. А боль так і ходзіць па ўсім яго целе і яму, Івану, так хочацца застагнаць. «Ці застагну, ці не?»—думае Іван. «Ой, скарэй-бы яна йшла да дому!»

— Мне, Магдачка, ня так ужо і кепска, — пачаў разважаць Іван Магду: — паляжу трохі і ўстану.

— Вось маладзец!— сказала Магда і нагнулася, каб пацалаваць хворага. Дрож прабегла па целу Івана, яму стала надта прыем-

на. Ды Іван ахамянуўся: гэтак і ахвота пройдзе стагнаць і аддацца смутку.

— Можа-б табе, Іванка, спарыць гарнушачак малака?

Іван заматаў галавою і павярнуўся на другі бок.

Магда колькі мінуцін пасядзела маўчком, як-бы раздумваючы над тым,—узлавацца, ці не. На ўсякі выпадак яна надзьмула губкі і насупіла крыху бровы. Іван незаметна павярнуў галаву і зірнуў на яе адным вокам; не—не выпадае так рабіць. Не адварочваючыся, Іван падняў руку і палажыў на плячо Магдзе. Гэтага было даволі, каб Магда зьмякчэла.

— Паляжы, саколік, а я прыбяру крыху ў хаце, — і, узяўшы венік, яна стала падмятаць хату, рабіць парадак, стаўляючы кожную рэч на сваё месца, а бедны Іван увесь аж кіпеў. Яму раптам зрабілася так нядобра, так заламала яму косьці, як-бы хто ціснуў яго абцугамі, аж ён скрыгітаў зубамі, каб стрымаць стагнаценьне, падкорчваў і выпроствоў ногі, варушыўся і пакутаваў, як пасолены мянёк. А Магда так павольна варушылася, як-бы і ня думала ісьці да дому. Часамі выходзіла яна ў сенцы ды зараз-жа йзноў паказавалася ў хаце. А Іван, чуць толькі яна выйдзе, таропна ўглядаўся і прыслухаўся, як далёка адышлася Магда, каб застагнаць хоць адзін разок, і ніяк не ўдавалася.

— Божа мой! Што яна робіць са мною? Скарэй-бы пайшла ўжо адгэтуль — не цярпелася Івану.

— Ну, Іванка, бывай здаровы...

Іван узрадаваўся на момант, ды зараз-жа яшчэ горш апаў духам, як Магда скончыла гаварыць:

— Ідзе сюды мама.

Сказаўшы гэта, Магда борзьдзенька пацалавала яшчэ раз Івана, прыгнула галаву і ціхачом шмыгнула за парог, на задворкі, каб не спатыкацца з маткай, і пашла дамоў.

— Эй, малады, малады! брыдка! Праз тры дні вясельле, а ён расьцягнуўся, як навой! — громка, на ўсю хату, забарабаніла Настуля, Магдзіна маці.

— Што ў цябе баліць, Іванка?

— Нічога, — буркнуў сярдзіта Іван.

— Дык чаго-ж ляжыш?

— А што-ж мне рабіць? скакаць?

— На вясельлі скачы, а цяпер ачунівай. Пакажы, сынок, свой лоб. — Іван злосна заварушыўся, лёг на сьпіну і выставіў лоб.

Старая Наста прылажыла руку на лоб, потым з боку, потым з другога.

— Трохі ёсьць агонь, але нічагутка, глупства. Гэта табе з ветру пашкодзіла. Ось я зараз напару ліповага цьвету з чаборыкам, вып'еш, прапацееш і пройдзе.

— Я і так ужо пацею, — адазваўся хворы.

— Ну, гэтага мала: трэба, каб спацеў ад зёлак, — стаяла на сваім Наста.

Бачыць Іван, што тут нічога ня зробіш.

— Нічога мне ня трэба. Дайце мне паляжаць спакойна і ўсё пройдзе.

— Хто-ж табе не дае ляжаць? Ляжы сабе, а лякарства я табе ўсё-ж такі дам.

— Ведаеце што, — пусьціўся Іванка ў хітрыкі: — Мне так заманулася гарэлкі, што здаецца, каб выпіў чарачку, то зразу ачуняўбы. Каб як сказаць Магдзе, няхай-бы прынесла мне кручок.

— Гарэлкі зажадалася, кажаш?

— Ой, як хочацца!

— Ну, то яна напэўна паможа. Калі хворы чалавек моцна хоча чаго, то тое памагае. Я помню, мой Андрэй хварэў на тыфус. Стаў крыху ачуніваць. Зажадалася яму хлеба, як табе, ось, гарэлкі. А дактары — божа барані есьці чорны хлеб. Я мусіла хаваць ад яго хлеб, хоць ён і стары, мой Андрэй, але хворы горш малога. Раз ён устаў ціханька ўночы, зайшоў у камору і чуць-што ня цэлы бохан вытрубіў, і штож ты думаеш? Як бачыш ачуняў... Ну, я пайду.

Счакаўшы крыху, Іван падняўся, падышоў да вакна — нікога няма. Тагды Іван паваліўся на пасьцель, накрыўся коўдраю, потым нагамі сьцягнуў яе з сябе, схапіўся за бакі.

— Ой! ой! ой! о-е-ё-ё-й — заойкаў, застагнаў Іван і сам ня верыў гэтаму шчасьцю. Стагнаў ён доўга, стагнаў на ўсе лады і галасы: то высока і тонка, то нізка і тоўста, то каротка, адрывіста, то працяжна і пявуча; пры гэтым ён варочаўся, корчыўся так, што зубамі мог дастаць свае калені, то выцягаўся, колькі дазвалялі яму скура, жылы і косьці.

А як перастагнаў усё, то пачаў высьпёваваць свае стогны на манер песьні «Сонца ўсходзіць і заходзіць».

— О-о-о-ей! о-ё-й — да!

— Вось табе і хворы: ляжыць сабе ды сьпявае, — сказала Настуля, пераступіўшы з Магдай парог хаты. У хвартуху ў яе быў гарачы імбрычак з зёлкамі і поўкварты гарэлкі.

— Выстагнаўся, дык і паправіўся, — сказаў усьмяхаючыся Іван.

З зборнічка: „Казкі жыцьця“.

Казкі жыцьця.

Гэта было самае звычайнае дрэва. А калі яно і зварачала на сябе ўвагу, то хіба толькі тым, што стаяла адзінока. Але той, хто шчыра чытае кнігу прыроды і ўнікнуў у яе жыцьцё, яшчэ прыкмеціў-бы, што гэтае дрэва, апроч сваей адзіноты, мела нешта чыста свойскае, асобнае, што прыналежала толькі яму аднаму. Нават агульны выгляд яго твару — бо і дрэва мае свой воблік — меў характар цікавай асобнасьці. А як такіх шчырых і ўспагадных знакаў або зусім ня было, або было надта мала, то ніхто не зварачаў на яго ўвагі і яно стаяла тут, закіданае і крыху зьняважанае людзьмі.

Сьпярша нават здавалася, што гэта закіданае адзінокае дрэва стаяла з боку жыцьця—больш гібела, чым жыло, а на праўду выглядзела, што яно жыло шмат паўней і глыбей пачувала жыцьцё нават тых дрэваў, што расьлі ў лесе. Такі ўжо характар адзіноты, гэта яе ўрода, яе істота. І хто хоча жыць паўнейшым жыцьцём і гастрэй пранікаць яго цемры - глыбіні, той павінен жыць адзінокім і незалежным. Адзін толькі вецер любіў часта варушыць лісьцё гэтага дрэва, гойдаць яго галінкі і шаптаць яму хітра-лісьлівыя рэчы. Толькі вецер — хоць і часта ён дзьме ў пустых галовах — умее быць сталым, умее маўчаць.

Праўда, крумкач-гарапашнік не адзін раз чуў тыя размовы — шэпты ветру і дрэва. Але крумкач залішне важны для таго, каб разносіць чужыя гутаркі па сьвеце, хіба так, зьнячэўку прамовіцца калі. За тое-ж крумкач, калі што скажа, то скажа праўду. Затым-жа і вароны паважаюць яго, як жыды рабіна.

Была тут яшчэ адна важная асоба, без каторай не адбывалася ніводная тутэйшая справа. Асоба гэта — ручаёк. І часта бывала, шла жывая гутарка між ветрам, дрэвам і ручаём, а крумкач, начуючы тут, любіў паслухаць іх гаворку і сам нават зрэдка ўстаўляў сваё мудрае слова.

А што было найдзіўнейшым, дык гэта тое—як вецер, так і ручаёк крэпка палюбілі адзінокае дрэва; па гэтай прычыне, ніколі ня было згоды між ветрам і ручайком. Кажу „палюбілі“, бо начай трудна назваць іх такую шчырую прыхільнасьць. Але трэба памятаваць, што бадай ня кожная рэч мае два бакі — паказныя і супраўдзівыя. Можа гэта з паказнога боку здавалася, што ручаёк з ветрам моцна ўкахаліся ў дрэва. Няхай аб гэтым судзяць мудрыя і кемныя людзі, а я толькі раскажу, як усё тут было.

Вясной і ўлетку часта-часта прылятаў вецер да дрэва, абымаў яго і сваімі пацалункамі асушаў роску з зялёнага лісьця яго.

— Як я люблю цябе, маё ты мілае і прыгожае, — гаварыў вецер, — ты слухай толькі мяне і больш нікога, спусьціся на маю сьвядомасьць, на сілу маю, на маё моцнае каханьне. Можа халадно табе? я праганю хмары, ачышчу неба і скажу сонцу, каб грэла цябе. Люблю я дзетак тваіх, бо твае дзеткі — мае дзеткі! І вецер прынікаў да яго яшчэ цясьней і абыймаў моцна-моцна.

Дрэва ўсё дрыжэла ня то з радасьці, ня то ад трывогі і асыпала сваё насеньне. Вецер падхопліваў яго і нёс далёка-далёка. За доўгія часы ён многа занёс сюды насеньня гэтага. З насеньня таго вырас цэлы лес, у каторым і спачываў, як было горача, гэты хітры і злы вецер. Як толькі ён вывіхровываўся ў сьвет, пачынаў балбатаць ручаёк, цякучы каля самага карэньня.

— Ведаеш, рыбка, — журчэў ручаёк: — мне здаецца, што гэты вецер—фальшывы твой прыяцель. Языком ён намеле няма ведама што: ён табе і хмары разгоніць, і сонцу прыкажа, — слухай яго толькі! А ўвосень унь якія штукі выкідае! А зімой што робіць? Ты заміраеш на ўсю зіму, нічога ня чуеш, што ён тут вытварае. А я, хоць праз лёд, ды чую! Сьвістун! Ня слухай ты яго! Дзе твае дзеткі? Усіх разагнаў ён, а ты адно стаіш тут, як сірата, і твае дзеці сьмяюцца з цябе, бо так панавучаў іх вецер. Іншая справа — я. Перш-на-перш мы — суседзі, і ў нас так многа супольнага, што нам трэба моцна трымацца адно другога, бо мы — дзеці зямлі...

Ня скончыў ручаёк гаварыць, бо наляцеў вецер і сыпнуў ад злосьці ў ручаёк цэлае воблака пылу.

— Высушу, як шкурат у Пятроўку, — пагразіў сярдзіта вецер.

— Уй, батрак сусьветны!—сказаў ручаёк, пацямнеўшы ад пылу.

— Што?

— Батрак! батрак! батрак! грымеў ручаёк.

— Я—цар усяго сьвету!

— Кажы гэта дурнейшым за самога, а ня мне, валацуга. Ці-ж можна верыць табе, калі ў цябе сем пятніц на тыдні?! — Адным словам угнявіўся ручаёк, ды і цярпеньня ня стала, і ён пабег далей, бубнячы ўсю дарогу на вецер; яму было крыху крыўдна, бо дрэва больш хілілася да ветру, чым да яго.

Чаму?

Ручаёк ніяк ня мог узяць гэтага на розум. Праўда, урэшце ён застанавіўся на думцы, што вецер больш мае ўвагі ад дрэва затым, што ён языком меньціць і туды і сюды; не гаворыць праўды, а замазывае вочы рознымі байкамі. Як-бы там ні было, а гэта ніколечкі ня цешыла ручайка і яму ад гэтага ня было лягчэй.

— А што думала само дрэва?

Яно часта нудзілася тут адно. Яму хацелася пабачыць сваіх дзетак, пагутарыць са сваімі роднымі, затым і выглядала яно такім за-

думленным і сумным. За доўгія часы яно прывыкла да сваей адзіноты і страх, як любіла азіраць гэта жыцьцё, што кіпела ўвокал, і ўсе зьявы, якія вынікалі і на небе і на зямлі. І бывалі ў яго такія мамэнты, калі нічога ня думалася, было так лёгка і добра, і самі лісьця яго ціха сьпявалі. Любіла яно паслухаць, што гаманіў непасіда вецер і ручаёк любіла яно, толькі ня ўмела сказаць яму, як яно любіць яго. А ручаёк палічыў гэта за поўную няўвагу к сваей асобе.

Толькі-ж раз паднялася навальніца. Хмары, як мухі над гаршком куцьці, віліся чорным роем над зямлёй, апяразваючыся агнявістымі стружкамі. Страшна было. Але трэба было ўмяшацца тут ветру і цяпер ён зьявіўся такім, якім ён і ёсьць па сваей натуры буянам і забіякай. Чуць-чуць стрывала беднае дрэва — рваў і крышыў яго вецер. Нават крумкач павінен быў моцна ўшчаміць капцюрамі галіну, каб ня скінуцца.

— Здаецца, я табе не насеньне з гэтага дрэва, что хочаш сарваць і мяне для сваей забаўкі — сярдзіта сказаў крумкач.

Тут у дрэва разьвязаліся вочы; пазнала яно, які хітры і злы яго прыяцель.

Угнявіўся і ручаёк. Ён надзьмуўся, насупіўся і выкаціўся з берагоў, запенены ўвесь. Зьняважаны на яго погляд дрэвам, ён адышоўся далей. Убачыла дрэва, што сябры яго пакінулі.

— Што рабіць?

Пусьці глыбей караньні ў зямлю, — сказаў крумкач, мудрая птушка, ляцючы на раздабыткі.

У Палескай глушы.

(Повесьць).

З ПРАДМОВЫ АЎТАРА.

Апавяданьне „У палескай глушы“ ёсьць нязначны адбітак жыцьця вясковае інтэлігэнцыі і галоўным чынам вясковага настаўніцтва.

Жыцьцё гэта адносіцца к самаму пачатку 20-га веку, да часоў першае рэволюцыі 1905 году. Выхаваная пры чыста казармавых абставінах, узгадованая па катэхізісу Філарэта і нашпігованая начынкаю ў духу «веры, царя і отечества», гэта інтэлігэнцыя, штучна адарваная ад жывых крыніц жыцьця, часткаю аставалася вернаю казённым прынцыпам, часткаю, ня бачучы прасьветліны, апускалася на дно і зацягалася балотам. Болей-ж дзейная і жывая частка яе імкнулася зьліцца з гэтымі крыніцамі і вобмацкам шукала дарог, каб пазнаць „корань рэчаў“.

СЬЦЯПАН РЫЛКА.

У глухую вёску Палесься, Цельшына, наяжджае новы, малады, толькі-што скончыўшы настаўніцкую сэмінарыю вучыцель Лабановіч. Ад школьнай старажыхі, з тыпічнымі рысамі сялянкі старога складу, ён даведваецца аб вакалічнай інтэлігэнцыі і паненках. Пастанаўляе рабіць адведзіны.

У нядзельку раненька, чуць толькі заграла чырвань на ўсходзе, Лабановіч сядзеў ужо на сене ў драбінах і выяжджаў з вёскі. Невялічкая вёска ў адну вуліцу выглядала няпрыветна й няпрытульна. На ўсім ляжала пячаць нядбаласьці й нейкай недаробленасьці, як-бы тутэйшыя гаспадары будавалі яе на скорую руку і ўсё рабілі да часу і яшчэ ня ўправіліся даць ёй той лад і парадак, якімі наагул адзначаецца беларуская вёска. Вуліца была роўная й шырокая. Амаль што не каля кожнай хаты ляжалі кучы бярвеньняў і гнілі, але нікому ня прыходзіла ў галаву палажыць кладачку хоць проціў свае хаты, каб льга было прайці праз балота, у якім тапілася гэта вуліца. А гразь была густая, чорная, як дзёгаць, разьмешаная паляшуцкімі лапцямі, быдлячымі й конскімі нагамі. Але палящукі звыкліся й зжыліся з гэтаю гразьзю й не зварачалі на яе ўвагі. Хаты былі больш новыя, пабудованыя з тоўстага й гладкага лесу. У раскладзе гаспадарскіх будынін на дварэ таксама ня было пэўнага парадку й сыстэмы, а ўсё было навалена, як папала.

Адным словам, жыхарства гэтай вёскі выяўляла сабою праўдзівых дзяцей лесу, якія як-бы зусім яшчэ нядаўна асталяваліся тут і толькі-што пераходзілі ад аднае формы жыцьця да другое. Усе яны былі заўзятыя паляўнічыя, захопліваліся адным толькі відам стрэльбы й былі адлічнымі стральцамі. Сялян другіх вёсак, якія жылі больш пры палёх, яны называлі палянамі й гэтым самым як-бы адрозьнівалі іх ад сябе, жыхароў лесу. А лесу й балот тут быў непачаты край. Сама вёска стаяла на невялічкай палянцы сярод лесу й хмызьнякоў і Лабановіч усе гэтыя дні чуў сябе як-бы чымся зьвязаным, як-бы на ім была надзета цесная адзежына, бо густыя сьцены лесу адусюль націскаліся на гэту вёску, насядалі з пагрозаю, як-бы яна намервалася на парушэньне яго законных правоў. Край гэтай палянкі прарэзваўся зялезнаю дарогаю. Дарога йшла каля самай вёскі, захватваючы нават адзін канец вуліцы. Зараз-жа за пераездам пачынаўся лес.

Нізкае сонца пачынала праразацца скрозь макушы лесу. Неба праясьнялася, падыхаў усходні вецер; лёгкі марозік чуць-чуць зацягаў лужынкі тонкаю плёнкаю лёду. Вісеўшы ўсе гэтыя дні туман разьвеяўся, усюды пасьвятлела й павесялела. Нават гэты пануры лес крыху праясьніўся й меў больш прыветны выгляд.

— Го, падмарожваць пачало! — весела прамовіў паляшук, Сьцяпан Рылка, які саскочыў з драбінак, выламаў лазіну й хвасянуў ёю свайго худога, але даволі шпаркага коніка.

— Эх, і лесу-ж у вас многа! — сказаў настаўнік, каб разгаварыцца з паляшуком і пазнаёміцца з ім бліжэй.

— О, лесу ў нас многа!— падцьвярдзіў паляшук і павярнуў твар да настаўніка.

— Гэта вось цяпер, як правялі тут чыгунку, яго пачалі звадзіць, а даўней лес зусім не такі быў. І зьвяр'я было многа. Каля нашае вёскі мядзьведзі вадзіліся. Яшчэ бацька нашага старасты, ведаеш можа? — стары Грыгор, даўнейшага закалу чалавек! — жывога медзьвядзёнка з лесу прынёс, ад мядзьведзіцы адабраў!

— Як-жа гэта ён?

— А бог яго ведае. Сьмелы. Ды й здаровы, як дуб. Дарма, што яму цяпер семдзесят гадоў, а як забушуе часам у хаце Раман, яго сын, староста наш, то стары, бывае, ня вытрывае, возьме яго на рукі, як хлапчанё, і зараз-жа ўціхамірыць, хоць Раман і ня ўломак. Вось як!

І адвезьлі таго медзьвядзёнка грапу Патоцкаму. Пазваленьне далі Грыгору паляваць у грапскіх лясох, яшчэ й пораху й шроту выдалі.

— А цяпер мядзьведзяў тут няма?

— Не, няма: перавяліся. Туды далей, пад Татарку сышлі, дзе месца глушэй і лесу болей і дзе меней заглядае вока людзкое... Забараняць пачалі па лесе з стрэльбаю хадзіць, лясьнікоў паставілі, законы строгія пашлі. Але й лес нішчыцца й зьвер зводзіцца.

— А я чуў, што тут яшчэ многа зьвярыны?

— Ёсьць, праўда, але хіба столькі, як даўней? Бабры тут калісь вадзіліся.

Яшчэ й цяпер дзе-ня-дзе можна бачыць сьляды іх будынін... На ўсё пашоў звод, — з нейкаю маркотаю заключыў паляшук і змоўк, аб чымся задумаўшыся.

— Так, дзядзька Сьцяпан: жыцьцё не стаіць на месцы і ўсё на сьвеце мяняецца. Вось у вас зялезную дарогу правялі, заработкаў прыбавілася, гандаль шпарчэй пашоў, новыя людзі зьявіліся. Яшчэ тры гады таму назад у вас і школкі ня было, цяпер пабудавалі школу, вашы дзеці вучыцца будуць, граматнымі стануць, будуць кнігі, журналы чытаць, навучацца, як лепей каля зямлі хадзіць, каб карысьці з яе болей было, бо ўсё-ж палепшаньне ў жыцьці ад навукі йдзе. Нябось і вы, дзядзька Сьцяпан, маеце дзетак, якіх трэба ў школцы вучыць?

— Ёсьць Іван і Пятрук, самыя шкаляры, — уздыхнуў паляшук. У яго адказе настаўнік пачуў нотку нездаваленьня, што яго хлопцам прыходзіцца ў школу йці.

Настаўнік з цікавасьцю пазіраў за паляшуком. Яму падабалася яго паляшуцкая вопратка: чорная выцьвеўшая суконная сьвітка, пашытая да стану, шырокі ў чырвоныя палоскі даматканы пояс і шапка-кучомка свайго вырабу. Доўгія, як у папа, цёмна-русыя валасы, сьветла-шэрыя вочы, сярэдні рост, шырокія плечы, павольнасьць руху й нейкая сур'ёзнасьць выразу твару—як ня трэба лепей стасаваліся з агульным выглядам малюнкаў палескай прыроды.

САХАНЮК.

Пад'ехаўшы да школы, Лабановіч выскачыў з драбінак і ўзышоў на ганак. Дзьверы былі замкнуты. Лабановіч пастукаў. У глыбіні кватэры зараз-жа грукнула крэсла й пачуліся крокі. Дзьверы адчыніліся.

— Выбачайце. Дома настаўнік?

— Вот я. Заходзьце, калі ласка.

Лабановіч пашоў за гаспадаром, нязграбна ступаючы занямеўшымі нагамі.

— Пазвольце пазнаёміцца: ваш калега й сусед — Лабановіч, — назваў сябе госьць.

— Саханюк, тутэйшы пэдагог. Будзьце ласкавы, зьнімайце паліто, сядайце.

Госьць і гаспадар селі каля стала.

— Вы — новы і ў нашых краёх першы раз?

— Навасьпечаны і ў вашых трушчобах маю гонар быць першы раз, — сказаў з усьмехам Лабановіч.

— Ну, як падабаецца вам ваша месца?

— Лепшага месца я й не чакаў: ціхае, глухое. Ніштo не пашкодзіць вясьці працу, — прамовіў Лабановіч.

Саханюк звонка засьмяяўся.

— Ах вы, ідэалісты, ідэалісты! Ці на доўга хваціць вам гэтага ідэалізму? І тым ня меней першы раз бачу чалавека, што так высока ставіць глуш ды яшчэ такую, як ваша.

— У вас тут, выбачайце, большая глуш.

— Як так? — зьдзівіўся Саханюк. У нас — воласьць, грамадзянства: бацюшка, пісар, фэльчар, ураднік, псаломшчык і так збоку людзі часьцей даведваюцца...

— І пэўне з Завітанак сюды хтось завітае, — жартліва ў тон гаспадару прамовіў Лабановіч і кінуў на яго бачлівы пагляд.

Гаспадар крыху зьмяшаўся, бо і ён таксама меў ласае вока на дачку пана каморніка, адразу сьцяміўшы, куды цаляе яго сусед.

— А вы хіба былі ў Завітанках? — спытаў Саханюк.

— О, не, — прамовіў Лабановіч — я лічу, што ў завітанскай чараўніцы і так вялікі штат кавалераў, і мая там прысутнасьць ніколечкі не павялічыць яе вагі.

— Калі ў вас, калега, такі погляд на рэчы, — сказаў павесялеўшы Саханюк, — то скажу вам: ня будзеце й вы мець вагі ў тутэйшых паненак.

— А мне ўсё роўна... Урэшце-ж, ці не памыляецеся вы тут, калега? Але гэта — між іншым. Я хацеў-бы прасіць вас, калега, пазнаёміць мяне з вашым грамадзянствам, бо трэба-ж, як кажуць, аддаць кесарава кесараві, калі-б вы былі ласкавы пайці са мною да пісара, таксама і да бацюшкі, а можа і яшчэ да каго, калі ўжо гэтага вымагае падатак вашага грамадзянства, то я быў-бы вам вельмі ўдзячны. Гэта было-б і скарэй і прасьцей, бо мне яшчэ ніколі не даводзілася выступаць у ролі візытанта.

— А вы чаго-ж так сьпяшаецеся? Разумеецца, я з вамі пайду, тым болей, што й мне трэба зайці да таго, другога, але адаслалі-б вы сваю падводу дамоў, а самі тутаначавалі-б.

— Не, калега. Я яшчэ да работы не прыступаў у школе. Вы, нябось, многа ўжо пасьпелі і я не даганю вас за ўсю зіму. Мне хацелася-б і павучыцца ў вас сяму-таму, бо вы ўжо набілі, як кажуць, руку й маеце практыку.

Дзьверы з другога пакоіку адчыніліся, і на парозе паказалася ўжо немаладая кабеціна. Гэта была старожка. Яна перш уважліва паглядзела на незнаёмага настаўніка, а потым сказала свайму настаўніку паляшуцкаю гаворкаю.

— Да вас, панычу, там маладыцы прышлы — лыст напысаць хочуць.

— А сала прынясьлі?

— Ні відаю, панычыку.

— Выбачайце, — сказаў Саханюк да госьця: — я пайду адпраўлю гэтых маладзіц.

І Саханюк пакіраваўся ў кухню, а старожка Матрона, яшчэ раз аглядзеўшы госьця, таксама пашла да кухні. Ясна, хтосьці даў ёй наказ, як можна лепей разглядзець Лабановіча, каб навясьці аб ім сталыя спраўкі і, як відаць, наказ гэты быў дан ня так здалёку, бо, счакаўшы мінуты дзьве, Матрона матнулася праз вуліцу, маючы кірунак да кватэры пісара.

Астаўшыся адзін, Лабановіч акінуў вокам пакоік свайго калегі. Кватэра гэта была многа лепшая ад яго кватэры. Было відаць, што Саханюк жыў някепска, прасядзеўшы ў гэтай школе гадоў пяць. І наагул, Саханюк быў больш практык, чалавек матэрыялістычнага складу. Нейкім чынам умудрыўся ён за гэтыя пяць гадоў, адтрымліваючы дваццаць рублёў пэнсіі на месяц, сабраць капітал у пяць-шэсьць

соцен і меў сваю гаспадарку. „Жылаваты чалавек ты, браце!“ — падумаў Лабановіч: „нават за напісаньне лісту не саромяешся браць сала“. На століку ляжалі школьныя журналы. Разгледзеўшы іх, Лабановіч прышоў да заключэньня, што яго калега ня так далёка адышоўся з вучнямі і праканаўся, што ў асобе Саханюка ён ня будзе мець для сябе настаўніка і тут-жа зазначыў, што супольнага між імі вельмі мала і што блізкімі сябрамі яны ніколі ня будуць.

— Ну, цяпер я вольны, можам ісьці, —сказаў, увашоўшы, Саханюк і падышоў да люстэрка, паглядзеўся, падправіў рыжаватыя вусы, правёў рукою па шчоках, ці добра пабрыты, і прычапіў больш франтавы галстук. Саханюк быў хлопец сухарлявы, досіць высокага росту, меў даволі прыгожы твар, але малавыразныя, жаўтавата-карыя вочы яго крыху псавалі. Таксама была ў яго яшчэ адна загана, загана вымаўляньня: ён ня мог сказаць чыста „р“, а нейк скрадаваў яго й казаў „й“.

— Ты, Мат'ёна, калі я ня п'іду, то астаў абед на вячэю.

Настаўнікі вышлі.

— Куды-ж наўперад пойдзем?

— А давайце пачнём па парадку, каб нікому ня было крыўдна, — адказаў Лабановіч.

Зрабіўшы колькі крокаў, Лабановіч і Саханюк узашлі на ганак валаснога праўленьня.

— Зойдзем да канцэлярыі, — сказаў Лабановіч: — за адно трэба ўзяць паперы і ўсе вучэбныя прылады.

Настаўнікі пераступілі парог і апынуліся на зборнай. Зборная была прасторна, як абора. На працілежным яе канцы, на ўзвышшы, адгароджаным балясамі, стаяў вялізны стол, абіты зялёным сукном, а за сталом на шырокім крэсьле засядаў сам пісар. Гэта быў ужо стары чалавек, з шырокаю барадою, напалавіну сівою. Міна яго была нязвычайна важная. Пазіраў ён крыху прыжмурыўшыся, як-бы ён толькі-што занюхаў табакі й зьбіраўся чхнуць. Ня гледзячы на тое, што ў канцэлярыі было цёпла, пісар сядзеў у валенках, бо меў у нагах раматус, і на твары яго адбіваліся ад'знакі хваравітасьці й сьляды калісь вясёлага жыцьця й п'янства, у якім пісар ня меў сабе роўных у воласьці. З гарэлкаю ён ніколі не разлучаўся. Сядзіць у канцэлярыі, а ў шафе сярод „гражданских и уголовных дел“ стаяла бутэлька з „царскімі сьлязьмі“, як называлі тагды гарэлку, да каторай часта прыкладаўся Пятро Восіпавіч і ў часы сваіх заняткаў у воласьці. Праўда, такіх часаў у яго было ня так-то многа і ён прыходзіў сюды ў выпадках рэдкіх і важных; усю-ж работу па воласьці вёў яго памочнік, Дубейка, які ўжо лічыўся кандыдатам на пісарскую пасаду. З гэтай прычыны Дубейка нёс сябе высока, насіў ма-

нішку й манкеты й лічыў сябе найпершым кавалерам; старанна прычэсаныя валасы й частае зазіраньне ў люстэрку сьведчылі аб тым, што і ў яго сэрцы засела завітанская паненка.

МАРЫНА і ЯДЗЬВІСЯ.

Лабановіч адведаў сям'ю пісара, дочкі якога цягнуліся на паненак, потым зайшоў да сьвяшчэньніка. Усё гэтае грамадзянства, замкнёнае ў рамкі свайго „балота", будзённых інтарэсаў—мясцовых плётак—ня вельмі падабалася Лабановічу. Вярнуўшыся дамоў, на адным з сваіх спацыраў ён спаткаў вельмі прыгожую паненку і адведаў свайго суседа, у якога былі дзьве дочкі: малодшая, гадоў 14—Габрыня і старшая, панна Ядзьвіся ды хлапец-вучань—Чэсь. Тут-жа ён даведаўся, што паненка, якую ён сустрэў на спацыры — была дачка будачніка Бабініча — Марына. У хуткім часе Лабановіч адведвае і дом будачніка, дзе знаёміцца з ніжэйшымі служачымі чугункі, якія стаялі ў сваім разьвіцьці зусім нізка. Тут-жа пазнаёміўся ён бліжэй і з Марынай.

І само сабою напрашалася параўнаньне гэтых дзьвюх дзяўчын. Панна Марына, бяз спрэчкі, мела перавагу над Ядзьвісяю ў характве, але разам з гэтым Марына ўступала Ядзьвісе ў разнастайнасьці праяўленьня жыцьця. Марына была ціхая, сталая дзяўчына й напэўна вельмі добрая душа, але гэта была простая дзяўчына і, адлучыўшы ад яе хараство, гэту дзявочую вывеску, ад яе засталося-б мала, тагды, як Ядзьвіся была натура больш многалучная, больш жывая, якая яшчэ ня выявілася й не сфармавалася ў пэўны характар.

Лабановіч усьмяхнуўся сам сабе: яму прыпомнілася казка пра асла. Галодны асёл папаў між двох стагоў. Ён спыніўся й пачаў разважаць, да якога стага яму накіравацца. Разважаў да таго часу, покі ня выпрастаў ногі.

А ўканцы Лабановіч вывеў такое заключэньне, што гэтыя дзьве дзяўчыны захаваюць яго ад таго, каб закахацца ў каго з іх, і яму стала весела.

ЛАБАНОВІЧ і ТУРСЭВІЧ.

Жывучы ў вёсцы, Лабановіч знаёміўся з сялянамі, хацеў падыйсьці да іх бліжэй, мірыў іх у сварцы, пробаваў зьбіраць іх да школы, чытаць ім, заахвочваць да вучэньня і г. д. Але з гэтага нічога ня выходзіла. Жыцьцё селяніна, яго думкі былі далёкі ад усяго таго, што гаварыў ім вучыцель. Ды і Лабановіч ня мог зусім зьліцца з гэтаю гушчаю, што асабліва выявілася ў спатканьні з вясковаю красуняй, якую ён абразіў. Лабановіч усе думкі скіраваў да тога, каб найлепш паставіць школу. Але яму ўсё здавалася, што яму гэта не ўдаецца і ён рашыў паехаць параіцца да свайго старэйшага сябра Турсэвіча.

— Скажы ты мне, братка Алесь, — пытаў сябра Лабановіч, ужо лежачы з ім у пасьцелі: — для чаго чалавек на сьвеце жыве? З некаторага часу мяне цікавіць гэта пытаньне. Аб гэтым пытаў я нават і сваю бабку.

— Ну, для чаго-ж ён жыве? — прамовіў Турсэвіч.

Сябры громка засьмяяліся.

— Тут ужо, брат, нейкая філёзофія. І я думаю, што для немца, напрыклад, такое запытаньне і ў галаву ня прыдзе.

— Чаму?

— А таму, што немец — чалавек практычны. Разрашэньне-ж гэтага пытаньня не дае ніякага практычнага рэзультату.

— Значыцца, немец ня ведае, чаго ён на сьвеце жыве? — запытаў Лабановіч.

— Ну, каб такі кілбасьнік ды ня ведаў, чаго ён жыве!?

Сябры зноў засьмяяліся.

— Чалавек жыве дзеля дабра, для служэньня праўдзе, каб ствараць нейкія вартасьці жыцьця й каб быць карысным для другіх, — сказаў Турсэвіч.

— Гэта, брат, ён так павінен жыць. Але мы бачым, што жывуць людзі зусім не па гэтаму правілу і пляваць яны хочуць на дабро або на нейкую там карыснасьць. А справа тут стаіць зусім проста і ў гэтым сэнсе ёсьць толькі адна мерка, якая падыдзе да кожнага: жыве чалавек для таго, каб у гэтым жыцьці як можна болей вывудзіць карыснага й прыемнага для сябе.

— Пастой, брат: ты, здаецца, нясеш нейкую „ерась“. Што-ж па тваему вывуджвае які-небудзь праўдзівы хрысьціянін, адрокшыся ад зямлі з усімі яе дарамі й дабротамі й ідзе ад людзей, каб заставацца на адзіноце з богам? Як прыложыш ты да яго сваю мерку?

— О, гэтыя хрысьціяне — народ вельмі змыслы, і да іх яшчэ дакладней прыстае гэта мерка. Яны, бачыш, маюць вельмі шпаркі разгон і шырока расчыненую губу. Іх не здавальняе зямля й наагул гэты сьвет (хоць і зямлёю яны таксама ня грэбаюць). Ім давай рай, вечнае збаўленьне й бясконцнае ўжываньне радасьці й добрабыту. А на сваё жыцьцё на зямлі яны пазіраюць, як на спосаб латвей дастасавацца да гэтага банкету на тым сьвеце.

— Ты занадта агаліў гэты сэнс жыцьця, — сказаў Турсэвіч — і тым самым зьневажаеш і чалавека. Ёсьць людзі, што жывуць ідэямі агульнага дабра. За свае ідэі яны йдуць у вастрогі, на высылкі; за гэтыя ідэі іх крыжавалі, давалі атруту, палілі на кастрох. Тут ёсьць нешта большае, чым асабістая выгада й вывуджваньне карысьці для сябе. І ня можна выводзіць з аднаго прынцыпу дзейнасьць якога-небудзь жуліка й дзейнасьць чалавека, працуючага ўсё жыцьцё для другіх.

— Гэта толькі здаецца так на першы погляд, — стаяў на сваім Лабановіч: — а гэты прынцып адзін для ўсіх. Справа толькі ў тым, якія ўжываць спосабы, якімі дарогамі йсьці й як разумець гэты прынцып. Але каго ты ня возьмеш: ці то будзе вучоны, вышукваючы новыя законы жыцьця й пракладаючы да яго новыя дарогі, ці то будзе які-небудзь выдумшчык-Эдысон, ці паэта, ці мастак-маляр, ці прапаведнік новага вучэньня, ці самазрокшыйся дзеяч, вечны служка выключна для другіх, — усе яны выходзяць з таго-ж самага прынцыпу. Ня трэба толькі зьмешваць мэту з тымі дарогамі, якімі гэтыя мэты дасягаюцца.

— А ўсё-ж такі я з табою не згаджаюся, — адказаў Турсэвіч.

— А калі-ж у спрэчках згаджаюцца? Згодзішся, калі аб гэтым добра падумаеш. А цяпер давай хіба спаць, бо, здаецца, ужо пачало разьвідняцца.

ГАСЬЦІНЕЦ.

Шырокі гасьцінец з двама радамі старых бяроз зьбягаў з горкі раўнюсенечкаю сьценкаю кудысь на захад і, чым далей, тым гусьцей здаваліся гэтыя разьвіслыя тоўстыя бярозы, усё болей і болей зьніжаліся яны, а потым зьліваліся ў адзін шнур і замыкаліся сабою самымі, як-бы яны ўпіраліся ў лес і хаваліся за лінію небасхілу.

Ёсьць штось нязвычайна прыгожае ў гэтых прывольных старасьвецкіх шляхох Беларусі. Шырока й размашыста пралягаюць яны ад вёскі да вёскі, ад мястэчак да гарадоў, злучаючы паветы, губэрні й цэлыя краіны. Колькі хараства й чароўнага прывабу ў сініх іх далях! Колькі новых малюнкаў, сьвежых матываў і таемных здарэньняў абяцаюць яны вачом і сэрцу падарожнага! З якою нязвычайнаю сілаю парываюць яны да сябе і як моцна дакранаюцца да струн твае душы! Якая-ж сіла заложана ў гэтых прасторах неабнімных родных шляхоў і якую ўладу маюць яны над табою, неспакойны, вечна заклапочаны падарожны? Ці ня гэта, нікім неказаная казка іх, якая складалася доўгімі вякамі й запісвалася агнявымі літарамі людзкае крыўды ў сэрцах мільёнаў падарожных, што йшлі й ехалі па гэтых шляхох і думалі свае думкі? Ці не яна, гэта летапісь часоў, так глыбока западае ў тваю душу, каб адбіцца ў ёй, знайсьці свой пэўны вобраз і форму й грознаю маланкаю жахнуць гэту цёмную ноч няволі, што зьвісла над краем? А можа гэта таемная й страшная бясконцасьць блуканьня па сьвеце, дзе трудна вызначыць пачатак і канец, сымбалямі якіх зьяўляюцца гэтыя шляхі, авявае душу тваю нявыразным хваляваньнем і кліча яе зьліцца з бяскрайнасьцю зямлі? Ці то — няясны адбітак вечнага нездаваленьня людзкога, таемны покліч да шуканьня другіх формаў жыцьця, несьвядомае імкненьне да лепшае долі? Ці то — парываньне душы разьбіць нейкія граніцы й вырвацца на бязьмежныя прасторы яшчэ нідзе няістнуючай волі?

Эх, шляхі, родныя шляхі! Хто перакажа нам вашы казкі, разгадае думкі, назьбіраныя й напісаныя часамі на гэтых камлёх тваіх прысадаў?

— Зірні ты, зірні: якое гэта прыгоства! — казаў Турсэвіч сябру, паказваючы з ганку свае кватэры на роўны шлях і на ўвесь малюнак, што раскрываўся перад імі: — які разгон, які прастор! Які вясёлы тон малюнку й колькі ў ім рознастайнасьці! А вось гэтыя бярозы каля мае хаты: паглядзі, якія яны слаўныя!

— Я аднаго не разумею, — сказаў Лабановіч, любоўна аглядзеўшы ўвесь краявід: — у нас столькі прыгоства, столькі багацьця формаў і фарбаў, і край наш вялікі й рознастайны, а мы ня бачым, ня хочам гэтага бачыць. Аб нашым краю зложыўся погляд, як аб краю бедным, заняпалым. І нідзе ты ў падручніках па географіі ня знойдзеш больш-менш сталага апісаньня Беларусі. Што такое наша Беларусь? А гэта, бачыш, заходняя акраіна Расеі. Чым яна слаўна? Нічым. Вось балоты там ёсьць, ды яшчэ на ўвесь сьвет вядомая хвароба — каўтун. І мы з гэтым лёгкадумна згаджаемся, мы ўсё гэта прыймаем на веру, бо, як ты сказаў праўду, над намі пануе шаблён, шаблён пустых слоў, пустыя выразы, чужыя формы думак і чужы зьмест іх. Выходзячы з гэтага, мы адварочваемся ад свайго роднага, не шануем яго, мы стыдаемся яго! — Слова „стыдаемся“ Лабановіч прамовіў з націскам, пры гэтым выраз яго твару зьмяніўся, а ў вачох загарэўся агоньчык нейкай злосьці. У ім абудзіўся цяпер, скарэй інстыктыўна, чым сьвядома, пратэст проціў зьневажаньня й прыгнячэньня нацыянальных правоў народу, і ён, як сын гэтага народу, з якім ён чуў цесную сувязь, стаў на абарону гэтых правоў.

— Кожны народ мае свой гонар. Ангелец перад усім сьветам горда зазначае: я — ангелец! Тое самае скажа француз, немец, аўстрыяк, расеец і іншы прадстаўнік другое нацыі. А мы, беларусы, не адважваемся прызнацца ў тым, што мы — беларусы. Бо на галаву беларускага народу, як нацыі, многа выліта памыяў, уся істота яго прыніжана і мова яго асьмеена, у яго няма імя, няма твару. А з гэтага вынікае тое, што беларус-інтэлігэнт адмяжоўваецца ня толькі ад свайго народу, але й ад бацькоў сваіх. Мы ведаем такое здарэньне з адным нашым знаёмым настаўнікам, да якога прыехала з дому матка. У яго былі госьці. Ён пры госьцях не пасьмеў прызнаць свае мацеры.

— Ідзі ты, кажа, кабетка, на кухню: там цябе накормяць.

КАНЕЦ ЗАНЯТКАЎ.

Лабановіча штораз усё болей пачала цікавіць Ядзьвіся. Ад старажыхі ён даведаўся аб трагедыі ў сям'і падлоўчага і аб прычынах смутку Ядзьвісі.

Да яго заехаў Саханюк. Сказаў, што ім цікавіцца дачка каморніка—Людміла з Завітанак, якая празывалася Завітанскаю чараўніцаю. Пазнаёміцца з паннай Людмілай радзіў Лабановічу і пан падлоўчы. Яшчэ раньней ён чуў аб ёй у пісара і сьвяшчэньніка. Пры новых адведзінах у бацюшкі зноў гаварылася аб ёй. Аднойчы Лабановіч сустрэўся з п. Людмілай па дарозе ў лесе і ў карчме. Урэшце дастаў запрашэньне на вечарынку да пісара, дзе і пазнаёміўся з ёю.

Тымчасам ён думаў болей аб Ядзьвісі, якая сама штораз болей цікавілася Лабановічам. Жывучы ў суседзтве, яны мелі не адзін выпадак бачыцца і сыйсьціся бліжэй. Адносіны іх ставаліся падобнымі да любоўных.

З вясёлым шумам ішлі дзеці ў лес са сваім настаўнікам, зьбіўшыся вакол яго цеснаю грамадкаю.

Дзень быў ясны, цёплы. Нават на цельшынскай вуліцы падсохла. Сяляне з сохамі, каробкамі і мяшкамі з аўсом выяжджалі на поле. Жалобна крычэлі кнігаўкі, снуючыся над балотамі, над вадою, як-бы яны шукалі вельмі дарагую страту і ніяк не знаходзілі. У зацішку па лужынах тужліва кумкалі зялёныя жабы, а далей у балотах, між лесу, пераклікаліся бугаі, бухаючы, як у пустыя кадушкі. Гэта буханьне на далёкай адлегласьці будзіла лясы, прыдаючы агульнаму настрою Палесься асаблівыя тоны. Сталыя і важныя буслы з нязвычайнаю сур'ёзнасьцю хадзілі па краёх балот або лятали да сваіх гнёзд на старых хвоях і папраўлялі свае апушчаныя за зіму палацы. Там і сям на акраінах лясоў распускаліся маладыя лісточкі бярэзінак. Жоўтыя пухаўныя каткі зьвісалі на вербалозінах, купаючыся на сонцы і склікаючы пчолак і чмелікаў. Зялёныя кветачкі ўжо павыбіваліся на сьвет скрозь сухія выцьвіўшыя лісьці, і прынадныя пахі разьлівала ў паветры маладая чаромха. Адны толькі паважныя дубы, узбагачаныя спробамі жыцьця за свой доўгі век, ня вельмі сьпяшаліся расчыняць свае покаўкі і выпускаць адтуль сьвежую зелень маладых лісточкаў, бо дуб — мудрае дрэва, і не паддаецца ён на зман няпэўнай у пачатку вясны.

Настаўнік спыніўся з вучнямі на сухім месцы ў лесе і вёў з імі размову аб тым, што бачылі перад сабою і а значэньні тае справы, дзеля якое яны прышлі.

Дзеці рассыпаліся па лесе і агаласілі яго сваім крыкам і шчэбетам. Лабановіч доўга шукаў маладую грушку. Ён хацеў найсьці прыгожанькую грушку і пасадзіць яе на памяць а сваёй каханай.

І калі ён нашоў маладое, крэпенькае і стройнае дрэва, доўга і асьцярожна капаўся каля яго, покі акуратненька ня было яно выкапана разам з зямлёю. Сам нёс яго да дому і пасадзіў яго ў куточку на школьным двары, дзе найболей сьвяціла сонца, і два разы

паліў яго вадою ў гэты дзень. І агарадзіў гэту грушку высокімі кольлямі, каб не патаптала і не паламала яе жывёла.

На кожнае дрэва назначыў ён уласьнікаў і налажыў на іх дагляд за іх выхаванцамі.

— Ну, а цяпер, дзеткі, ідзеце абедаць. Па абедзе збярэцеся і прынясеце свае кнігі, бо пасьля Вялікадня парассыпаецеся вы па лясох і палёх. А хто захоча хадзіць у школу і па Вялікадні, той потым і адтрымае кнігу.

Прыняўшы па абедзе кнігі ад вучняў і пусьціўшы іх на сьвяты, Лабановіч пачуў, як-бы яму стала чагось шкода, хоць, праўду сказаць, яму крыху і дакучыла за зіму гэта работа па восем і па дзесяць гадзін у дзень.

Ён вышаў на двор, абыйшоў пасаджаныя маладыя дрэвы; над некаторымі затрымліваўся даўжэй. Ён часта паглядаў на двор пана падлоўчага. Яму вельмі хацелася пабачыць Ядзьвісю і паказаць ёй гэту слаўную грушку, якую пасадзіў ён на памяць аб ёй. Але Ядзьвіся доўга не паказвалася на двары. Ён падкаравульваў яе з гадзіну. І калі заўважыў яе, аклікнуў і папрасіў яе падыйсьці.

Яна, радасная і вясёлая, падбегла.

— Я хачу паказаць вам грушку.

— А вы ня будзеце лавіць мяне?— з мілаю і хітраю ўсьмешкаю спытала яна.

Ён памог ёй пералезьці плот і павёў да грушы.

— Гэту грушку я пасадзіў на памяць аб вас.

Яна разглядала яе доўга. Потым засьмяялася і сказала:

— Я вырву яе і выкіну.

— Чаму?

— Бо яна такая-ж калючая і дзікая, як і я.

— Пойдзем гуляць сёньня? — спытаў ён.

— А вы памятаеце, што я вам учора на гэта сказала?

— Зрабеце вы тое самае, што зрабілі ўчора, і тады скажэце мне хоць дзесяць разоў тое, што сказалі адзін раз.

ВЕЧАР ЯДЗЬВІСІ.

У падлоўчага быў баль, на які запрошана была і панна Людміла з братам, таксама і Лабановіч. Ён мусіў быў выбраць адну з дзьвёх. Але, ня хочучы пакрыўдзіць ні тае ні другое, Лабановіч даў магчымасьць думаць аб прадпашане да п. Людмілы.

Ядзьвіся йзноў на двары.

Яна падышла да дзікае грушкі. Пазірае на яе, штось разважаючы. Але грушка моцна бароніць сябе і коле Ядзьвісе руку. „Гэта-ж я такая калючая,—думае Ядзьвіся: — бо я — дзікая!“

Яна зноў падымае руку і асьцярожненька бярэ за самы вяршок і ломіць яго. Нашто яна гэта зрабіла? Яна проста хоча сказаць гэтым, што яна злая і нядобрая. Няхай ён ведае гэта. Яна ідзе на свой двор. Зноў пазірае на гэтыя цёмныя вокны. І месячык адышоўся ад іх, бо яны мёртвы і іх не ажывіш. Не ажывіш, бо душа вышла з гэтага дому. Ядзьвіся глядзіць на іх і ня верыць сабе, што яна была там. Гэта проста ёй прысьнілася... Няхай-бы ўжо і не прыяжджаў сюды і не даваў-бы жыцьця гэтым вокнам. А яны ажывуць. Яны зноў ажывуць! Але жыцьця яна ўжо ня ўбачыць, бо гэта апошні яе тут вечар: яна сама так захацела. Чаму? Яна проста спыніла сваё шчасьце і сказала: „Даволі!“ Але хто-ж вырве з яе сэрца гэта шчасьце цяпер? Ніхто. Яна будзе з ім жыць, будзе жыць і з тым, хто сядзеў унь там і праводзіў рукою па сваіх цёмных, маладых вусіках.

Але сэрца ёй кажа: „Я хачу яшчэ болей гэтага шчасьця! Я хачу выпіць яго ўсё, усё да самага дна!“ „Не! няхай яно будзе лепш недапітым, бо можа на дне яго наліта атрута. Так лепей!“ Гаворыць Ядзьвіся да свайго сэрца, ды яно ніяк ня хоча згадзіцца з ёю. Яна хоча думаць аб другім: аб дарозе, аб тым невядомым, што на гэтай дарозе яе напаткае. Але гэтыя ўдумныя добрыя вочы пазіраюць на яе, як-бы яны просяць, каб аб іх, толькі аб іх думала яна. І сэрца ёй зноў кажа:

— „На што ты лгала яму?“...

Малады месячык схіліўся над ветракамі. Яго ўжо ня цікавіць гэта дзяўчына і гэтыя вокны, якія імкнуўся ён ажывіць. Ён яшчэ не акрэп. Яго цягне край зямлі, няясны і мілы. Ідзе ён туды апачыць, каб набрацца новых сілаў на заўтрашнюю ноч. І ён ажывіць гэтыя вокны.

Нявідная рука поўначы ціха праводзіць граніцы між ноччу і днём і ў вечнасьць адходзіць гэты вечар Ядзьвісі.

Калі Лабановіч прыехаў з экзаменаў, Ядзьвісі ўжо ня было. Ён здае школу вясковаму старасьце і падае просьбу аб пераводзе яго ў другое месца. Нішто болей яго ня цікавіць.

Садзючыся на хурманку з двама чамаданчыкамі, настаўнік сказаў у сваіх думках:

— Адзін разьдзел кнігі прачытаны і загортваецца!..

Ну, што-ж? Гайда далей!—

ЦАНА — 2 зл.

Галоўны склад: Кнігарня Беларускага Выдавецкага Т-ва
(Вострабрамская вуліца, № 1).